

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**ŞARK MESELESİNDE KÜRTÇÜLÜK
(1787-1923)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Akın AĞCA

Danışman

Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

BURSA 2012

ÖZET

Yazar : Akın AĞCA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Tarih Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 177
Mezuniyet Tarihi : 2012
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

ŞARK MESELESİNDE KÜRTÇÜLÜK (1787-1923)

Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin son otuz yılına damgasını vuran en önemli sorun, ayrılıkçı PKK terörüdür. Binlerce masum vatandaşımızın canına mal olan PKK terörü, aslında kökleri 19. yüzyıla uzanan ve emperyalist Batılı devletlerce tohumları atılmış olan Kürtçülük sorunun günümüzdeki yansımasıdır. Şark meselesi çerçevesinde emperyalist Batılıların, Osmanlı topraklarından maksimum pay alma kavgasında bir piyon olarak ortaya sürülen Kürtçülük, ilk Kürtçe sözlüğün bir Katolik Papaz tarafından hazırlandığı 1787 tarihinden günümüze kadar emperyalizmin bir aracı olarak kullanılmıştır. Kürtleri yüzlerce yıl bir arada kardeşçe yaşadıkları Türklere karşı bir piyon olarak kullanan bu yaklaşımın ardında yatan zihniyet hiç şüphesiz emperyalizmin böl-parçala-yönet politikasıdır. Bu zihniyetin uygulamaya geçirilmesinde emperyalizmin öncü kuvveti durumunda olan misyonerlerin önemli rolü olmuştur. Misyonerler, Şark meselesini kendi ülkelerinin çıkarlarına uygun biçimde şekillendirebilmek için din maskesi altında Osmanlı topraklarında birçok siyasi faaliyette bulunmuşlardır. "İncil ülkesi" adını verdikleri Anadolu'da yaptıkları çalışmalar ile yüzlerce yıl bir arada kardeşçe ve huzur içinde yaşayan Ermeni, Nasturi, Kürt, Türkmen ve Arap toplulukları birbirine düşman hale getirmişlerdir. Diğer yandan özellikle Ruslar, Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e sarkabilmek amacıyla Kürtlerden yararlanabileceği düşüncesiyle Kürtçülüğün teorik alt yapısının oluşturulmasına yönelik önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların altında genel olarak Anadolu'da görev yapan Rus Konsolosların imzaları vardır. 25-30 yıl gibi uzun sürelerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görev yapan bu konsoloslar, bölge insanının yaşam biçimi, kültürü, dili v.b. konularda ayrıntılı çalışmalar yapmış; bu çalışmalar sonrasında St.Petersburg Bilimler Akademisi'nde Kürdoloji eserlerine imza atmışlardır. Rusların bu çalışmalardaki temel saiki, Rus- Osmanlı savaşlarında Kürt aşiretleri kendi yanına çekebilmek, hiç olmazsa bu aşiretlerin tarafsız kalmasını sağlayarak Doğu Anadolu'yu kolay biçimde işgal edebilmektir.

Kısacası Batılı emperyalist devletlerce Şark meselesini kendi çıkarları doğrultusunda sonlandırmak amacıyla ortaya suni bir biçimde çıkarılan Kürtçülük, ilk Kürtçe sözlüğün yayımlandığı 1787 yılından II. Meşrutiyetin ilanına dek geçen dönemde bir hazırlanma evresi yaşamış, bu dönemde Kürtçülüğün teorik altyapısı Avrupa başkentlerinde oluşturulmuştur. Bu aslında bir tarih

yazımı çabasıdır aynı zamanda. Yüzlerce yıl bir arada etle tırnak gibi yaşayan Kürtlerle Türklerin birbirinde koparılabilmesi için Kürtlere ait müstakil bir tarih, edebiyat, kültür v.b. yaratma çabası... Bu çaba belirli bir olgunluğa ulaştığında ise ikinci aşamaya yani Kürtçülüğü emperyalist çıkarlar doğrultusunda kullanma aşamasına geçilmiştir ki; özellikle I.Dünya Savaşı sonrası Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtçülük, Anadolu topraklarında etkin bir biçimde kullanılmıştır. Özellikle Ali Galip Olayı ve Koçgiri isyanı, Kürtçülük kartının kullanıldığı somut hadiselerdir. Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde de azınlıklar ve Musul konularında Kürtçülük Türk heyetine karşı kullanılmıştır. Lozan'da çözülemeyip Lozan sonrasına bırakılan Musul sorununun İngiltere lehine çözülmesinde ise Kürtçü bir ayaklanma olan Şeyh Sait isyanı belirleyici olmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER:

Kürtçülük, Şark Meselesi, Misyonerlik Faaliyetleri, Emperyalizm, Kürt İsyancıları, Azınlıklar Sorunu , Musul Sorunu

ABSTRACT

Yazar	: Akın AĞCA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	: Tarih Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XII + 177
Mezuniyet	: 2012
Tarihi	
Tez	: Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Danışmanı	

The Kurdish Problem In The Orient Issue (1787-1923)

As is known, the most important problem marked the last three decades in the Republic of Turkey has been the separatist PKK terrorism. Causing costs of thousands of innocent citizens' lives, it is a reflection of the Kurdish Nationalism problem in today, which rooted to the 19th century in which Western imperialist states saw the seeds of it. The Kurdish Nationalism emerging as a pawn in the battle of Western states in order to get their maximum share from the Ottoman territory has been used as a tool of imperialism since 1787 in which the first Kurdish dictionary prepared by a Catholic priest. Behind the mindset of the use of Kurds against Turks who have lived together as brothers for hundred of years is, no doubt, divide-and-conquer policy of imperialism. In implementing of this mindset, missionaries, vanguard of imperialism, played an important role. Missionaries were found in many political activities in the Ottoman lands under the guise of religion in order to shape the Orient issue in accordance with their country's interests. By means of their activities in Anatolia named "Bible country", they turned Armenian, Nestorian, Kurdish, Turkmen and Arab communities against another, which were living together in brotherhood and in peace for hundreds of years. On the other hand, in order to reach Mediterranean sea over Eastern Anatolia, The Russians have done significant works in establishing of the theoretical background of Kurdish Nationalism. Generally, the Russian consuls who served in Anatolia during that time were behind these works. Those consuls who served in Eastern and Southeastern Anatolia for a long time such as 25-30-year periods made detailed studies on the way of life, culture, language, etc. of the region people and, afterwards, they put signature to the Kurdology works in the St. Petersburg Academy of Sciences. The main purpose of the Russians in these works was to hold the Kurdish tribes in their side during the Russian-Ottoman wars or, at least, to ensure that those tribes remained neutral so that they were able to occupy the Eastern Anatolia easily.

In short, created artificially by Western imperialist states in order to shape the issue of the Orient in accordance with their interests, The Kurdish Nationalism lived a preparation phase from the date of the first published Kurdish dictionary in 1787 to the date of the declaration of the II. Constitution. In this phase, theoretical background of the Kurdish Nationalism was constituted in European

capitals. This, in fact, was a history-writing effort, as well. The effort to create a separate history, literature, culture, etc. in order to detach Kurds and Turks from each other who have lived as close as two coats of paint for hundreds of years... When this effort reached a certain maturity, the second stage in which Kurdish Nationalism was used in accordance with imperialist interests started; Particularly, It was used effectively in Anatolia after the First World War and during the Armistice and the War of Independence period. Especially, the event of Ali Galip and the revolt of Koçgiri were concrete incidents in which Kurdish Nationalism card was used. The Kurdish Nationalism were also employed against the Turkish delegation during the deliberations of the minorities and Musul in the Lausanne Peace Conference. In resolving the Musul issue in favor of Great Britain after Lausanne, Sheikh Said rebellion, a Kurdish insurrection, was decisive.

KEY WORDS

Kurdish Problem, Orient Issue, Missionary Activities, Imperialism, Kurdish Insurrections, Minorities Issue, Musul Issue

ÖNSÖZ

Toplumlar dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedirler. Bu sebeple fen bilimlerinden farklı olarak sosyal bilimlerde aynı sebepler aynı sonuçları doğurmaz. Çünkü toplum sürekli değişim içindedir; dolayısıyla hiçbir zaman aynı sebeplerden bahsetmek mümkün değildir. Olsa olsa benzer sebeplerden bahsedilebilir ve benzer sebeplerin benzer sonuçlara yol açabileceği şeklinde genel bir ifade kullanılabilir. İlk bakışta bu ifade oldukça muğlak ve uygarlık açısından işe yaramaz gibi gözükse de aslında toplumsal politikaların belirlenmesi konusunda oldukça faydalıdır. Çünkü karar alıcılar (politikacı ve bürokratlar), ekonomik, siyasi ve kültürel politikaları belirlerken geçmişte yaşanan benzer olayların yarattığı sonuçlardan yola çıkarak geleceğe ilişkin öngörülerde bulunabilir ve bu öngörülere göre politika üretebilirler.

Ne yazık ki; Türk toplumu olarak sosyal bilimlerden bu yönüyle yeterince yararlanabildiğimiz söylenemez. Bunun en somut delillerinden birisi hiç şüphesiz, PKK sorununa karşı ürettiğimiz (daha doğru bir ifadeyle üretmediğimiz!) politikalarıdır. Bu başarısızlığın temelinde PKK terörünü tarihsel, ekonomik, siyasi v.b. açılardan değil yalnızca güvenlik boyutuyla ele almamız yatmaktadır. Durum bu şekilde olunca PKK terörünü ve onu doğuran sebeplerden biri olarak Kürtçülüğü eksik algılamamız kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki; PKK terörü Kürtçülüğün sebep olduğu ilk isyan değildir; konuya yüzeysel bir biçimde salt terör sorunu ve birkaç bin isyancı terörist gözüyle bakmaya devam etmemiz durumunda sonuncu da olmayacaktır. Bu nedenle, konunun yalnızca güvenlik boyutuyla değil tarihi, siyasi, ekonomik tüm yönleriyle de incelenmesi gerekmektedir. Umut verici biçimde son 10 yıldır ülkemizin bu yalın bakış açısından kurtulduğuna ilişkin önemli gelişmeler söz konusu. Örneğin bölgedeki katrilyonlara varan Köydes ve diğer kamu yatırımları, özellikle sağlık hizmetlerinde sağlanan iyileşme, kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaş odaklı hizmet anlayışının yerleştirilmesi, OHAL'in tamamen kaldırılması ve mevzuatta yapılan demokratik değişiklikler bunlardan ilk akla gelenler. Fakat bütün bunlar, Kürtçülüğe karşı bütüncül bir politikanın yansımaları olmaktan halen uzakta. Bütün bu politikaların ekonomik, sosyal, siyasi, tarihsel, kültürel verilerin eşliğinde masaya yatırılarak Kürtçülük sorununa ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli olarak belirlenmesi gereklidir.

Elinizdeki çalışma, konunun tarihi boyutuna ilişkin bir inceleme niteliğindedir. Karar alıcıların yukarıda da belirtildiği üzere; mutlak surette tarihi boyutla beraber sosyal, siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutlarıyla konuyu irdeleyerek, tüm bu alanlarda elde edecekleri veriler ışığında karar vermeleri gerekmektedir.

Bu çalışma hazırlanırken konuya ilişkin çok sayıda kitap ve makaleden yararlanılmıştır. Ayrıca Kürtçülük, kendi iç dinamikleri ile ortaya çıkan ve gelişen bir mesele olmadığından zorunlu olarak onu doğuran dış dinamiklere yani Şark meselesine ve misyonerlik konularına da girilmiş ve bunlara ilişkin kitap ve makaleler de incelenmiştir.

Kürtçülük konusu oldukça geniş kapsamlı ve komplike bir yapıya sahip olduğundan ve başlangıcı iki asırdan daha öteye uzandığından dolayı ilk Kürtçe sözlüğün hazırlandığı 1787 yılından Lozan Antlaşmasına (1923) kadar süren bir zaman kesiti çalışmanın konusunu oluşturmuştur. 1923'den günümüze kadar ki dönem ise benim açımdan başka bir akademik çalışmanın konusu olmaya adaydır.

Bu noktada şunu belirtmem gerekir ki; bu çalışma sırasında belki de en büyük avantajım, Mülki İdare Amiri olmamdı. Çünkü özellikle 2000'li yıllara kadar gerek Kürt topluluğu gerekse de Kürtçülük, Türkiye Cumhuriyeti topraklarında tabu sayılan konulardan biriydi. Her ne kadar bunun önündeki birçok engel kalkmış gibi görünse de bu tabusal niteliğin psikolojik etkileri toplumsal bilincimizin bir yerlerinde aktif olarak varlığını devam ettiriyor. Bu sebeptendir ki; böylesi bir tez çalışması yapmaya karar verdiğimde çevremden çok sayıda uyarı aldım. Kürtçülüğe ilişkin algılamamın kaygan bir zemin üzerinde yükseldiği dolayısıyla bugün yazdıklarımın ileride önüne bir engel olarak çıkartılabileceğine ilişkin bu uyarıların çoğunluğu. Fakat bu ülkenin bir vatandaşı ve çocukluğu dâhil yaşamının tüm evrelerinde PKK'nın terör saldırılarına ilişkin haber bültenlerini çaresizlik içinde izlemek zorunda kalan bir insan olarak bu çalışmayı yapmaya kendimi mecbur hissettim. "Belki çocuklarımın ve akranlarının benim neslimle aynı kaderi paylaşmaması için ufak da olsa bir katkıda bulunabilirim!" umudunu içimde hissettim her satırda. Umarım umudum gerçek olur ve çocuklarımız kardeşin kardeşi öldürmediği, barış ve huzur içinde bir Türkiye'de yaşarlar. Ve umarım elinizdeki bu çalışma böylesi bir Türkiye'nin yaratılması için bir nebze de olsa fayda sağlar.

Sadece tezimin değil yüksek lisans eğitimimin her aşamasında akademik danışmanlık desteğini şahsımdan esirgemeyen Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu hocama bu vesileyle şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum.

Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca manevi desteğini hiç esirgemeyen eşime de teşekkür ediyorum.

Çocuklarımız için daha güzel bir gelecek inşa edebilme dileğiyle...

BURSA 2012

AKIN AĞCA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	X
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞARK MESELESİ

1. ŞARK MESELESİ TERİMİ.....	4
2. II.VİYANA KUŞATMASI'NA KADAR ŞARK MESELESİ.....	7
3. II.VİYANA KUŞATMASI'NDAN SONRA ŞARK MESELESİ.....	7
3. 1. Güçler Dengesi Dönemi.....	9
3. 2. Paylaşım Dönemi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

EMPERYALİZMİN ÖNCÜ GÜÇLERİ: MİSYONERLER

1. MİSYONERLİK NEDİR?.....	29
2. OSMANLI DÖNEMİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞARK MESELESİNDE BİR PİYON: KÜRTÇÜLÜK

1. KÜRTLERİN KÖKENLERİNE İLİŞKİN İDDİALAR.....	48
1.1. Kürtlerin kökenini Mezopotamyalı kavimlere dayandıran tez.....	49
1.2. Kürtlerin etnik menşesinin Medler'den gelme olduğu tezi.....	49
1.3. Kürtlerin menşesilerinin Arap kökenlere sahip olduğu tezi	50
1.4. Kürtlerin Ermenilerle aynı ırktan olduğunu ileri süren tez.....	50
1.5. Kürtlerin menşesinin Turani kökenlere sahip olduğu tezi.....	51

2. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA KÜRT-TÜRK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE GELİŞİMİ.....	54
3. OSMANLI İDARİ YAPISI İÇİNDE DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU.....	63
4. KÜRT İSYANLARININ SEBEPLERİ.....	69
4.1. II.Mahmud ile Başlayan Merkezileşme Politikaları.....	70
4.2. Şeyhlerin Otorite ve Güçlerinin Artması.....	74
4.3. Anadolu'daki Misyoner Faaliyetleri.....	75
4.4. Şark Meselesi Çerçevesinde Sıranın Anadolu'ya Gelmiş Olması.....	80
5. İKİ ÖNEMLİ İSYAN.....	85
5.1. Bedirhan Bey İsyanı.....	85
5.2. Şeyh Ubeydullah İsyanı.....	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN LOZAN'A KÜRTÇÜLÜĞÜN SEYRİ

1. TANZİMAT'TAN İLMEŐRUTİYET'E.....	109
2. İL MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	116
3. MONDROS MÜTAKERESİ DÖNEMİ.....	119
4. KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ.....	129
4.1. Ali Galip Olayı.....	129
4.2.Koçgiri İsyanı.....	138
5.LOZAN GÖRÜŞMELERİ DÖNEMİ.....	142
5.1. Azınlıklar Sorunu.....	143
5.2. Musul Sorunu.....	146
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	162
KAYNAKLAR.....	168
ÖZGEÇMİŞ.....	177

KISALTMALAR

age.: Adı Geçen Eser

agm.: Adı Geçen Makale

agt.: Adı Geçen Tez

Bkz.: Bakınız

C. : Cilt

ev. : Çeviren

ed. Editör

Haz. : Hazırlayan

KTC: Kürdistan Teali Cemiyeti

No: Numara

s. : Sayfa

ss.: Sayfadan sayfaya

Sy. : Sayı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

vb.: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi

vd.: Ve devamı, ve diğerleri

vs.: Vesaire

GİRİŞ

Kürtçülük, kendi iç dinamikleri ile gelişen bir sorun olmayıp dışsal dinamiklerle şekillendirilen ve olgunlaştırılan bir sorundur. Bu bağlamda, Avrupalılar ile Müslüman Osmanlı arasında oynanan büyük bir satranç oyununun küçük bir hamlesi, küçük bir parçasıdır. Tıpkı Sırp, Rum, Boğazlar, Mısır, Ermeni sorunları gibi. Bu büyük satranç oyununa verilen genel ad ise Şark meselesidir. Aslında tüm hamlelerin nihai hedefi, şah-mat ile hasta adam Osmanlı Devleti'nin varlığına son vermektir. Fakat burada hemen belirtmek gerekir ki; Şark meselesi sıradan bir satranç oyununa göre çok daha zor ve karmaşık niteliktedir. Çünkü ödülü Osmanlı toprakları olan bu oyunda oyuncu sayısı oldukça fazladır (İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ile oyuna sonradan katılan Almanya, İtalya ve ABD). Ayrıca bunların birbirine karşı tutum ve davranışları da belirsiz ve değişkendir. Bunun sebebi ise Osmanlı'yı şah-mat etmeye çalışan bu devletlerin Osmanlı coğrafyası üzerinde çatışan menfaatleridir. Eğer “şah düşerse şahtan sonrasının” tam bir kargaşa olacağını kendileri de bilmektedir. Bu nedenle özellikle Rusya, kendi aralarında yapacakları bir antlaşma ile Osmanlı'yı yıkıp oyunu bitirmeyi gündeme getirdiyse de 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Fransa ve İngiltere buna hiç sıcak bakmamışlardır. Çünkü Akdeniz'de güçlü bir Rusya'yı kendilerine rakip olarak görmek istememişlerdir. Bunun yerine güçsüz ve istediklerini yaptırabilecekleri bir “hasta adam” işlerine gelmekteydi. Üstelik çıkarları gerektirdiğinde, milliyetçiliğin sönmez ateşini kullanarak Osmanlı topraklarında kendilerine dost ve uydu devletçikler yaratma imkanları da vardı ve bu imkan, hasta adamın yaşatılması düşüncesiyle çelişmemekteydi: Hasta adam, sürekli olarak ameliyat masasında tutulup üzerinde cerrahi müdahaleler yapılabilirdi. İşte Kürtçülük meselesi, bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Bu nedendir ki; Kürtçülük meselesini de, emperyalist Batı'nın Osmanlı'ya karşı Şark meselesinde oynadığı hamlelerden biri olarak görmek gerekir. Kürtler ise tıpkı diğer Osmanlı toplulukları (Sırp, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Araplar ve benzerleri) gibi bu satranç oyununda bir

piyon olarak kullanılmışlardır.¹ Konuya bu açıdan bakıldığında, Kürtçülük sorununun Şark meselesinden ayrı ve bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu tez çalışmasında tümünden gelimci bir metot uygulanarak öncelikle Şark meselesinin incelenmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, dört ana bölümden meydana gelmektedir. Yukarıda değinildiği üzere; Şark meselesini incelemeyen, ne olduğunu anlamadan Kürtçülük sorununu da anlamak mümkün olmadığından bu çalışmanın ilk bölümünde Şark meselesi üzerinde durulacak; siyasi ve tarihsel olarak ne anlam ifade ettiği, literatüre nasıl girdiği, özellikle 1683 sonrası dönemde Avrupa-Osmanlı ilişkilerini nasıl etkilediği, Şark meselesi çerçevesinde ulaşılmaya çalışılan nihai hedefin ne olduğu ve bu anlamda meselenin son bulup bulmadığı tartışılacaktır. Bu nihai hedefe ulaşmak için kullanılan yolların ne olduğu, meselenin en aktif tarafları olan Rusya ve özellikle de İngiltere'nin Şark meselesine yaklaşım tarzları ve politikaları çerçevesinde incelenecektir. Bütün bunların sonucunda, Şark meselesi çerçevesinde, emperyalist Batı'nın kendi çıkarları doğrultusunda yürüttükleri değişken, acımasız, pragmatik politikaları gözler önüne serilerek Osmanlı coğrafyasında geçmişte ve günümüzde yaşanan birçok acının temelleri açığa çıkarılmış olacaktır: Bu acıların aslında "böl-parçala-yönet" stratejisi çerçevesinde geliştirilen ve Osmanlı topluluklarını bir piyon gibi kullanarak, bu toplulukları Osmanlı Devleti'ne ve hatta gerektiğinde birbirine düşman eden² politikalar üzerine inşa edildiği gözler önüne serilecektir.

İkinci bölümde, emperyalist Batı'nın böl-parçala-yönet politikalarının adeta öncü kuvveti olarak çalışan misyonerler üzerinde durulacaktır. Misyonerlik konusu üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulacak olmasının sebebi, Osmanlı topraklarının özellikle 19. yüzyıldan itibaren çok yoğun biçimde misyonerlik faaliyetlerine konu olması ve

¹ Avrupalılarca Hıristiyan topluluklar (Sırlar, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar vb.) ile Kürtler ve Arapların Şark meselesi çerçevesinde algılanış biçiminde önemli bir fark olduğunu da burada hemen belirtmek gerekir. Evet hepsi Şark Meselesi'nde Avrupalı emperyalist devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek için kullandıkları birer piyondur; fakat Kürtlerden ve Araplardan farklı olarak Hıristiyan toplulukların bağımsız devletçikler haline getirilmeleri Avrupalı emperyalistlerin bilinçaltılarında manevi-dini bir değer de ifade etmektedir: Anadolu'ya, İstanbul'a ve Doğu Avrupa'ya Müslüman Türklerin hakimiyeti ve dolayısıyla Hıristiyan milletlerin Müslüman Osmanlı'ya tabi durumda yaşamaları 11. yüzyılda gerçekleştirdikleri ilk Haçlı seferinden beri Batılı Hıristiyan devletlerce kabul edilebilir bir husus değildi. Bu Haçlı zihniyeti nedeniyle ki; Avrupalı emperyalist hükümetler ve kamuoyları bakımından Hıristiyan toplulukların (Sırlar, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar v.b.) bağımsızlıklarını sağlamak, kendi çıkarları bakımından bir gereklilik olmakla beraber aynı zamanda bir Hıristiyanlık göreviydi.

² Emperyalist Batı politikaları sonucu Kürtler, Araplar, Türkler, Süryaniler, Yahudiler ve Ermeniler birbirine düşürülmüştür. 19. yüzyılda atılan bu düşmanlık tohumları halen o kadar etkilidir ki; bölge coğrafyası barışı ve huzuru günümüzde de yakalayamamıştır.

imparatorluğun dağılmasında bu faaliyetlerin oynadığı büyük roldür. Bu bölümde, misyonerliğin Osmanlı üzerindeki bu genel yıkıcı etkisi değerlendirildikten sonra Kürtçülük üzerinde yarattığı doğrudan ve dolaylı etkiler incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Kürtler, Kürt-Osmanlı ilişkileri ve Kürt isyanları üzerinde durulacaktır. Burada şunu belirtmekte fayda var ki; bu çalışmanın hedefi herhangi bir biçimde Kürtlerin etnik ve tarihsel kökenlerini irdelemek değildir. Çünkü bu hiç kuşkusuz antropoloji ve dilbilim gibi birçok başka bilim dallarının verileri ışığında hazırlanması gereken ayrı bir bilimsel çalışmanın konusudur. Ayrıca Bulgarların Turani ırktan geldikleri düşünüldüğünde ırki temelleri esas alarak gerçekleştirilecek bir çalışmanın aslında Kürtçülüğün gelişimi konusunda bizi yanılgılara düşüreceği açıktır. Bu nedenle bu çalışmada etnik konulara yalnızca bu bölümün birinci aşamasında kısaca değinilecek ve konuya ilişkin temel savlar incelenecektir. Sonraki alt başlıklarda ise günümüz Kürtçülüğünün tarihsel alt yapısını anlayabilmek için Kürtler ile Osmanlı arasındaki ilk ilişkilerin ortaya çıkışı ve gelişimi, Kürtlerin Osmanlı idari sistemine nasıl entegre edildiği, bu sistemin bozulmasına ve Kürt isyanlarının çıkmasına sebep olan unsurların neler olduğu ve son olarak da bu isyanların en önde gelen ikisinin nitelikleri ayrıntılı biçimde incelenecektir.

Dördüncü ve son bölümde ise Tanzimat döneminden başlayarak Lozan Antlaşması'na kadar ki süreç, Tanzimat Dönemi, II. Meşrutiyet Dönemi, Mütareke Dönemi, Kurtuluş Savaşı Dönemi ve Lozan Dönemi olarak beş ana döneme ayrılarak bu dönemlerde Kürtçülüğün gösterdiği gelişim ve değişim süreci incelenecektir. Bu süreçte hiç kuşkusuz, 1908 sonrasındaki dönemler, Kürtçülüğün emperyalist Batı tarafından en somut biçimde kullanıldığı tarihlere işaret etmektedir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet sonrası dönem, Kürtçülüğün emperyalist Batılı devletlerce bir politik enstrüman olarak kullanılma safhası olarak adlandırılabilir. Bu çalışmanın günümüze ışık tutması gereken kısmı da aslında bu safhadır. İlgili bölümde ayrıntılı biçimde anlatılacağı üzere; Batı tarafından bir piyon olarak kullanılmaya çalışan Kürtlerin büyük çoğunluğu, yürütülen yoğun Kürtçülük faaliyetlerine karşın oyuna gelmemiş ve Türklerle olan yüzlerce yıllık tarih birlikteliklerini geleceği de beraber inşa etme iradesi ile taçlandırmışlardır. Bu iradeye karşın; emperyalist Batı, Kürtçülük üzerinden genç Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıflatmaya çalışmaktan vazgeçmemiştir. Bunun en somut örneği ise çalışmanın son bölümünde değinilecek olan Musul'un Misak-i Milli sınırlarından kopartılması olayıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞARK MESELESİ

1.ŞARK MESELESİ TERİMİ

Şark meselesi terimi, başlangıçta siyasi bir terim olarak ortaya çıkmış; fakat süreç içinde siyasi olmanın yanında tarihsel bir nitelik de kazanmıştır. Şark meselesi, ilk kez Rus diplomatlarca 1815 Viyana Kongresi'nde Osmanlı'nın içindeki Hıristiyan azınlıklara (özellikle de Rumlara) dikkat çekmek amacıyla siyasi bir terminolojide kullanılan terim zaman içinde sosyal, ekonomik ve tarihsel boyutlar kazanmıştır. Viyana Kongresi, Napolyon'un ordularınca altüst edilen Avrupa dengelerini tekrar düzenlemek için Prusya, Avusturya, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin katılımıyla toplanmıştır. koyu bir milliyetçilik karşıtı olan Avusturya Şansölyesi Metternich ile Rusya'nın Akdeniz'e doğru genişlemesini daima endişe ile karşılamış olan İngiltere'nin kararlı tutumu nedeniyle Rus diplomatların ve Rus Çarı Birinci Aleksandr'ın Osmanlı'nın egemenliği altındaki Rumlarla ilgili konuları kongrenin resmi gündemine taşıma girişimi, başarısız kalmıştır. Diğer yandan şunu da belirtmek gerekir ki; kongrenin resmi gündemine konuyu taşıyamayan Rusya, yaptığı başarılı kulis çalışmaları sonucu, Osmanlı Devleti idaresinde yaşamakta olan Hıristiyan halkın durumunu kongre üyelerinin gayri resmi gündemine taşımayı başarmıştır. Rus delegeleri; bu sorunu tanımlarken “Şark meselesi” terimini kullanmışlardır. Böylece “Şark meselesi” terimi uluslararası politika literatürüne girmiştir.

Kongreden sonra da diplomatlar arasında sıklıkla kullanılan terim, zamanla anlam değişikliği ve genişlemesi yaşamıştır. İlk ortaya çıktığında, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Hıristiyan azınlıklara işaret eden kavram, zamanla Avrupa Devletleri ile Osmanlı arasındaki tüm sorunlu ilişkileri kapsar bir hale gelmiştir. Şark meselesi terimi, Osmanlılar için bir varolma ve istikbal durumunu ifade ederken, Avrupalılar ise aynı terimi yüzyıllardır yaşadıkları Türk korkusu ve düşmanlığıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu sebeple birçok Avrupalı tarihçi (bu olumsuz tarihsel-psikolojik alt yapının da etkisiyle) Şark

meselesi terimini Türklerle Hıristiyan Avrupalıların mücadelelerini tanımlayan bir kavram olarak gördüler. Böylece Şark meselesi, bir tarih terimi olarak da anlam kazandı. Tarihçiler, Türk-Avrupa münasebetlerinin başlangıcı olarak türlü olaylar kabul ettikleri için, Şark meselesinin başlangıcı da tarihçilerin görüş ve eğilimlerine göre farklı farklı tespit edilmiştir. Nitekim bu başlangıcı, Türk kavimlerinin Avrupa'ya yayılmaya başladığı tarihe kadar götürülenler bile vardır.

Yukarıda da belirtildiği üzere; Şark meselesi, siyasi bir terim olarak 1815 tarihinde yapılan Viyana Kongresi'nde ortaya atılmış bir kavramdır. 1815'den beri çok sayıda tarihçi ve siyaset bilimci tarafından tartışılan ve üzerinde kafa yorulan bir terim olan Şark meselesi, genel olarak 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupalı Hıristiyanlarla Müslüman bir Türk İmparatorluğu olan Osmanlı arasındaki ilişkileri tanımlamakta kullanılmıştır. Bu genel bakış açısını yansıtanlardan birisi de Cevdet Küçük'tür: "Avrupa'nın büyük devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunu iktisadi ve siyasi nüfus ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin bağımsızlıklarını temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark meselesi denir."¹ Buna benzer bir tanımlamayı Bayram Kodaman da yapmıştır: "Şark meselesi, Batı Avrupalı güçlerin Osmanlı topraklarını paylaşmak için uyguladıkları stratejileri ve bu çerçevede birbirleriyle yaptıkları rekabetleri tanımlamak üzere kullandıkları bir kavramdır."² Kimi tarihçiler ise kavramı, Hıristiyanlarla Türklerin ilk karşılaştığı döneme yani Hun İmparatoru Atilla'ya kadar götürmektedir. Örneğin Edouard Driault, Şark meselesi başlıklı eserinde bu görüşü dillendirmektedir.³ Kimilerine göre ise Osmanlı'nın Avrupa'ya ayak basmasıyla beraber Şark meselesi vuku bulmuştur. Bu düşüncede olanlardan biri de Albert Sorel'dir. Fransız tarihçi Albert Sorel, Şark meselesini şöyle tanımlamaktadır: "Türkler, Avrupa'da görünür görünmez ortaya bir Şark meselesi çıktı. Papazların ve küçük küçük zorbalının idaresine kendisini rahatça teslim etmiş, şarabını içip uyuklayan Avrupa'nın kapısından içeri giren bu dipdiri, erkek güzeli insanlar; yepyeni bir nizam içinde akıp gelen başarılı muazzam kuvvetler, o zamanki Avrupalının örümcekli ve bulanık kafasında bir şok tesiri yaparak onda şifa bulmaz bir dehşet hastalığı

¹ Dr.Şahin, Hasan, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy 29, Erzurum, 2006, ss.213-238, s. 219.

² Yavuz, Nuri, "Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri", GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 23, sy. 3, ss. 89-98, Ankara, 2003, s.91

³ Yavuz, agm., s.92

(!) doğurmuştur. Türklerin, uyuklayan Avrupa'nın afyonunu patlatması hâdisesi öylesine derin bir tesir yapmıştır ki, aradan yedi asır gelip geçmiş olmasına ve birgün eski dipdiri delikanlının, hasta adam (!) şekline sokulmasına rağmen, Avrupalının yirminci batın torunları dahi bu Türk hastalığından, Türk şokundan tamamen şifa bulamamıştır.”⁴

Meydan – Larousse Ansiklopedisi ise Şark meselesini, kavramsal olarak ortaya çıkışı ve bu ortaya çıkıştan önceki gelişimini de kapsayacak şekilde tanımlamıştır: “...Avrupa diplomasisinde Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kaldırılması ihtimalinin yarattığı mesele (Question d'Orient). Aslında Şark meselesi, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan çok daha önce ortaya çıktı. Her devirde Boğazların, Şattularap'ın, Toros sıradağlarının ve Süveyş Kıstağının stratejik önemi ve Balkanlar'daki, Anadolu'daki, Yakındoğu'daki bazı bölgelerin iktisadî önemi, büyük devletleri, bunları tek başına kontrolü altına almağa sevk etti... Fakat Şark meselesi, bütün şiddetiyle ancak XVIII. yüzyıldan sonra ortaya çıktı...”⁵ Görüldüğü üzere bu tanımlama meseleyi daha uzlaşmacı bir yaklaşımla geçmişi çok uzaklara dayanan fakat önemi ve ağırlığı ancak 18. yüzyılda ortaya çıkan bir sorun olarak açıklama yolunu seçmiştir.

Türk Ansiklopedisi de meseleyi benzer biçimde açıklamıştır: “...Tarih yönünden başlangıcı ne olursa olsun Doğu Meselesi Avrupa büyük devletleri ile Osmanlı Devleti arasında siyasî bir mesele hâline ancak yakın çağın başlarında, Napoléon Bonaparte'ın 1798'de Mısır'a girmesiyle başlamış ve 1815'te de adlandırıldıktan sonra 1918'de Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ile yerini Yakındoğu meselesi ya da Ortadoğu meselesi terimleriyle anlatılan meselelere bırakarak, tarih terimi ve meselesi olarak devam etmiştir...” şeklinde tanımlamıştır.⁶

Bu yaklaşım tarihsel ve bilimsel açıdan doğru görünmektedir. Çünkü Şark meselesini sadece Osmanlı ile Avrupalı Hıristiyanlar arasında 1815 tarihinden sonraki yaşananların genel adı olarak görmemiz durumunda Şark meselesinin ardında yatan asıl zihniyeti görmekten uzaklaşır ve konuyu gücünü kaybeden bir imparatorluğun güçlü devletler karşısında hayatta kalma savaşı ve güçlü devletlerin bu “hasta” imparatorluk üzerindeki çıkar çatışmaları olarak görmek zorunda kalırız. Oysa ki; Şark meselesinin ardında yatan asıl zihniyet, Hıristiyan dayanışması ve taassubudur: “Dünya yöneten ve

⁴ Yavuz, agm., s.92

⁵ Yavuz, agm, s.93

⁶ Yavuz, agm, s.92

yönetilenlerden oluşmaktadır. Yönetenler, elbette ki üstün olan Hıristiyanlar olmalıdır. Barbar Türkler ise bu durumun bir istisnasını teşkil etmekte ve birçok Hıristiyan milleti egemenliği altında tutmaktadır. Türklerin hak etmediği bu durum ve Hıristiyan insanların bu yönetim altında yaşadığı zulüm mutlaka sona erdirilmedir.” şeklinde özetlenebilecek bir düşünce sistemidir Şark meselesinin ortaya çıkmasını sağlayan. Dolayısıyla Şark meselesi, Atilla'nın ordularıyla mağrur ve güçlü Roma'yı ve diğer Avrupalı kavimleri titrettiği günlerden başlayıp, Müslümanların kutsal yerleri ele geçirmesi sonrası düzenlenen Haçlı seferlerine, oradan da Osmanlı'nın Avrupa topraklarında elde ettiği cihat zaferlerine kadar uzanmaktadır. Fakat bu tarihsel mücadelelerin her biri ayrı bir bilimsel çalışmanın konusu olmaya aday, geniş ve önemli olduğundan bu çalışmada meselenin sadece Osmanlı'nın güçten düştüğü ve Batılı Hıristiyan devletlerce paylaşılmaya çalışıldığı dönem irdelenecektir. 1683 tarihli II. Viyana Kuşatması, Şark meselesinde bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu tarihe kadar savunma durumunda olan Avrupalı Hıristiyanlar bu tarihten sonra karşı taarruza geçmiş ve roller değişmiştir.

2. II. Viyana Kuşatmasına Kadar Şark Meselesi

1299 yılında Oğuzların Kayı boyundan Osman Bey'in kurduğu Osmanlı Devleti, 1683'e gelindiğinde üç kıtada hüküm sürmekte olan, çok sayıda din, dil ve ırktan insanı içinde barındıran büyük bir imparatorluğa dönüşmüştü (1299'da yüzölçümü yaklaşık 5600 km² olan Osmanlı çınarının kökleri tam 400 yıl sonra 24 milyon km²'lik bir alana ulaşmıştı). Bu 400 yıl boyunca önemli bir yenilgi görmemiş olan Osmanlı orduları, Avrupalılar için yenilmez bir efsane durumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları doğuda İran dağları ve Azerbaycan'a, güneyde Hazar Denizi'ne, Umman Denizinden Habeşistan'a ve oradan da büyük Sahra ve Fas'a uzanmıştır. Kuzeyde bütün Karadeniz kıyıları, Kırım yarımadası, Ukrayna stepleri ve Macaristan'ın büyük kısmı ele geçirilmiş, Batıda ise sınır Adriyatik'e ulaşmıştı.

3. II. VİYANA KUŞATMASI'NDAN SONRA ŞARK MESELESİ

Bu yenilmez armada imajının yerle yeksan olması ise II. Viyana Kuşatması ile gerçekleşti. Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri gerçekleşir ve aydınlanma felsefesi topluma egemen olurken ve bütün bunlar sanayi devriminin ve toplumunun temellerinin atılmasını sağlarken; Osmanlı'nın geleneksel mali, askeri, ilmi, hukuki, siyasi kurum ve yapılarını devam ettirmiş olması, gelişen ve güçlenen Avrupa ülkeleri karşısında

eski gücünü yitirmesine sebep olmuştur. Bu durum, II.Viyana kuşatması sırasında Papa'nın önderliğinde kurulan Kutsal İttifak karşısında alınan seri yenilgilerle somut biçimde ortaya çıkmıştır. Bu yenilgiler sonrası Osmanlı, Kutsal İttifak devletleri (Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya) ile Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır (1699). Bu antlaşma ile Osmanlı, ilk kez bu denli büyük bir toprak kaybına uğramıştır. Böylece Osmanlı'nın Hıristiyan Batı karşısında gerileyişi resmi ve somut olarak başlamış; o güne kadar Türklerin Avrupa'daki ilerleyişini durdurmak üzerine şekillenen Şark meselesi, bu tarihten sonra Türkleri Avrupa'dan söküp atma (hatta kimi Batılılar için Türkleri geldikleri topraklara, Orta Asya'ya sürme) düşüncesine odaklanmıştır. Bu antlaşma sonrası Avrupa, Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'ya doğru gelişme hareketini durdurmuş ve Osmanlı Devleti'ne hukuken son verecek olan Sevr Antlaşmasına gidecek yolu açmıştır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki; 1683 sonrası dönem yekpare bir dönem değildir ve güçler dengesi ile paylaşım dönemleri adıyla iki başlık altında incelemek gerekir. Dönemleri bu şekilde kategorik olarak sınıflandırmamızı sağlayan hususların ortaya çıkmasında temel belirleyici İngiltere'dir. Çünkü her iki dönemde de Osmanlı'nın, Fransa'nın ve Rusya'nın Şark meselesi çerçevesinde temel politikalarında ve hedeflerinde önemli değişiklikler olmamıştır. Buna karşın İngiltere'nin Şark meselesi çerçevesindeki politika ve hedeflerini değiştirmesi sonucu iki dönem arasındaki temel ayırt edici özellikler ortaya çıkmıştır. Birinci dönem olan Güçler dengesi dönemi de kendi içinde 1780 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. 1780 öncesi ilk dönemde İngiltere, Şark meselesine etkin bir biçimde ağırlığını koymamıştır. Çünkü bu dönemde İngiltere için birincil öncelik, Amerika'daki kolonilerinin varlığını ve güvenliğini sağlamaktır. Oysa Hindistan'ın bir İngiliz sömürgesi haline gelmesi ve Amerikan bağımsızlık savaşı sonucu İngiltere'nin Amerika kıtasındaki sömürgelerini kaybetmesiyle İngiltere açısından Şark meselesi birden bire hayati önem arz eden bir konu haline gelmiştir. İngiltere, kendisi için hem hammadde deposu ve hem de büyük bir açık pazar olan Hindistan'ı elde tutmayı denizaşırı imparatorluğunun devamlılığı açısından zorunluluk görmeye başlamıştır. Bu nedenle ister istemez anakara ile Hindistan arasındaki deniz ve karayollarının güvenliğinin muhafazasını sağlamak İngiltere açısından kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu değişim, bu yolları elinde bulunduran Osmanlı'nın İngiliz kamuoyu ve devleti açısından en önemli dış politika objesi olmasını sağlamıştır. Bu nedenle ki; İngiltere, Fransa'nın Mısır'ı işgalini kendi varlığına yapılmış bir saldırı gibi görerek Şark meselesinde kendi isteği dışında herhangi bir gelişmeye kayıtsız

kalmayacağını tüm dünyaya göstermiştir. Güçler dengesi döneminin 1780 sonrası bu ikinci safhasında İngiltere, Osmanlı'nın varlığını devam ettirmesini kendi çıkarları açısından hayati görmüş ve Şark meselesine bu yönde ağırlığını koymuştur. Paylaşım dönemine gelindiğinde ise İngiltere, temel politikalarını gözden geçirerek Şark meselesine yaklaşımında radikal değişiklikler yapmıştır. Bu dönemle birlikte artık İngiltere, Osmanlı'nın yaşatılmasını hem zor görmeye başlamış hem de artan Alman-Osmanlı yaklaşması nedeniyle Osmanlı'nın kendi çıkarlarına uygun biçimde taksim edilmesi gerektiğine inanmıştır. 1880'de Kıbrıs'ı politik oyunlarla elde etmesi ve 1882'de Mısır'ı güç kullanarak ele geçirmesi bu politik değişimin somut göstergeleridir. Bütün bu süreç irdelendiğinde ortaya çıkan yalın gerçekse, İngiltere'nin Şark meselesine kendi çıkarları doğrultusunda yön ve şekil vererek bu büyük satranç oyununda en önemli ve belirleyici oyuncu olma sıfatına haiz olduğudur. Şimdi, İngiltere tarafından şekillendirilen Şark meselesinin dönemlerine ayrıntılı biçimde bakalım:

3.1. Güçler Dengesi Dönemi

1683 yılından başlayarak Mısır'ın İngilizlerce işgal edildiği 1882 yılına kadar geçen dönem, Şark meselesinde denge dönemi olarak isimlendirilebilir. 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde sağlanan Avrupa barışının ve istikrarının korunabilmesi açısından (Rusya'nın savının aksine) Osmanlı'nın varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. İngiltere ve Fransa'nın bu yöndeki politikaları sonucu Rusya'nın Osmanlı topraklarının Avrupalı güçlü devletler arasında paylaşılması gerektiği yönündeki istemleri taraftar bulamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, sınırları içerisindeki bölgelerde zayıfladığı yahut bütünüyle ortadan kalktığı takdirde, Şark meselesi daha karmaşık bir hal alacaktı: Tüm Avrupalılar için kendilerine 400 yıl korkular yaşatan Müslüman Osmanlı Devleti'nin tamamen tarihten silinmesi istenen bir durumdu; fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalacak mirasın paylaşılması konusu oldukça sorunluymuştu. Ruslar açısından Osmanlı'yı yıkarak İstanbul ve Boğazları ele geçirmek ve bu şekilde Akdeniz'e açılmak temel amaçtı. Oysa bu, Avrupa'nın diğer güçlü ülkeleri (Fransa ve özellikle de İngiltere) için hiç istenmeyen bir durumdu. Diğer yandan tek tek ele alındığında tüm Avrupa devletlerinin Osmanlı toprakları ile ilgili karşılıklı uzlaşmazlıkları bulunmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin taksim edilmesi fikrinin yanlışlığı konusunda Rusya dışında tüm Avrupa hemfikirdi. Çünkü ortaya koyulacak taksim planlarının hiçbirisi Batı devletlerinin tamamını mutlu edecek sihirli formüle sahip değildi. Böylesi bir paylaşımın bütün devletlerin

birlikte istifade etmeleri söz konusu olmadığı gibi, Rusya'nın kuvvet ve nüfuzunun diğer devletler aleyhine artması kuvvetli bir olasılık olarak görünmekteydi.

Fransız başvekilin, İngiliz meslektaşına 1839'da sarf ettiği sözler bu durumun açık biçimde dışı vurumudur.⁷ "Fransa için olduğu kadar İngiltere ve hatta Avusturya için de en mühim mesele, birlikte hareket ederek Rusya'nın genişlemesine mani olmak ve Şark Meselesi'nin Avrupa devletleri heyetince müştereken halledilmesine bu hükümeti alıştırmaktır".⁸

1683-1882 arası dönemde Şark meselesini şekillendiren temel zihniyet, her ne kadar Osmanlı'nın varlığının devamını sağlamak böylece Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemek olsa da yaklaşık 200 yıllık bu süreç daha önce de belirtildiği üzere kendi içinde iki alt dönemde incelenmelidir. İki dönemi birbirinden ayıran unsur, İngiltere'nin 1683-1780 arası dönemde Şark meselesine verdiği önem ve öncelikle 1780'ler sonrası verdiği önem ve öncelikteki değişimdir. Birinci dönemde Şark meselesinde Rusya ve Avusturya dışındaki ülkeler edilgen bir tavır sergilemişlerdir. 18. yüzyılın sonlarına kadar, yani Hindistan'ı sömürgeleştirip, Amerika kıtasındaki kolonilerinin çoğunu yitirene dek, İngiltere için Şark, ikincil önemdedir. Fakat İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları sonucu 1751'de önce Hindistan'ı ele geçirmesi ardından 1780'lere gelindiğinde ise Amerika'daki kolonilerinin neredeyse tamamını yitirmesi İngiltere açısından Hindistan'ı birincil öneme kavuşturmuş ve bu nedenle de İngiltere, tüm politikalarını ve gücünü Hindistan'ın ve Hindistan'a giden yolların güvenlik altına alınmasına yönlendirmiştir. Şark siyasetinde önemli bir gelişmeyi gösteren İngiltere'nin bu tutumunun nedeni daha önce belirtildiği üzere; Hindistan sömürgesinin hammadde ve pazar olarak imparatorluğu finanse edebilecek nitelikte olmasıdır. Dolayısıyla 1780'lerde Amerika kıtasındaki kolonilerini kaybeden İngiltere açısından Hindistan'ın önemi bir kat daha artmıştır. Hindistan'ın öneminin İngiltere için artması, aynı zamanda ve kaçınılmaz biçimde İngiltere'nin dış politikalarında Şark meselesinin de en önemli ve kritik konu haline gelmesini sağlamıştır. Kısacası 1780'den itibaren İngiltere açısından tek ve birincil öncelik, Hindistan'ın güvenliğini sağlamaktır. Bu önceliğe uygun biçimde şekillendirilen İngiliz politikaları, Şark meselesinin gelişiminde de temel belirleyici olmuştur.

⁷ Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", s.613, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/tarih/article/view/3286/2898>, 16.01.2011

⁸ Fransız başvekil bu söylemi ile yıllar sonra Rusya, Fransa ve İngiltere arasında imzalanacak gizli paylaşım antlaşmalarının fikri altyapısını da ortaya koymaktadır.

İngiltere'nin politik önceliklerindeki bu değişimin en somut göstergesi, Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırmasıyla ortaya çıkmış ve İngiltere, Fransa'nın bu saldırısına sert biçimde tepki vermiştir. Oysa, 1683'ten Fransa'nın Mısır'a saldırmasına kadar geçen sürede hem İngiltere hem de Fransa, Şark meselesinde geri planda kalmıştır. Bu dönem incelendiğinde Ruslar'ın Avusturya'nın da desteğini alarak Osmanlı'ya karşı açtığı savaşlar ve bu iki ülkeye karşı gerçekleşen toprak kayıpları göze çarpmaktadır. Fakat bu iki ülkenin Osmanlı karşısından kazandığı savaşlar ve bu savaşlar sonunda elde ettiği topraklar, Avrupa'nın genel güç dengesini bozabilecek nitelikte değildir.⁹ İngiltere ve Fransa açısından bu döneme bakıldığında ise Şark meselesinde (Rusya ve Avusturya'ya kıyasla) daha pasif bir tutum içinde oldukları bir görülmektedir. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz üzere 1798'de köklü biçimde değişti. 1798'de Fransa'nın Mısır'a girmesiyle beraber Şark meselesinde İngiltere, çok daha aktif bir görüntü çizmeye başlamıştır. İngiltere'nin bu dönemdeki temel politikası, Osmanlı'nın varlığını devam ettirmesini sağlamaktır. Eğer Osmanlı dağılırsa ve toprakları diğer Avrupa devletleri arasında paylaşılsa Hindistan sömürmesine giden kara ve deniz yolları tehlikeye gireceğinden, güçsüz ve kendisi için bir tehlike olmaktan çok uzak durumda olan Osmanlı'nın bu alanları kontrol etmesi İngiliz çıkarlarına daha uyumlu görünmekteydi. Bu politikanın temellerini hazırlayan kişi ise İngiltere'nin 24 yaşında en genç başbakanı olma sıfatına haiz olan Wiliam Pitt'di. Pitt, avam kamarasında yaptığı bir konuşmada Şark meselesine ilişkin görüşlerini şöyle belirtmişti: "İngiltere için, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması bir ölüm kalım sorunudur. Bunun aksini söyleyen kişilerle tartışmaya girmem."¹⁰ Pitt'in oluşturduğu denge politikası yaklaşık olarak bir asır sürdü. Rusya'nın önce Karadeniz ve daha sonra Akdeniz'de hâkim olmak istemesini ticaret yolları için büyük bir tehlike olarak

⁹ Burada Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) için ayrı bir parantez açmakta yarar bulunmaktadır. Her ne kadar bu antlaşma, Avrupa güç dengeleri açısından çok önemli bir değişiklik yaratmamış olsa da Şark Meselesinde önemli bir aşamayı teşkil etmektedir. Çünkü gayrimüslim azınlıklar meselesinin bir uluslararası sorun haline gelmesi için Rusya'ya imkan sağlamıştır. Hatırlanacağı üzere; bu antlaşma ile Rusya, konsolosluk açma ve Osmanlı sınırlarında yaşayan Ortodoksların hamiliğini üstlenme yetkisini elde etmiştir. Dolayısıyla Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra gayri-müslim azınlıklar konusu Şark meselesi çerçevesinde kullanılan bir araç haline getirilmiştir. Ortodoks azınlıkla başlayan bu furya, Katoliklerle devam etmiş, hatta Osmanlı'da Protestan nüfusun yeterli olmaması sebebiyle Protestan İngiltere tarafından yoğun bir misyonerlik faaliyeti ile Protestan cemaati yaratma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Gayrimüslim azınlıkların Müslümanlarla aynı haklara sahip olması talepleri, bir süre sonra bunların özerkliklerinin, sonrasında da bağımsızlıklarının desteklenmesi ve talep edilmesi şeklinde bir politikaya dönüşmüştür. Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan hep bu yönde politikaların birer ürünü olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı politikanın bir diğer halkası olan Ermenistan projesi ise Kurtuluş Savaşı sayesinde engellenmiştir.

¹⁰ İlter, Erdal, "Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13545.pdf>, s.3, 09.10.2010

telakki eden İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması yönündeki dış politikasını 93 Harbi'ne kadar devam ettirmiştir.¹¹ Diğer yandan şunu da belirtmekte yarar var ki; Mısır'ın Fransızlarca işgali ve sonrasında İngiltere-Osmanlı arasında 5 Ocak 1799 tarihinde ittifak antlaşması imzalanması sonucu Fransız ordularının İngiltere'nin desteğiyle Mısır'dan çıkartılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun politikalarında da bir dönüm noktası oldu. Fransız ordusunun ancak başka bir Batılı güç olan İngiliz kuvvetlerinin yardımlarıyla Mısır'dan çıkartılabilmesi, Osmanlı'nın bundan böyle, kendi topraklarının güvenliğini tek başına sağlayamayacağını iyice anlamasını sağlamış, denge politikasını bütün neticeleriyle kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin çok istikrarlı biçimde bir asır boyunca sürdüğünü ve bu bir asır boyunca İngiltere'nin sürekli Osmanlı lehine politikalar yürüttüğünü söylemek de çok mümkün değildir. İngiltere'nin politikalarının temelinde kendi çıkarları yatmaktaydı ve bu çıkarlar, o dönem için Osmanlı'nın Avrupa devletlerince ortadan kaldırılarak paylaşılması ile uyuşmamaktaydı. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi; böyle bir paylaşımın İngiltere'nin rakiplerinden birinin çok daha güçlü çıkması ve İngiltere'nin Akdeniz ve Hindistan'daki egemenliğini sarsması mümkündür. Fakat diğer yandan, Avrupa'nın büyük devletlerince Osmanlı'nın parçalanmasına izin vermemek üzerine kurulu İngiliz politikası ve bu politikaları şekillendiren çıkarları, Osmanlı'nın azınlıklar yoluyla daha da zayıflatılmasına ve Osmanlı toprakları üzerinde İngilizlere tehdit yaratamayacak bağımsız küçük devletler kurulmasına engel teşkil etmiyordu. Bunun en somut örneğini Yunan isyanında görmek mümkündür. Yıllarca Ruslar tarafından kışkırtılan ve silahlı çeteler biçiminde örgütlenmeleri sağlanan Rumlar, 1821'de Mora isyanını başlattılar. 1815'de toplanan Viyana Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda hareket eden Avrupalı diğer büyük devletler başlangıçta isyanı, Fransız İhtilali'nin yaydığı, Avrupa düzenini-istikrarını tehdit eden milliyetçiliğin bir parçası olarak gördüler ve isyana karşı bir tutum sergilediler. Özellikle İngiltere ve Avusturya, isyancıları desteklemenin Fransız İhtilali ilkelerini kabul etmek olacağı ve Viyana Kongresi ilkelerine aykırılık teşkil edeceği yönünde Rusya'yı uyardılar. Fakat Rusya'nın politikalarında değişiklik olmaması İngiltere'de, Rusya'nın bölgede dolayısıyla Akdeniz'de güçlendiği kaygılarını beraberinde getirdi. Osmanlı'nın güçsüzlüğü ve Yunan isyanının Rusların da katkılarıyla er geç başarıya ulaşacağı öngörüsüyle İngiltere, politika değişikliğine gitti: Madem Yunanistan kurulacaktı; bunun

¹¹ Afyoncu, Erhan, *1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, c:5, s:14

İngiltere'ye dost ve Rusya'nın güneye sarkmasına izin vermeyecek biçimde kurgulanması gerekiyordu. Yani Rumların ipleri tek başına Ruslara bırakılmamalıydı. Bu amaçla Yunan sorununu işbirliği içinde çözmek düşüncesini çıkarlarına daha uygun bulan İngiltere, Rusya ile 4 Nisan 1826 tarihinde St. Petersburg Protokolünü imzaladı. Daha sonra bu gelişmeyi, Fransa'nın da işbirliğine katılması ve Navarin'de ittifak donanmasının Osmanlı donanmasını ortadan kaldırması izledi. 1829 yılında Rusya ve Osmanlı arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığını Osmanlı kabul etmek zorunda kaldı. Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Osmanlı'dan kopuşu, Şark meselesinde de yeni bir dönemin açılışını beraberinde getirdi. İlk defa dini ve milli motiflerle bir Osmanlı azınlığı isyan ederek bağımsızlığını kazanmış oldu. Bu, diğer gayri Müslim azınlıklarca da Osmanlı'dan ayrılmak ve bağımsızlık kazanmak yolunda başarılı bir yol olarak görüldü. Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ benzer biçimde Avrupalı büyük devletlerin yardım ve kışkırtmaları ile isyanlar çıkarıp, ardından yine aynı devletlerin siyasi ve askeri olarak Osmanlı üzerinde baskı uygulamaları sonucu bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Şark meselesinin bu yeni safhası ve şekli tüm Avrupalı güçlerce benimsenmiştir. Bu şekilde Osmanlı'nın birden bire ortadan kalkması ve Osmanlı mirasının paylaşılması sebebiyle aralarında oluşabilecek kanlı bir rekabetin önüne geçilmiş oluyor; diğer yandan da Bizans imparatorunun yardım talebi ile İstanbul'u Müslümanların (yani Selçuklu Türklerinin) istila tehlikesinden kurtarmak amacıyla ilk Haçlı seferini örgütleyen Papa II. Urban'ın 25 Kasım 1095 günü Clermont Konseyi'nde yaptığı Türklere karşı savaş çağrısı¹² 700 yıl sonra farklı bir biçimde ve daha sürece yayılmış bir yöntemle de olsa tekrar uygulamaya konulmuş oluyordu. Böylece Müslüman Türklerin boyunduruğu altında yüzlerce yıl yaşamak zorunda kalan Hıristiyan milletler, bu boyunduruktan tek tek kurtarılıyordu. Bu yapılırken Rusya, sıcak denizlere inme hedefinden de vazgeçmiş değildi. Osmanlı'yı paylaşma teklifleri İngiltere ve Fransa tarafından kabul görmeyen Rusya, onları karşısına almadan ve Fransız ihtilaliyle gerçekleşen değişimleri de göz önünde tutarak Panslavizm politikasını uygulamaya koymuş ve Ortodoks-Slav dini ve ırki öğelere sahip Balkan milletlerinin Osmanlı'dan bağımsızlıklarını kazanmaları durumunda kendine bağlı Balkan devletçikleri yoluyla Akdeniz'e sarkabileceğine dair planlar yapmaktaydı. İngiltere ise Rusya'nın Boğazlara sahip olmasını ve doğrudan Akdeniz'e inmesini engelleyen mevcut durumun devamını

¹² Kaleli, Emrullah, "Anadolu Selçuklu Devri Türk Haçlı Münasebetleri (1096 –1192)", T.C Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2004, S.12,13,14.

çıklarına uygun görmekteydi. Diğer yandan bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan gayri Müslim Osmanlı azınlıklarına (yukarıda Yunanistan örneğinden açıklandığı üzere) açıktan veya gizli yardımlarda bulunarak Rusya'nın panslavist politikalarını etkisiz kılabileceğini ve sıcak denizlere inme yönündeki planlarına set çekebileceğini düşünmekteydi. İngiltere'nin bu başarılı Şark siyasetinde zaman zaman bazı aksaklıklar da olmuyor değildi. Bu aksaklıklar içinde belki de en önemlisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı (1831-1841) ve ardından Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'dır (1833). Bu isyan Osmanlı'nın kendine bağlı bir valiye dahi güç yetiremeyecek durumda olduğunu ve denge politikaları olmadan varlığını devam ettiremeyeceğini göstermesi bakımından da önemlidir. Hünkar İskelesi Antlaşması, ilk defa Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin ve İngiltere'ye karşı önemli somut bir tehlike yaratmasının önünü açmıştır. Onlarca yıldır çok sayıda savaşa rağmen Boğazlara donanmasını sokmayı başaramayan Rusya, Mısır Paşası'na karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak bahanesiyle İstanbul'a girmeyi başarmış oldu. Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti bir saldırıya uğrarsa Rusya, asker ve donanma gönderecek, antlaşma 8 yıl sürecekti. Antlaşmanın gizli maddesine göre; Rusya bir saldırıya uğrarsa Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı'nı yabancı savaş gemilerine karşı kapatacağı. Antlaşmanın Ruslara Boğazlar üzerinde önemli bir kontrol sağlaması ve Osmanlı'yı adeta Rusya'nın himayesine sokması Fransa ve özellikle de İngiltere'yi çok rahatsız etti. İngiltere, bu aşamadan sonra Mısır valisine karşı daha açık biçimde Osmanlı'nın yanında tavır aldı. Çünkü Rusların, Mısır valisinin ordusuna karşı tekrar İstanbul'a asker göndermesi ve Osmanlı'yı fiili biçimde müdafaa etmesi Osmanlı'yı Rusların eline teslim etmek olurdu. Bu sebeple, önce politik olarak Mısır ile Osmanlı arasında çatışmanın durdurulmasını sağlamaya çalışmış sonraki aşamada ise Osmanlı'ya askeri yardımda bulunarak Osmanlı'yı Mısır valisi tehdidinden kurtarmıştır. Böylece Ruslarla Osmanlı arasında imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'nın süresi sonunda yenilenmesinin önüne geçerek Rusların Osmanlı üzerinde kurabileceği olası bir hakimiyetin ve Hindistan sömürge yollarına sarkma ihtimalinin önüne geçmiştir. Diğer yandan da Osmanlı ile ilişkilerini iyileştirmiş ve Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı (1838) imzalayarak Osmanlı Devleti üzerindeki ticari menfaatlerini artırmıştır. Böylece İngiltere, ortadan kalkmasına izin vermediği Osmanlı İmparatorluğu üzerinde oluşturduğu kapitülasyon mekanizmalarıyla mevcut durumdan en üst seviyede yararlanmayı da başarmıştır.

Şark meselesi içinde Hünkar İskelesi Antlaşması ile ortaya çıkan Boğazlar sorunu da yine İngiltere'nin politikaları çerçevesinde 1841'de imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engelleyecek şekilde çözüldü. Bu sözleşmeye göre; barış zamanı Boğazlar savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine ise açık kalacaktı. Böylece İngiltere, aleyhine gelişebilecek olan Boğazlar konusunu da Şark meselesinin bir parçası olarak algılamış ve kendi lehine Rusya'nın aleyhine olacak biçimde ve de Osmanlı'nın hakimiyet haklarını da sınırlandırarak çözmeyi başarmıştır. Bu aşamadan sonra Şark meselesinde kontrolün tamamıyla İngiltere'nin eline geçtiği söylenemese bile, en azından mevcut durumun İngiltere'nin çıkarlarıyla bire bir uyumlu hale geldiği söylenebilir. Üstelik 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı sınırları dahilinde sahip olduğu ticari hakları daha da genişletmiştir. Bu sebeple, statükonun devamından yana olan İngiliz Hükümeti, Rusların, Osmanlı topraklarını paylaşmak konusunda yaptığı ısrarlı tekliflere karşı olumsuz tavır takınmaya devam etti: 1853'te Çar, İngiliz elçisiyle yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin "hasta adam" olduğunu, mirasının sessizce paylaşılması için tedbir almanın yararlı olacağını söyledi ve İngiliz elçisi Seymour'a görüşlerini şu şekilde ifade etti: "İngiltere Mısır'la Girit'e el koyarken, Rusya da Buğdan, Eflak, Sırbistan ve Bulgaristan'ı koruması altına alacaktır ve İstanbul da serbest bir liman olacaktır."¹³ İngiliz Elçisi ise, "İngiltere'nin Mısır'da beklediği şey Metropol ile Hindistan arasında bir köprü teşkil etmesini garantiye almaktır. Çünkü büyük Avrupa güçlerinin çıkarları bu yöndedir!" şeklinde cevap verdi ve durumu Londra'ya bildirdi. Esasen Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın sahibi olmasına veya Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçişine izin vermek, İngiltere'nin işine gelmezdi. Gerek ticari yönden gerek siyasi yönden, böyle bir olay, İngiltere'nin gücüne öldürücü bir darbe olurdu. Boğazların Rusya'nın eline geçmesi veya Akdeniz'e serbestçe geçebileceği bir hal alması İngilizlerin tüm politikalarının iflası anlamına gelirdi.

Rusya, İngiltere'den beklediği desteği alamayınca tek başına harekete geçmeye karar verdi. Bu amaçla 18. yüzyıldan itibaren Fransa ile arasında rekabet konusu haline gelmiş olan Kutsal Yerler sorununu 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın kendine sağladığı imkanları da kullanarak gündeme getirdi. Talepleri Osmanlı tarafından kabul edilmeyince de Eflak ve Boğdan'ı (Memleketeyn'i) işgal etti. Kısa sürede Fransa, İngiltere

¹³ Şahin, Hasan, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sy.sı, Sy. 29, Erzurum 2006, sy.213-238, s.233

ve Sardinya Krallığı'nın Osmanlı'nın yanında savaşa katılmalarıyla, konu bir Avrupa sorununa döndü. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'nın yanında yer almalarının temel nedeni, hasta adamın paylaşımının Rusya tarafından tek başına gerçekleştirilmesini önlemek ve bu şekilde Rusya'nın güneye sarkarak Avrupa güç dengelerini kendi lehine bozmasını engellemektir. Nitekim savaş sonunda Rusya yenildi ve Osmanlı'nın da içinde yer aldığı ittifak büyük bir zafer kazandı. Fakat savaş sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda Osmanlı galip devlet statüsünden fazla yararlanamadı: Karadeniz'de sadece Rusların değil Osmanlı'nın da askeri güç bulundurması engellendi, Eflak ve Boğdan'a özerklik tanındı, Sırbistan'a daha önce tanınmış olan özerklik Avrupa devletlerin güvencesine alındı ve Osmanlı'nın bu devletlerden izin almaksızın Sırp topraklarına askeri müdahalede bulunamayacağı hüküm altına alındı. 1841 tarihli Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerinin devam etmesine karar verilerek Boğazlar üzerindeki Osmanlı hakimiyeti bir kez daha sınırlandırıldı. Belki bütün bunlardan daha kötüsü, Osmanlı'ya gayri Müslim azınlıklar lehine bir ıslahat yapması yönünde baskı uygulandı ve bu baskı sonucu ilan edilen Islahat Fermanı'na Paris Barış Antlaşması'nda yer verildi. Bu durum, Avrupa devletlerine fermanın uygulanmasını bahane ederek Osmanlı'nın içişlerine karışma imkanını verdi (antlaşmada fermanın Osmanlı'nın içişlerine karışma yetkisi vermeyeceği açıkça belirtilmiş olmasına karşın uygulamada bu hüküm kağıt üzerinde kaldı). Bunun sonucu olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler, gayri Müslim azınlıklar konusunu kendi çıkarları için kullanmayı arttırarak sürdürdüler. Avrupa'daki azınlıklardan sonra gözlerini Asya'daki gayri Müslim azınlıklara ve son aşamada da Müslüman Arap ve Kürt toplumlarına diktiler. Böylece azınlık olarak tanımladıkları topluluklara müdahaleyi Şark meselesinde aktif bir araç haline getirdiler (bu araç sayesinde böl-parçala-yönet politikalarını uygulamak kendileri açısından oldukça kolay hale geldi). Osmanlı devlet adamları, Paris Barış Antlaşması'nı taşıdığı tüm bu olumsuz şartlara rağmen büyük bir zafer olarak algıladı. Bunun sebebi antlaşmanın Osmanlı'yı bir Avrupa Devleti olarak tanımlayan ve toprak bütünlüğünü de diğer Avrupa devletlerinin güvencesine alan maddesiydi. Başlangıçta Osmanlı devlet adamlarınca Paris Barış Antlaşması'nın Osmanlı'yı bir Avrupa devleti sayan (dolayısıyla Avrupa Devletler hukukundan yararlanmasını sağlayacak olan) ve toprak bütünlüğüyle bağımsızlığını Avrupalı diğer devletlerin garantisi altına alan maddesi, Osmanlı'nın bekası için çok önemli bir kazanım olarak düşünülmüşse de sadece birkaç yıl sonra Cidde olayları (1858) ve Lübnan bunalımı

(1860)¹⁴ durumun hiç de böyle olmadığını gösterdi. Böylece, Osmanlı'nın bir Avrupa devleti olarak kabul edilerek Avrupa devletler hukukundan yararlandırılması güzel bir rüyadan ibaret kaldı.¹⁵

Fransızların Mısır'ı işgal ettiği 1798'den 1882'ye kadarki sürede Şark meselesinde İngilizlerin Ruslarla beraber temel belirleyici ülke olduğunu ve bu dönemde Rusların izlediği Osmanlı'yı bir an önce ortadan kaldırıp Akdeniz'e inme politikalarını İngilizlerin önlediğini söylemek gerekir. Dr. Hasan Şahin de Şark meselesi çerçevesinde irdelediği Osmanlı-İngiliz ilişkileri hakkında ki makalesinde benzer bir yargıya vararak İngiltere'nin, bu dönemde Doğu sorununu ilgilendiren meselelerde son derece aktif politikalar uygulayarak olayları kendi ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda halletmeye çalıştığını ve bunda da başarılı olduğunu belirtmektedir.¹⁶

3.2. Paylaşım Dönemi

1856'dan sonra Rusya ve İngiltere'nin Şark meselesi politikalarında bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Rusya, savaş ve toprak kazanımı yoluyla Akdeniz'e inme çabalarının başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerince engellendiğini görenek panslavist politikalara ağırlık vermeye başlamıştır.¹⁷ Diğer yandan da Kırım Savaşı'nın olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için uygun savaş fırsatlarını kollamaktan da geri kalmamıştır. Bu fırsat 1870'de Fransız ordularının Metz'de Prusya ordularına kesin bir biçimde yenilmesi ve sonrasında Alman birliğinin kurulması ile ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bu tarihten sonra Avrupa güç dengeleri temelden sarsıldı. Bu durum Şark meselesini de doğrudan etkiledi. İngiltere, güçlenen Alman tehlikesi ve Almanya'nın Osmanlı ile ilişkilerini her geçen gün daha da iyileştirmesi nedeniyle büyük endişeye kapıldı. Avrupa'da Alman birliğine karşı bir Slav birliği düşüncesi daha da kuvvetlendi ve bütün bu gelişmeler Balkanlar'ı patlamaya hazır bir bomba haline getirdi. Hersek'te başlayan ayaklanma sonrası Ruslar, Slavları harekete geçirdi ve Karadağ ile Sırbistan Osmanlı'ya saldırdılar. Daha sonrasında İngiltere ve Fransa'nın çabalarıyla toplanan Tershane

¹⁴ Cidde olayları ve Lübnan Bunalımı konularında ayrıntıya ulaşmak ve Osmanlı'nın Avrupa Devletler Hukuku'ndan nasıl mahrum edildiğini görmek için bkz. Uçarol, Rifat, Siyasi Tarih 1789- 2010, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.240

¹⁵ Gencer, Ali İhsan, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması", <http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf> , s.1,2,3, 02.10. 2010.

¹⁶ Şahin, agm., s.219

¹⁷ Aydın, Mithat, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", ss.7-19, http://Pauegitimdergi.Pau.Edu.Tr/Makaleler/1361249905_7-19.Pdf, 10 Eylül 2010.

¹⁸ Afyoncu, age., s:27

Konferansı'ndan sonuç alınamayınca, Rusya, Kırım Savaşı'nın sonuçlarını silmek için aradığı fırsatı yakalamış oldu. Rusya, Karadeniz'de donanma bulundurulmaması yönündeki Paris Antlaşması'nın hükmünü artık kabul etmeyeceğini bildirip Balkanlar'daki Slav ve Ortodoksları savunma bahanesiyle Osmanlı'ya savaş ilan etti. Tarihte "93 Harbi" olarak adlandırılan bu savaş sonucunda Osmanlı çok ağır bir yenilgiye uğradı ve Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma ile Rusya, çok önemli kazanımlar elde edip hem Balkanlar hem de Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e sarkma imkanı elde edince İngiltere, yanına Fransa'yı ve Almanya'yı da alarak çıkarları aleyhindeki gelişmeleri engellemek amacıyla bir kez daha Şark meselesine müdahil oldu (tıpkı Fransa'nın Mısır'ı işgali ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanlarında olduğu gibi).

Rus etkisinin Doğu Anadolu'da arttığını gören İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı-Rus devletleri arasında değil, vaktiyle Paris Konferansı'nda bulunmuş devletlerarasında tartışılması gerektiğini ileri sürdü. "Lord Beaconsfield, Avam kamarasında altı milyonluk bir ödenek alarak İngiliz donanmasını Boğaza, Hindistan ordusundan bir kuvveti de Malta'ya gönderdi. İngiltere'nin bu tutum ve davranışlarından dolayı Rusya ile aralarında savaş kaçınılmaz oldu. Rusya, Avusturya'nın dostluğundan veya tarafsızlığından emin olamadığından İngiltere'nin isteklerine boyun eğerek, Ayastefanos Antlaşmasının Berlin Konferansında görüşülmesine rıza göstermek zorunda kaldı."¹⁹ Bu konferans, Alman Başvekili Bismarck'ın da açıkça ifade ettiği gibi; "Osmanlı Devleti için değil, sırf Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunur maddeleri ihtiva eden Ayastefanos Antlaşmasını değiştirmek için toplandı."²⁰ Berlin'de diğer Avrupa devletlerinin de katılımıyla yeni bir barış antlaşması imzalandı (Antlaşmanın tarafları Osmanlı, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ydı) . Ayastefanos Antlaşması'nın başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerince kabul edilmemesinin nedeni Bismarck'ın da itiraf ettiği üzere; Osmanlı ile ilgili değildi. Onlar için temel sorun, Rusya'nın bu antlaşma ile özellikle Balkanlar'da çok güçlü hale gelmiş olması ve kurulması öngörülen büyük Bulgaristan ile Akdeniz'e inme imkanı yakalamış olmasıdır. Bu antlaşma yerine akdedilen Berlin Antlaşması da Ayastefanos Antlaşması kadar olmasa da Osmanlı için yine ağır şartlar taşımaktaydı: Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile kendisine tabi olan Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ'ın kendi başlarına birer

¹⁹ Davut, XIX. "Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması", Türk Dünyası Araştırmaları Sy.:117, Aralık, 1998, ss. 89-97, s.93

²⁰ Davut, agm., s.93

prenslik olmalarını kabul etmiştir. Doğu Rumeli vilayeti kurulmuş ve Osmanlı Devleti'ne bağlı ancak çeşitli imtiyazlara sahip bir konuma getirilmiştir. Bosna-Hersek imtiyazlı vilayet haline gelmiştir. Ayrıca Niş Sancağı Sırbistan'a, Teselya Yunanistan'a, Kars, Batum, Artvin ve Ardahan Rusya'ya, Dobruca Romanya'ya bırakılmış ve Makedonya'da ıslahatler yapılması karara bağlanmıştır. Antlaşmanın ileriki yıllar için en tehlikeli maddesi ise Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahatler yapılmasına ilişkin olanıydı. Böylece Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı uygulanan böl-parçala-yönet politikası Anadolu'ya da sirayet ettirilmiş oluyordu. Böylece, Paris Antlaşması'nın üzerinden yarım asır bile geçmeden Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün gerektiğinde kendilerince korunacağını antlaşmayla akdetmiş olan Fransa, İngiltere ve Avusturya, Şark meselesine dolayısıyla Osmanlı'ya sadece kendi çıkarları açısından baktıklarını bir kez daha göstermişlerdir. Paris Antlaşması'nın Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına aldığı konusunda Cidde ve Lübnan olayları ile kuşku içine giren Osmanlı bürokrasisi, 93 Harbi ve sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması sayesinde acı gerçekle yüz yüze gelmiştir.

Şark meselesinde 93 Harbi'ni bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin yanında çok önemli bir değişikliğe de zemin hazırlamıştır: İngiltere, 93 Harbi sonrasında Şark politikasını köklü bir biçimde değiştirerek Osmanlı'nın dağılmasını engellemek yerine, tam tersi bir politikayla Osmanlı topraklarını kendisi bizzat parçalayarak ele geçirmeye başlamıştır.

Aslına bakılırsa 93 Harbi ve sonrasındaki Ayastefanos-Berlin antlaşmaları sürecinden en karlı çıkan ülkelerin başında yine İngiltere gelmektedir. Bu süreçte siyasi baskılarla Kıbrıs'ı geçici olmak kaydı ile Osmanlı'dan almış, diğer yandan da Rusya'nın Balkanlarda etkisini kırarak Balkanlar yoluyla Akdeniz'e sarkmasını engellemiştir. Böylece Hindistan'a giden deniz ve kara yollarının güvenliğini korumaya yönelik geleneksel politikasında bir kez daha başarılı olmuştur. Üstelik tüm bunları tek bir kurşun dahi sıkmadan tamamen diplomasi yoluyla yapmıştır. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, 93 Harbi ve Berlin Antlaşması sonrası dönem, İngiltere'nin Şark politikalarında radikal bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu tarihten itibaren artık İngiltere, Osmanlı'nın yıkılmasını engellemek ve onu yaşatarak Hindistan'a giden yolların güçlü bir devlet tarafından ele geçirilmesi tehdidine karşı güçsüz Osmanlı devletini yeğleme politikasından vazgeçmiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır: Birincisi yukarıda da belirttiğimiz üzere 1870'de Alman birliğinin kurulması Avrupa'da güç dengelerini yerle bir etmiştir. Osmanlı

açısından konuya bakıldığında artık İngiltere'nin yanında Almanya da denge politikasında uzlaşılabilir önemli ve güçlü bir devlet görünümündedir. Yani artık İngiltere, Osmanlı için alternatifsiz değildir. Nitekim Abdülhamit'in İngilizlere yönelik soğuk bakışı ve Almanya'ya karşı sıcak politikaları da bu durumun somut bir göstergesidir. Almanlara Bağdat demiryolu imtiyazının verilmesi buna karşın İngilizlerin Musul'da petrol kuyuları açmalarının önüne geçilmesi de Osmanlı'nın bu yeni politik yaklaşımının sonucudur. İkincisi, Fransa'nın Süveyş Kanalı'nı açma girişimlerine İngilizler, tüm karşı koyuşlarına rağmen engel olamamışlar ve 1869 yılında Fransızlar tarafından açılan Süveyş Kanalı nedeniyle İngiltere'nin Akdeniz'deki ticari ve stratejik çıkarları tehdit altına girmiştir. Çünkü artık Hindistan'a giden en kısa deniz yolu Süveyş Kanalı'dır ve bu kanal da İngilizlerin en önemli rakibi Fransızların kontrolü altına girmiştir. Bu durum, barış zamanında İngiliz ticari gemileri üzerinde Fransızların hakimiyeti anlamına gelirken; savaş zamanında da Hindistan sömürgesinin Fransızlar tarafından kolayca tehdit edilebilmesi anlamına gelmekteydi. Üçüncü nedense; 93 Harbinde Rus ordusunun İstanbul önlerine kadar ilerlemiş olması ve Rusların Slav-Balkan milletleri üzerinde gün geçtikçe etkisini arttırması İngiltere'de artık Rusya'nın Osmanlı'yı tek başına parçalayabileceği ve Osmanlı'nın toprakları üzerinde tek başına söz sahibi olabileceği düşüncesini oluşturdu. Dolayısıyla Osmanlı'yı parçalanmaktan ve yok olmaktan kurtarmak artık daha da güç olduğuna göre Osmanlı'nın tarih sahnesinde silinmesi konusunda başrolü oynayarak bu imparatorluğun topraklarının paylaşılması konusunda hakimiyeti eline almalı ve kendi çıkarlarına uygun biçimde bu yok oluşu tezgahlamalıydı. İngilizleri politika değişikliğine iten bir diğer önemli sebep de Osmanlı Hükümeti'nin 6 Ekim 1875 tarihinde iç ve dış borçlarını karşılayamayacağını ilan etmesidir. Osmanlı'nın bu açıklaması Avrupa'da büyük bir tepki ile karşılanmış; İngiliz ve Fransız ekonomik ve mali çevreleri tamamen Osmanlı'nın aleyhine dönmüştür. Beşinci neden ise radikal bir Türk düşmanı olan Gladstone'un Liberal partisinin İngiltere'de iktidara gelmesidir. W.E. Gladstone'un 1876 yılındaki bir konuşmasında söylediği şu sözler O'nun Türk düşmanlığının boyutlarını ve bunun Şark politikası üzerindeki etkilerini göstermektedir: "Türkler kötülüklerini ancak bir şekilde silebilirler; o da kendiliklerinden bu topraklardan gitmekle mümkün olacaktır. Umarım, zaptiyeleri ve müdürleri, binbaşı ve yüzbaşılı, kaymakam ve paşaları eşyalarını toplayıp kirl ettikleri bölgelerden uzaklaşırlar." ²¹ Bu beş nedene ek olarak özellikle Bulgar

²¹ Yavuz, agm., s.92

isyanı sırasında Türklerin masum Hıristiyanları katlettikleri yönünde Avrupa'da oluşturulan Osmanlı aleyhtarı kamuoyunun da etkisini belirtmek gerekir. Bütün bu gelişmeler sonucunda, İngilizlerin Şark siyasetinde köklü bir değişim olmuş ve başbakan Pitt tarafından şekillendirilen Osmanlı'nın mutlaka yaşatılması gerektiği yönündeki politikalar, Berlin Antlaşması ile beraber terk edilmiştir. Yeni dönemde İngiliz politikaları, kendisi için stratejik öneme sahip olan Osmanlı topraklarını bizzat Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirme veya bu topraklar üzerinde kendi sözünden dışarı çıkamayacak küçük uydu devletçikler yaratma şeklindedir. Kıbrıs'ın Osmanlı'dan siyasi şantajlarla alınışı ve ardından da 1882'de Mısır'ın işgali bu politik değişikliğin somut ve yadsınamaz göstergeleri olmuştur. Bu yeni dönemde İngiltere'nin temel politikası "Hasta Adam" konumunda yüzyıldan fazla zamandır can çekişen Osmanlı'yı kendi elleriyle ortadan kaldırmak ve ortaya çıkacak mirası da yine kendi elleriyle Avrupa'nın büyük güçleri arasında, tabi ki aslan payını kendine almak kaydıyla, taksim etmektir. Taksim sırasında İngilizler için en önemli unsur, Osmanlı sonrası ortaya çıkacak dünya haritasının kendi çıkarlarına aykırı olmayacak şekilde çizilmesidir. Bu amaçla da 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dış politikalarına yön veren temel düstura da uygun bir miras taksimi hedeflemişlerdir. Bu temel düstur, hatırlanacağı üzere; Hindistan sömürgesinin ve buraya uzanan kara ve deniz yollarının güvenliğinin sağlanmasıydı. Bu amaçla, 100 yıldan fazla Osmanlı'yı Rusya'ya, Avusturya'ya ve zaman zaman da Fransa'ya karşı ayakta tutan İngiltere, artık aynı hedefe ulaşmak için Osmanlı'yı çeşitli yollarla parçalamaya karar vermişti. Parçalama ve taksimdeki temel stratejisi ise Doğu Akdeniz'deki Hindistan yolu üzerindeki önemli stratejik noktaların ele geçirilmesiydi. Bu amaçla önemli deniz üslerinden Kıbrıs'ı ve ardından Mısır'ı ele geçiren İngiltere, sonraki aşamada da Osmanlı toprakları üzerinde Rusya'nın ve diğer Avrupa güçlerinin Hindistan'a sarkmasını engelleyecek uydu devletçikler yaratma yoluna yöneldi. Bu amaçla Ermeniler, Araplar ve Kürtler üzerinden "böl, parçala ve yönet!" olarak adlandırabileceğimiz basit ama çok sistemli ve sonuçları bakımından çok etkili politikalar yürütmeye başlamıştır. Kendine bağlı ve bağımlı Ermenistan ve Kürdistan Devletleri yoluyla Rusların Doğu Anadolu üzerinden güneye sarkmalarının önüne geçmiş olacaktı. Diğer yandan Arabistan yarımadasındaki zengin petrol yataklarına sahip kendine dost bir Arap krallığı yaratması durumunda sanayisi ve deniz filoları için ihtiyaç duyduğu petrolü de garantiye alacağı gibi aynı zamanda da Hindistan'a giden yolları Ortadoğu'da da güvence altına almış olacaktı.

İngiltere, bir taraftan Ortadoğu'da Türk hakimiyetine karşı Arap ve Kürt milliyetçiliğini güçlendirmeye çalışırken; diğer taraftan da 1899 yılında Kuveyt, 1904 yılında Umman ve 1914 yılında da Bahreyn ile anlaşmalar imzalayarak, bu emirliklerin dış ilişkiler yükümlülüğünü üstlenmiştir.²² Böylelikle Basra Körfezi ve çevresindeki nüfuzunu güçlendirerek Hindistan'a giden yollar üzerinde stratejik noktalardan birinde daha fiili hakimiyeti sağlamıştır. İngiltere'nin Osmanlı üzerinde uyguladığı "böl-parçala-yönet" siyasetinin temel taşlarını oluştururken ne kadar sistemli bir çalışma yürüttüğünün bir göstergesi de 1885 yılında İngiliz siyaset bilimi uzmanı Harrison Andsons'a, Osmanlı Devleti ve etnik yapısı hakkında bir rapor hazırlanmış olmasıdır.²³ Burada şunu hemen tekrar hatırlatmak gerekir ki; İngiltere, Şark meselesinin ortaya çıkmasını ve gelişimini sağlayan en önemli aktördür ancak tek değildir. Örneğin Rusya, gerek Slavların ve Ortodoksların gerekse de Kürtlerin ve Ermenilerin bu oyunda birer piyon olarak kullanılmasında aktif rol izlemiştir. Diğer yandan Fransızlar, İmparatorluk sınırlarında yaşayan Katoliklerin, Ermenilerin ve Arapların kışkırtılmaları konusunda göz ardı edilemeyecek çalışmalara imza atmıştır. Hatta Fransızlar ve İngilizler, Ermenileri kendi amaçları için kullanabilmek adına Ermeni toplumunun bireylerini kendi mezheplerine dahil edebilmek için adeta Anadolu'da misyonerlik yarışına girmişlerdir. İngilizler, Osmanlı topraklarında sıfırdan yarattıkları Protestan mezhebi için 1842'de ilk Protestan kilisesi iznini Osmanlı'dan baskılarla almış ve 1850'de de Protestan cemaatinin Osmanlı tarafından resmen müstakil bir millet olarak tanınmasını sağlamıştır.²⁴ Bunu yaparken kendileri gibi Protestan olan Almanya ve ABD'nin desteğini almayı da ihmal etmemiştir: "Bu yapılan çalışmalar ilk anda dinî nitelikli gibi görülmekle birlikte, gerçekte durum; İngiltere'nin, Osmanlı topraklarındaki siyasi, ekonomik menfaatlerini, Hindistan yolunu (Ortadoğu'yu), Fransa ve Rusya'ya karşı korumada, Osmanlı ülkesinde kullanabileceği Protestan cemaati oluşturma gayretinden kaynaklanmaktaydı."²⁵ Görüldüğü üzere; Avrupalı devletler, kendi çıkarları için Osmanlı'nın kendi içinde barındırdığı etnik, dinsel ve mezhepsel ayrımları kullanmanın yanı sıra; kendi çıkarlarını maksimize edebilmek için

²² Sarıkoyuncu Değerli, Esra, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sy.: 14, 2008, İktisat Ve Girişimcilik Üniversitesi – "Türk Dünyası" Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – Kırgızistan, [Http://Www.Akademikbakis.Org/14/İngiltere.Pdf](http://www.akademikbakis.org/14/ingiltere.pdf), s.11, 20.11.2010.

²³ Sarıkoyuncu Değerli, agm., s.11

²⁴ Turan, Ömer, "Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri", <http://www.turksam.org/tr/yazdir238.html>, 20.11.2010

²⁵ Davut, agm., s.91

Osmanlı İmparatorluğu içinde mevcutlarının yanına yenilerini de eklemekten kaçınmamışlardır. Bunun bir kanıtı da bu ülkelerin Yahudi politikalarında görülmektedir. Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyetini zayıflatmak ve Arapların gözünde değer yitirmesini sağlamak amacıyla Yahudileri Filistin'e göçe teşvik etmişlerdir. 15 Eylül 1857 tarihinde Filistin'deki İngiliz Konsolosunun Londra'ya gönderdiği bir raporda Yahudilerin Filistin'e göçlerinin neden desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Raporda; Yahudilerin bölgeye yerleşmek için fırsat kolladıkları ve bölge üzerinde tarihsel ve dini hak iddialarına sahip olduklarının altı çizilmektedir. Bu amaçla, Yahudilerin Filistin'e göçünün ve bu bölgede yerleşerek tarımsal-ticari faaliyetlerde bulunmalarının İngiliz hükümetince teşvik edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylece, Filistin ve Kudüs'teki Türk otoritesine çok zarar verilebileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Konsolos Clarendon raporunda; Rusların toprak satın alma yoluyla sessizce bölgeye sızdıklarını, Rus yerleşme ve toprak satın alma faaliyetlerinin dikkatle takip edilmesi gerekliliği üzerinde de durmuştur.²⁶ Rapordaki Ruslara ilişkin ifadeler, Osmanlı'nın her karış toprağında nasıl bir satranç oyunu oynandığının göstergesidir. Bu satranç oyununda oyunun kurallarını ve dengelerini değiştirerek oyuncuların ortak çıkarlar etrafında uzlaşısını sağlayan en önemli etken ise Almanya'nın dünya sahnesine yeni bir güç olarak ortaya çıkması olmuştur. Prusya Kralı I. Wilhelm'in, Alman Prenslüklerini Prusya'ya bağlayarak Alman birliğini kurması ve Bismark'ın akılcı politikaları ile Almanya'nın hızla ekonomik ve siyasi gücünü arttırması Fransa, İngiltere ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmaya zorlamıştır. Birliğini oluşturan Almanya, Güneydoğu Avrupa'da Rusların panslavist ve yayılcı politikalarına karşı Avusturya'yı desteklerken bir yandan da Anadolu'da, Afrika'da ve Asya'da sömürgecilik faaliyetlerini genişletmişti. Almanya'nın sanayileşmesini hızla gerçekleştirmesi ve gelişen ekonomisiyle dünya pazarlarını ele geçirmeye başlaması, İngiltere ve Fransa'nın yeni sömürge hayallerine ket vurduğu gibi mevcut sömürgelerinin de tehlikeye girmesine sebep oldu. Askeri yönden de hızlı biçimde güçlenen ve Avrupa'nın en güçlü ordularından birine sahip olan Almanya, artık İngiltere, Fransa ve Rusya için ortak bir endişe nedeniydi. Alsace-Lorraine'de Fransızların yaşadığı bozgun Alman tehlikesinin boyutlarını gözler önüne sermişti. Bütün bunların sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya kendi aralarındaki çıkar çatışmalarını bir kenara koyarak yükselen Alman tehlikesine karşı bir araya

²⁶ Sarıkoyuncu Değerli, agm., s.14

gelmişlerdir.²⁷ Bu bir araya geliş, Şark meselesinin sonlandırılması yani Osmanlı'nın tarih sayfalarına gömülebilmesi için İngiltere, Rusya ve Fransa'nın kendi aralarında uzlaşması için de gerekli alt yapıyı hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti üzerinde en çok yayılcı emeller besleyen bu üç büyük devlet, I. Dünya Savaşı'ndan önce nihai şekli 1907'de Reval'de verilen Üçlü İtilafı teşkil etmişlerdir. Diğer cephe ise daha da erken tarihlerde şekillenmiştir: 1879'da Almanya ile Viyana Hükümeti arasında yapılan ilk anlaşmayı, 20 Mayıs 1882'de İtalya'nın katılımını sağlayan ikinci anlaşma izlemiş ve böylece ittifak bloğu tesis edilmiştir. Fakat İtalya, I. Dünya Savaşı'nın başında taraf değiştirerek İtilaf Devletleri'ne katılmıştır. İtilaf Devletleri'ni bir araya getiren en önemli neden Almanya korkusu olmakla beraber en az bunun kadar önemli ikinci bir neden de Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak Osmanlı coğrafyasına emperyalist politikalarına uygun bir şekil vermek arzusuydu. Nitekim I. Dünya Savaşı başlar başlamaz aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar ile Osmanlı mirasını nasıl paylaşacaklarına yönelik planlar yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin topraklarının İtilaf Devletleri'nce paylaşılmasını öngören önemli antlaşmalar şunlardır:

a) İstanbul Antlaşması: 1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından notalaşmalar suretiyle oluşturulan bu antlaşma, Rusya'nın talebiyle gerçekleştirilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Boğazı'nı geçerek Osmanlı başkenti İstanbul'u dolayısıyla Boğazları ele geçirme ihtimali, Ruslarda Boğazlar üzerindeki hayallerinin bir kez daha hüsrana uğrayacağı korkusunu yarattı. Bunun üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından Boğazların ele geçirilmesi veya Bizans'ın yeniden dirilmesi için Yunanlılara verilmesi tehlikesine karşı müttefikleri nezdinde diplomatik girişimde bulunarak savaş sonrası Boğazların kendinde kalması için anlaşma yapılması talebinde bulundu. Uzun görüşmeler ve tartışmalar sonucunda Rusya'nın Boğazlar üzerindeki istekleri İngiltere ve Fransa tarafından kabul edildi. İngiltere ve Fransa yapmış oldukları İstanbul Antlaşması'yla Boğazlar ve çevresini Rusya'ya bıraktılar ve böylece Rusların kaygılarını giderdiler.

b) Londra Antlaşması: 1915'te İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın iştirakiyle Londra'da imzalanan bu antlaşma, İtalya'nın İtilaf Devletleri saflarında savaşa katılması için gerçekleştirilmiştir. İtalya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan bu antlaşmayla, daha önce İtalya'nın (18 Ekim 1912 tarihli Uşi Antlaşması sonucu) elde etmiş olduğu On iki

²⁷ Turan, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlı Devleti'nin Tasfiyesi", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, <http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/59.pdf>, 15.10.2010.

Ada üzerindeki egemenlik hakkı İtilaf Devletlerince tanınmış ayrıca Antalya ve çevresinin İtalya'ya bırakılması karara bağlanmıştır.

c) Mc Mahon Mutabakatı (Temmuz 1915- Mart 1916): I. Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında İngiliz kışkırtmaları sonucunda Osmanlı'ya karşı bir Arap ayaklanması gerçekleşmişti. Bu ayaklanma sonrası Mısır Genel Valisi Mc Mahon'la Mekke Emiri Hüseyin arasında yapılan görüşmeler sonunda mutabakata ulaşılmıştır. Osmanlı'ya karşı ayaklanan Araplar'ın İngilizler'den talebi İran'dan Akdeniz'e kadar uzanan bölgede Arap bağımsızlığının tanınması ve desteklenmesi idi. İngiltere ise Mersin, İskenderun ve Suriye'nin Fransa'nın payına düşen parçalar olduğu düşüncesiyle bu bölgenin dışında Arap isteklerini desteklemeye ve bağımsızlığını tanımayı kabul etmiştir.²⁸

d) Sykes-Picot Antlaşması: 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan ve 1915'te Londra'da başlayarak 1916'da Petrograd'ta tamamlanan bir dizi görüşme sonunda imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'nın ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu mirasından payına düşecek alanlar belirlenmiştir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere İstanbul Antlaşması ile Rusya'ya tarihi ihtirası Boğazlar, Londra Antlaşması ile de İtalya'ya Antalya ve çevresinin verilmesi karara bağlanmıştır. Bu aşamadan sonra İngiltere ve Fransa arasında diğer bölgeleri paylaşmak üzere ikili görüşmeler başladı. Fransa, Rusya'nın Boğazlara yerleşmesine karşılık Suriye ve Çukurova bölgesine yerleşmek istiyordu. İngiltere ise kendi koruyuculuğu altında kurulacak olan Arap Krallığının bağımsızlığını kabul ediyordu. İngiltere ve Fransa Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla 21 Ekim 1915'de bir araya geldiler ve görüşmelerin sonucunda 3 Ocak 1916'da kendi aralarında paylaşım konusunu hallederek bir antlaşma taslağı hazırladılar. Taslağın antlaşma haline gelebilmesi için Rusya tarafından da kabulü gerekmektedir. Bu nedenle Mart 1916'da Rusya'ya taslak bildirildi. Rusya da Kuzeydoğu Anadolu'daki toprakların kendisine bırakılması kaydı ile İngiltere ve Fransa'nın yaptığı antlaşmayı kabul edebileceğini belirtti. Böylece 16 Mart 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşması kesin şeklini alarak, İngiltere ve Fransa arasında imzalandı. Antlaşmaya göre; “ 1) Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabilecekti. 2) Suriye'nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün'ü kapsayan Büyük Arap Krallığı kurulacak ancak bu Fransız ve İngiliz

²⁸ Akçam, Taner, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara, 1999, s.332

koruyuculuğu altında bulunacaktı. 3)Filistin'e Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak, uluslararası bir yönetim kurulacaktı.”²⁹

e)Saint Jean de Maurienne Antlaşması: 1917'de İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın katılımıyla Fransa'da imzalandı. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Sykes-Picot antlaşması İtalya tarafından öğrenilince, İtalyan Hükümeti bu antlaşmanın dışında bırakıldığı için tepkilerini ve isteklerini bildirdi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya arasında diplomatik görüşmelere başladı. Buna göre İtalya, Sykes-Picot antlaşmasını kabul ediyor ve karşılığında Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'i alıyordu. Görüşmelere Rusya katılmadığı için antlaşma Rusya'nın onayı alındıktan sonra kesinleşecekti. Fakat bu sırada Rusya'da iç karışıklıklar çıkmasından dolayı Rusya devre dışı kalınca antlaşmanın yürürlüğe girmesi konusunda sorunlar çıktı. Bu üç devlet (İngiltere, Fransa ve İtalya) arasındaki sorunlar Paris Barış Konferansı'na kadar devam etmiştir. Paris'te toplanan barış konferansında İngilizler, bu antlaşmanın yürürlükte olmadığını ileri sürerek, İzmir ve civarının Yunanlılarca işgalini kararlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına dair İtilaf Devletleri tarafından yapılan bütün bu antlaşmalar sonucunda şu kararlar alınmıştır:

I. Fransa'ya; İç Anadolu'nun doğu ve orta bölgesi, Güneydoğu Anadolu'nun bazı yerleri, Suriye ve Kuzey Irak verilecekti,

II. İngiltere'ye; Filistin, Ürdün, Orta ve Güney Irak bırakılacaktı,

III. Rusya'ya; bütün Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Boğazlar Bölgesi ve Doğu Trakya verilecekti,

IV. İtalya; Ege ve İç Ege bölgesine, Güney Batı Anadolu'nun büyük bir kısmına ve İç Anadolu'nun bazı yerlerine sahip olacaktı.

Rusya, ihtilalin de etkisiyle 1917'de mütareke ve 1918'de Brest Litovsk Barışını yaparak savaştan çekilmiştir. Bu arada paylaşmalara dair yapılan gizli antlaşmaları açıklayarak kendisine verilmesi öngörülen Türk topraklarından vazgeçtiğini bildirmiştir. Gizli paylaşım planlarının deşifre olması sonucu özellikle İngiltere'nin ısrarıyla, Osmanlı Devleti'ni parçalama projesi üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; Anadolu'da küçük bir Türkiye'nin dışında Ermenistan, Kürdistan ve Pontus Rum devletleri

²⁹ Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, DER Yayınları, İstanbul, 1985, s.398

kurulacaktı. Boğazlar ortak bir denetime tabi tutulacak, Doğu Trakya ile İzmir ve çevresi Yunanistan'a bağlanacaktı. Orta Doğu ve Arabistan topraklarında ise tek bir Arap devletinin kurulması düşüncesi terkedilmiştir. Bunun yerine İngiltere, böl-parçala-yönet politikasıyla Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suud, Hicaz, Yemen, Kuveyt ve Umman olmak üzere çok sayıda devlet kurulmasına karar vermiş ve bunları "mandater devlet" olarak Fransa ile birlikte yönetmeyi üstlenmiştir. Böylece "Hasta Adam" Osmanlı'yı tarihe gömecek olan Sevr Anlaşması'nın da ana hatları tam olarak belirlenmiş ve Osmanlı'nın mirası İngiltere'nin çıkarlarına uygun biçimde taksim edilmiş oluyordu.

Aslında daha önce de belirttiğimiz üzere; Şark meselesi, emperyalist Batılı devletlerce oynanan ve Sevr Antlaşması ile sonlandırılmaya çalışılan bir satranç oyunudur. Kodaman ve Anderson'ın yorumları da bu satranç oyununu ve amacını gözler önüne seren cinstendir. Kodaman'a göre; "Şark Meselesi, Batı Avrupalı güçlerin Osmanlı topraklarını paylaşmak için uyguladıkları stratejileri ve bu çerçevede birbirleriyle yaptıkları rekabetleri tanımlamak üzere kullandıkları bir kavramdır".³⁰ Şark meselesi konusunda kapsamlı ve bilimsel çalışmalar yapan M. Smith Anderson da benzer bir yaklaşımla Osmanlı'dan kalacak miras üzerinde oynanan satranç oyununu şöyle tanımlamaktadır: "Doğu Sorunu, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupalı Büyük güçlerin, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Yakındoğu'da uyguladıkları Emperyalist siyasetin diğer adıdır. Modern anlamda uluslararası diplomasinin ortaya çıkışını hazırlayan bu siyaset biçimi, hassas dengeler gözetilen gizli antlaşmaların, uzun vadeli çıkarların ve hepsinden önemlisi hırslı politikacıların ortak ürünü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Doğu Sorunu'nun merkezinde yerini alır. İngiltere, Fransa, Avusturya ve özellikle Rusya, modernleşme sürecinde büyük çöküş yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi ve ekonomik açıdan kısıp almaya başlamıştır. İmparatorluk topraklarına milliyetçilik tohumlarının ekilmesi, bunun sonucunda patlak veren ayaklanmalar, asıl amacı Sevr Antlaşması'yla gün ışığına çıkacak olan Doğu Sorunu'nun, Osmanlı toplumuna ödettiği çok ağır bir fatura olmuştur."³¹ Bu tanımda da açıkça ortaya konulduğu üzere; Şark meselesi adı verilen ve en önemli oyuncularını Rusya, İngiltere ve Fransa olan bu büyük satranç oyununun ödülü Osmanlı topraklarıdır. Osmanlı üzerinde

³⁰ Yavuz, agm., s.91

³¹ Denker, M.Sami; Kurubaş, Erol, "Jeo Politika ve Jeo Strateji Açısından Kürt Konusu, PKK ve Türkiye (I)", s.6, <http://sbe.dpu.edu.tr/7/225.pdf>, 12.09.2010

oylanan bu satranç oyununda Rumlar, Sırlar, Bulgarlar, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler, Araplar ve Kürtler ise oyunun her an feda edilmeye hazır piyonlarını oluşturmaktadır. Oyunun bitiş anını Sevr Anlaşmasının imza edildiği 1920 tarihi olarak kabul edersek oyunun bu denli uzun (200 yıldan fazla) sürmesinin temel nedeni oyuncuların kendi aralarındaki güç mücadelesi ve bu mücadeleden kaynaklanan çıkar uyuşmazlıklarıdır. Bu noktada Sevr'in Anadolu insanının Mustafa Kemal önderliğinde kahramanca yürüttüğü kurtuluş mücadelesi nedeniyle uygulanamadığını, dolayısıyla Şark meselesinin günümüzde farklı isimler altında varlığını devam ettirdiğini söylemekte yarar bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

EMPERYALİZMİN ÖNCÜ GÜÇLERİ: MİSYONERLER

1. MİSYONERLİK NEDİR?

Misyon (mission), kelime anlamı olarak görev, özel görevli kurul, dini görev ve yetki anlamına gelmektedir. Din terminolojisinde ise bir dinin tebliğini yapmak anlamında kullanılmaktadır. Bu tebliği yapana da misyoner (missionnaire) denir. Daha çok Hıristiyanlık terminolojisi tarafından dünyaya tanıtılan bir kavramdır. Bu nedenle daha ziyade Hıristiyanlar için kullanılmaya gelmiştir. İnsanlara Hıristiyanlığı anlatma ve onları Hıristiyan yapma eyleminin yani misyonerliğin bizzat Hz. İsa tarafından emredildiği kabul edilmektedir. Buna dayanak olarak da Matta İncil'i gösterilmektedir:

“18. İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi; Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi.

19. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları baba, oğul ve kutsal ruhun adıyla vaftiz edin.

20. Size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim" (Matta İncili, 18-20)¹

Hıristiyanlığın yayılma ve gelişme süreci irdelendiğinde bu emrin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. İlk misyonerlerden kabul edilen Aziz Paulus (Saint Paul), Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da pek çok kilise kurmuş ve bu kiliseleri teşkilatlandırmıştır. Başta Aziz Paulus olmak üzere diğer Havariler ve yardımcıları sayesinde Hıristiyanlık zamanla bütün Roma dünyasında etkili olmuş; bir süre sonra da Roma İmparatorluğu tarafından resmi din olarak kabul edilmiştir. Sonraki süreçte ise Hıristiyanlık bütün Avrupa'ya yayılmış ve Roma Katolik Kilisesi Avrupa'da hakim hale gelmiştir. Bu aşamadan sonra Hıristiyanların amacı, kendi dinlerini tüm

¹ http://incil.com/doc/incil_html/Mt.28.html ,09.09.2010.

dünyada egemen din haline getirmek ve tüm insanları Hıristiyan yapmak olarak şekillenmiştir. Bu amaçla Papalık tarafından 1662'de Vatikan'da "Misyon Bakanlığı" kurulmuştur. Geline bu aşama, havarilerin yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinden büyük bir farklılığı da işaret etmektedir. Artık misyonerlik, bireysel faaliyetler olmaktan uzaklaşmış çok daha profesyonel ve kurumsal bir yapıya kavuşmuş oluyordu. Bu kurumsal yapı, sadece Papalık tarafından değil Avrupalı birçok devlet tarafından da desteklenmiş ve hatta bu devletlerce bizzat teşkilatlandırılmıştır. Örneğin bunlardan 1646'da Londra'da kurulan ve İngiltere Devleti'nin desteğini kuruluşundan itibaren arkasına alan Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti, hızla tüm dünyada yayılmış ve pek çok ülkede binden fazla şubesi açılmıştır. Bu sayı, 19. yüzyıla gelindiğinde 7 bine ulaşmıştı. Bu veriler ışığında bakıldığında, Avrupalı Hıristiyan devletlerin misyonerlik faaliyetlerini yalnızca dini ve ulvi değerler için desteklediklerini düşünmek fazlasıyla yanıltıcı olur. Bilindiği gibi, 18. ve 19. yüzyıl dünyanın hızlı bir değişime ve gelişime tanık olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi çağını ve sonraki yüzyılı derinden sarsacak iki önemli gelişme yaşanmış ve bu gelişmelerin sonucunda milliyetçilik ve emperyalizm siyasi literatürde en önemli kavramlar haline almıştır. Bu sebeple, devlet destekli misyonerlik faaliyetleri, misyonerliğin dini yönünün yanına siyasi ve ekonomik amaçların eklenmesini sağlamayı amaçlamıştır ve bunda da oldukça başarılı olmuştur: Misyonerlik kısa sürede İngiltere, Fransa, ABD gibi devletlerin çabalarıyla emperyalizmin önemli ve en etkili unsurlarından biri haline gelmiştir. Sonuç olarak, misyonerliğin ruhani yönü kadar dünyevi yönünün de bulunduğunu ifade etmek gerekir. Osmanlı toprakları ise hem ruhani hem de dünyevi açıdan misyonerlik faaliyetlerinin hedefi olmuştur. Ruhani açıdan bakıldığında Hıristiyanlık açısından kutsal kabul edilen Kudüs, Efes, Ayasofya, İstanbul, Hatay, İzmir ve İznik gibi mekanlarla Hıristiyanlığın şekillenmesinde büyük payı olan Aziz Paulus'un doğduğu Tarsus'un Osmanlı topraklarında bulunması Osmanlı'yı misyonerlik faaliyetleri için cazip kılmaktaydı. Zaten misyonerlikle ilgili eserlerde Anadolu, "Bible Land" olarak adlandırılmakta olup bu kelime "İncil Ülkesi-Kutsal Kitap Ülkesi" anlamına gelmektedir.² Dünyevi açıdansa geniş Osmanlı topraklarındaki yer altı ve yerüstü zenginliğe ek olarak bu toprakların jeo-politik önemi, misyonerliğin arkasında

² Şahin, Gürsoy, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme", s. 85, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VII1/gshahin.pdf> , 10.110.2010

saklı emperyalizm açısından büyük önem taşımaktaydı.³ Misyonerliğin sadece Hıristiyanlığı yaymak ve “dinsizleri dine çağırmak” gibi kutsal amaçlarla değil, aynı zamanda siyasi amaçlarla da donatıldığından en büyük göstergelerinden biri misyonerlere eğitimleri sırasında "...Bu mukaddes ve vaadedilmiş toprakların silahsız bir haçlı seferiyle geri alınmasını sağlamak" için çalışma yapmaları gerektiğinin anlatılmasıdır.⁴ Nitekim ülkemize gönderilen ilk Amerikan misyonerlerinden biri olan Levi Parsons'ın 14 Ocak 1820'de Osmanlı topraklarına ayak basar basmaz "Tanrının yardımıyla, bu kudretli günah imparatorluğunu tamamen yıkmak için bir sistem kurmaya"⁵ ant içmesi misyonerlerin kendilerine verilen talimatları ne derece içselleştirdiklerinin göstergesidir.

2. OSMANLI DÖNEMİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Daha önceki bölümde özetlendiği gibi; Şark meselesi çerçevesinde, Osmanlı Devleti, emperyalizmin en önemli hedeflerinden biri haline geldiğinden, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı toprakları çok yoğun ve etkili misyonerlik faaliyetlerine sahne olmuştur. Çok dinli ve çok etnik yapıya sahip bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, misyoner faaliyetleri için uygun bir zemine sahipti. Hiç şüphesiz, azınlıklara tanınan geniş özgürlükler ile yabancılara verilen kapitülasyonlar da misyonerlerce uygun fırsatlar olarak değerlendirilmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanları ile gayri Müslim topluluklara verilen hak ve imtiyazlar ise misyonerlerin belki de dünyada en rahat biçimde Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeleri imkanını doğurmuştur.

Osmanlı topraklarında 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyoner faaliyetlerinin tarihi, oldukça eskiye dayanmaktadır. İstanbul, İzmir ve özellikle Kudüs gibi Hıristiyan dünyası için önem atfedilen yerlerde dini niteliklerde başlatılan misyonerlik çalışmaları zamanla ticari ve siyasi bir mahiyet kazanmış ve sonrasında da Şark meselesini halletmek amacıyla kullanılmıştır. Özetle, görünüşte dini ve mezhebi gayelerle Osmanlı topraklarına gelen misyonerler, realitede bağlı oldukları ülkelerin Osmanlı Devletinde yeni nüfuz alanları oluşturma çabalarında araç vazifesi görmüşler yani emperyalizmin öncü kuvvetleri olmuşlardır. Bu manada, Şark meselesinin kendi lehlerinde gelişimi ve

³ Küçük, Mehmet Alparslan, “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy.50:2, 2009, ss.153-186, s. 156.

⁴ Sezer, Ayten, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e”, “Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, s.173, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelaytensezer.pdf>, 10.09.2010.

⁵ Şimşir, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774- 2005*, Bilgi yayınları, İstanbul, 2005, s.17.

sonuçlanmasını sağlamak isteyen emperyalist Batılı devletler açısından misyonerlik önemli bir argüman olarak kullanılmıştır. Fransızlar, emperyalist amaçlarını gerçekleştirebilmek için Osmanlı'nın Katolik azınlığını, Ruslar ise Ortodoksları kullanmışlardır. İngiltere içinse misyonerlik kartını oynamak Fransa ve Rusya için olduğu kadar kolay olmamıştır. Çünkü Protestan İngiltere'nin kendi çıkarları uğruna yönlendirebileceği ve kullanabileceği bir Protestan azınlık Osmanlı topraklarında mevcut değildi. Denilebilir ki; İngiltere, bu manada zoru başararak kısa süre içinde önce bir Protestan azınlık oluşturdu ve ardından da bu azınlığı resmi olarak Osmanlı'ya kabul ettirerek kendi emperyalist amaçlarında maşa olarak kullanabileceği bu azınlık vasıtasıyla Osmanlı üzerinde Fransa ve Rusya gibi söz sahibi olabildi. Kısacası, Avrupa'nın büyük güçlerince ve ABD tarafından Osmanlı içindeki dini ve etnik azınlıklar, Şark meselesini kendi lehlerinde yönlendirebilmek amacıyla misyonerler aracılığıyla kullanılmıştır. Bu anlamda, emperyalizmin öncü kuvveti olan misyonerlerin görevlerini başarıyla yerine getirdiğini söylenebilir. Sonuçta, misyonerlerin de yardımıyla emperyalist Batılı devletler, azınlıkları kullanarak Osmanlı topraklarında kendi ülkelerinin nüfus alanlarını teşkil etmişlerdir ve oluşturdukları bu nüfus alanları üzerinden Osmanlı içişlerine karışma, siyasi ve ticari kapitülasyonları kendi lehlerine genişletme ve Osmanlı'yı zaman içinde parçalayarak Osmanlı topraklarında kendilerine bağlı ve bağımlı küçük devletçikler oluşturmuşlardır. Misyonerlerin bu çalışmaları sonucunda Bulgarlar, Araplar, Ermeniler vb. pek çok etnik grup milliyetçilikle tanışmış ve ayrılıkçı hareketlerin içine girerek Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır.

Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler, 16.yüzyılın başlarına doğru bölgeye gelmeye başlayan Katoliklerdir. Fransız olan bu misyonerlerin ilk hedefleri, Katolikler için kutsal kabul edilen İstanbul, İzmir, Antakya, Tarsus, Kudüs gibi yerlerde teşkilatlanmak ve kurdukları okullar vasıtasıyla buralardaki nüfus üzerinde etki alanlarını genişletmek olmuştur. Katolik Cizvitler ile başlayan eğitim ve öğretim faaliyetleri sonucunda 1538'de Saint Benoit isimli Fransız Okulu açılmıştır. Bu okul, Osmanlılarda açılan ilk yabancı okul olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.⁶ Başlangıçta sınırlı sayıda okul kurabilen Katolik misyonerler, emperyalizmin sağladığı konjektürden istifade ederek kendi devletlerinin sağladığı ekonomik ve siyasi desteklerle beraber olağanüstü biçimde Osmanlı

⁶ Haydaroğlu, İ. Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara , 1990, s.216

topraklarında yayılmış ve etkilerini arttırmışlardır. 1914'e gelindiğinde 59.414 öğrencinin öğrenim gördüğü bu okulların sayısı 500'e ulaşmıştır.⁷

Katoliklerden çok daha sonraki bir dönemde; fakat onlardan çok daha etkili biçimde Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Protestan misyonerler ise 19. yüzyılın başından itibaren Anadolu'ya yayılmaya başlamışlardır. Protestanların Osmanlı topraklarında hedef kitle olarak belirledikleri topluluklar başlangıçta Müslümanlar ve Yahudiler olmuştur. Fakat gerek Müslümanların gerekse Yahudilerin din değiştirmek konusunda oldukça katı olmaları Protestan misyonerlerin gözlerini Ortodoks, Katolik ve Gregoryen mezhebine bağlı topluluklara çevirmelerine yol açmıştır.⁸ Hedef kitle Bulgarlar ve Ermeniler olarak belirlenmiştir. Fakat burada şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Protestan misyonerler Ermenileri ve Bulgarları hedef topluluklar olarak belirlemelerine karşın Katolik misyonerlerin izinden giderek Araplar, Yezidiler, Nasturiler, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler, Yahudiler, Kürtler gibi gruplar üzerinde de çalışmalar yürütmüşlerdir. Nitekim, "...Doğu'daki bazı Kürt aşiretlerinin ayaklanmalarında bölgeye 17.yüzyıldan itibaren gelmeye başlayan Fransız ve İtalyan Katolik misyonerleri ile bunlara 19.yüzyıldan itibaren katılan İngiliz, Alman ve Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin oldukça önemli rol oynadığı bilinmektedir."⁹

Gerek Katolik gerekse de Protestan misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları başlıca araçlar okullar ve hastanelerdi. Osmanlı devlet sisteminde maliye, ordu ve adalete ilişkin kurum ve yapılar doğrudan devlet tarafından oluşturulup idare edilirken sağlık, eğitim, din, sosyal yardımlar gibi alanlar neredeyse tamamıyla sivil organizasyonlara bırakılmıştı.¹⁰ İmparatorluğun hızla güç kaybettiği gerileme dönemiyle beraber devlet bu alanlar üzerindeki denetim ve düzenleme görevlerini de gereği gibi yerine getiremeyince misyonerlerin etkili olabileceği ortam bu alanlarda kendiliğinden oluşmuştur. Misyonerler de Osmanlı topraklarındaki bu zafiyeti çok çabuk biçimde keşfederek bu alanlarda çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu nedenledir ki; Osmanlı topraklarında vatandaşın bu alanlarda ihtiyacını karşılayacak yeterli sağlık ve eğitim

⁷ Sezer, agm., s.173

⁸ Kılıç, Remzi "Osmanlı Türkiyesi'nde Azınlık Okulları", Türk Kültürü, S. 431, Ankara 1999, s.154

⁹ Sezer, agm.,s.175

¹⁰ Fendoğlu, H. Tahsin, "Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri Ve Osmanlı Devleti", Türkler, C: 14, Ankara 2002, s.5, <http://www.hasantahsinfendoglu.com/akademik/makaleler/ABD%20N%C4%B0N%20M%C4%B0SYONE%20RLER%C4%B0%20VE%20OSMANLI%20DEVLET%C4%B0.pdf> , 12.09.2010

kurumlarından bahsetmek mümkün değildi. Misyoner faaliyetlerinin bu alanlarda ne kadar geliştiğini ve Osmanlı için ne denli büyük bir tehdit kaynağı haline geldiğini daha iyi anlamak için bazı istatistiklerden yararlanmak yeterli olacaktır:

“1913’te, Mısır da dahil olmak üzere tüm Doğu (Levant)’daki Fransız okulu sayısı 402, bu okullara devam eden kız ve erkek öğrenci sayısı ise 112.000 idi. Lozan Barış Antlaşması ile belirlenen Türkiye sınırları içinde ise 134 Fransız okulu bulunuyor, 36.000 öğrenci de bu kuruluşlarda öğrenim görüyordu.”¹¹

“1900’de sadece Amerika’ya ait 400’ü aşkın okulda 20 bine yakın öğrenci öğrenim görürken, aynı yıllarda faaliyet gösteren idadi ve sultani sayısı 69 olup 7 bine yakın öğrenci vardı. Aynı dönemde Osmanlı topraklarındaki toplam yabancı okul sayısı 2 bin civarında idi. Bunlara azınlıkların kendi okulları da ilave edilirse bu sayı toplam olarak 10 bine yaklaşmaktadır.”¹²

“1870 yılında sadece İstanbul’daki misyoner matbaasında 10.522.000 sayfa matbaa çıktısı basılmıştır.”¹³

“1859’dan itibaren Amerikan doktorları Anadolu’da 9 hastane ve 10 dispanser açmış olup hasta sayısı yaklaşık 40 bin kişiydi.”¹⁴

Bütün bu istatistikler gösteriyor ki; misyonerler Osmanlı topraklarında eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda Osmanlı Devleti’nden çok daha etkin faaliyet göstermişlerdir. Hiç şüphe yok ki; misyonerlerin Türk topraklarına ve Osmanlı tebaasına eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetleri getirmelerinin nedeni taşıdıkları ulvi (!) duygular değil siyasi nedenlerdi. Kendisi de misyoner olan E. P. Wheeler misyonerlerin amaçlarının bu toprakları Türklerin elinden almak olduğunu şu sözleriyle itiraf etmekteydi: “Biz Türkiye’de Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık için okul, hastane açıyoruz ilaç götürüyoruz, modern tıbbı ve eğitimi kuruyoruz. Türk bizi istemeyebilir ama oranın sahibi onlar değil ki, ...”¹⁵ Bu etkin faaliyetlerin sonucundadır ki; Osmanlı topraklarında yüzlerce yıl

¹¹ Sukan, Bige, “Fransa’nın Türkiye Politikaları ve Ekonomi Çıkarları(1919-1922)”, Osmanlı’dan Lozan’a Batı’nın Paylaşım Projeleri Sempozyumu, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, s.217, www.scribd.com/doc/.../Osmanlıdan-Lozana-Batın-Paylaşım-Projeleri , 11.10.2010

¹² Sezer, agm.,s.177

¹³ Kocabaşoğlu, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri” , <http://www.misyonerlik.com/main/index.php?content=read&hid=122> ,11.10.2010

¹⁴ Fendoğlu, agm., s.8

¹⁵ Kılıç, Osman, “Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri”, Ermeni Araştırmaları, Sy.29, 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=557> , 14.10.2010

birlikte huzur içinde yaşayan etnik toplulukları milliyetçilikle zehirlemeyi ve öncelikle Osmanlı devletine ikincil olarak da birbirlerine karşı düşman etmeyi başaramışlardır. Bulgarlar ve Ermeniler, bu zehirin son damlasına kadar enjekte edildiği topluluklardır.

Bulgarların Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarında ve milli bir devlet olarak bağımsızlığa kavuşmalarında misyonerlerin rolünü ve özellikle misyoner eğitim kurumlarının başarısını vurgulamakta yarar bulunmaktadır. Aslına bakılırsa bu vurguyu Batılılar da bizzat yapmaktadırlar. İngiliz ajan G.M. Fitzmaurice de 1907'de üstlerine yazdığı raporda "Bulgaristan, doğuşunu ve mevcudiyetini Robert Kolej'e borçludur."¹⁶ derken yukarıda bahsettiğimiz tarihi gerçeği en açık bir şekilde ifade etmiştir. Gerçekten de başta Robert Koleji olmak üzere misyonerlerce açılan okulların Bulgar milli bilincinin oluşması ve Osmanlı'ya karşı ayaklanmalar tertiplenmesi konusunda çok önemli bir rol üstlendikleri yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim konuya ilişkin Amerikalılar da benzer bir değerlendirme yapmaktadırlar: "Bulgar devlet adamlarının yetiştiği yer Robert Kolej ise, bu ulusun moral önderlerinin yetiştiği yer de Samokov'daki misyoner okullarıdır".¹⁷ Bulgaristan Krallarından Boris III, "Bulgaristan'ın en iyi devlet adamları ilk eğitimlerini İstanbul ve Samokov'daki okullarda almışlardır. Ulusal uyanışlarının ilk yıllarında Bulgarlara kendi dillerinde İncil'i veren Amerika'nın çocuklarıdır. Halkımın Amerika'nın iyi niyet ve dostluğuna her zaman sarsılmaz güveni olmuştur"¹⁸ şeklindeki sözleri, Bulgarların da aynı görüşleri paylaştıklarını bize göstermektedir. Ayrıca bu sözler, Batılı güçlerin ve onlara bağlı çalışan misyonerlerin Osmanlı'ya bağlı azınlıklarda milliyetçilik duygularını körükleyerek ve Osmanlı'ya karşı düşmanlık tohumları saçarak İmparatorluğun parçalanması konusunda ne kadar etkin rol oynadıklarının kanıtı niteliğindedir.

Misyonerler, Kral Boris III'ün yukarıda aktarılan sözlerinde ifade ettiği üzere, İncil tercümeleri, ders kitapları ve gazete, dergi gibi süreli yayınlar vasıtasıyla Müslüman olmayan toplulukların dil bilincinin gelişimi için önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mesela, ilk Bulgarca İncil, 1840 yılında misyonerler tarafından basılmıştır. İlk Bulgarca grameri de yine misyonerler kaleme almışlardır.¹⁹ 1860'ta ilk kez İngilizce Bulgarca,

¹⁶ Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", XII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, C.III, 1999, ss.1097-1120, s.1105.

¹⁷ Kocabaşoğlu, agm.

¹⁸ Kocabaşoğlu, agm.

¹⁹ Turan, Ömer, agm, s.101-118

Bulgarca İngilizce sözlükler gene misyonerler tarafından hazırlanıp basılmıştır. 1870–1909 yılları arasında misyonerlerce gerçekleştirilen toplam yayın 72,5 milyon sayfadır. Dil üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmalar eğitim alanında yapılan çalışmalarla desteklenmiş ve yeni yetişen Bulgarların beyinlerine bağımsız Bulgaristan hayali adeta kazınmıştır. Bu noktada Robert Koleji için ayrı bir parantez açılması gerekir. 1863'te Amerikan Protestan misyoner Dr. Cyrus Hamlin tarafından kurulan Robert Koleji Bulgarların bağımsızlığını kazanmasında çok önemli bir paya sahiptir. Koleji'nin ilk mezunlarından beşi Bulgaristan'da başbakanlık görevinde bulunmuş ve Birinci Dünya Savaşı öncesi Bulgar kabinelerinden her birinde en az bir Robert Koleji mezununu yer almıştır.²⁰ Robert Koleji, yalnızca Bulgar isyanlarının düşünsel alt yapısının oluşturulduğu ve elebaşlarının yetiştirildiği bir yer olmakla kalmamış; bunun yanında Kolejin hocaları Bulgar isyanı sırasında Avrupa ve ABD kamuoyunu yanlış ve taraflı bir biçimde bilgilendirerek Müslüman Türkleri dünya kamuoyuna Hıristiyanları katleden caniler olarak lanse etmiş, Bulgar isyancıların yapmış olduğu katliamlara ise hiç değinmemişlerdir. Robert Koleji ile ilgili bir ayrıntıyı bu noktada paylaşmak Robert Koleji ve diğer misyon okullarının temel hedeflerini göstermek bakımından yararlı olacaktır. Robert Koleji'ne alınan öğrencilerin milliyetleri incelendiğinde kolejin ilk yıllarında Bulgar öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. 1871'de okuldan mezun olan 6 öğrenciden 5'i, 1883'te 10 öğrenciden 5'i, 1884'te 22 öğrenciden 11'i Bulgar'dır.²¹ Bulgarların bağımsızlık kazanmasından sonra ise Bulgar öğrenci sayısı Ermeni öğrenci sayısı ile ters orantılı biçimde azalmaya başlamıştır. Zira Bulgaristan Krallığı 1878'de Berlin Antlaşması sonrası kurulmuş, dolayısıyla Robert Koleji ve misyonerler Bulgarlarla ilgili hedeflerine bu tarihte ulaşmışlardır. Bu tarihten sonra ise misyonerler, diğer hedef kitleleri olan Ermeniler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu sebeple kolej öğrencileri daha yoğunluklu biçimde Ermeniler arasından seçilmeye başlanmıştır. Nitekim, bu kolejden mezun olan Ermeni öğrencilerin de katkılarıyla 1890'dan itibaren Osmanlı topraklarında Ermeni isyanları yoğunlaşmıştır.²²

Misyonerlik faaliyetlerinden en fazla etkilenen toplumlardan bir diğeri de hiç şüphesiz Ermenilerdir. Şark meselesi kapsamında Batılı devletlerin güç mücadelelerinde piyon olarak kullanılan Ermeniler, bu süreçte kendi içinde de bölünmeler yaşamış, bu

²⁰ Sezer, agm., s.174

²¹ Şişman, Adnan, "Misyonerlik Faaliyetleri Ve Uşak'ta Montanizm'e Dair Çalışmalar", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt III, Sy.:2, Afyon Aralık 2001, ss. 1-6, s.3

²² Şişman, agm, s.3

bölünmeler beraberinde iç çatışmaları getirmiştir. Aslında Gregoryen olan Ermenilerin bir kısmı, Fransız misyonerlerin etkisiyle Katolikleşmiş, bir kısmı da 19. yüzyıldan itibaren maruz kaldıkları ABD ve İngiltere orijinli misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestanlığı kabul etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti çatısı altında yüzlerce yıl barış ve huzur içinde yaşayan Ermeni topluluğu önce kendi içinde mezhepsel gerginliklere sürüklenmiş, ardından da Müslüman Osmanlı ahalisi ile (özellikle de Kürtler ile) kanlı çatışmalar içine girmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Batılı emperyalist devletlerin kendi siyasi hedefleri ve çıkarları doğrultusunda Ermenileri kullanmaya çalışmaları ve bu amaçla Ermeniler üzerinde yoğun çaplı misyonerlik faaliyetleri yürütmeleridir.

Ermeniler arasındaki ayrışma, Katolik misyonerlerce başlatılmıştır. Vatikan'a ve Fransa'ya bağlı Katolik misyonerlerin faaliyetleri neticesinde bazı Gregoryen Ermenilerin Katolikliğe yönelmeye başlaması Ermeni Kilisesini endişelendirmiştir. Ermeni Kilisesi, Osmanlı hükümetini nezdinde bu konuda tedbirler alınmasını istemişse de çok fazla etkili olamamış; nitekim Fransa'nın baskıları ile 22 Aralık 1831'de Hagop Çukuryan isimli bir papaz, II. Mahmut tarafından ilk Katolik Ermeni Patriği olarak atanmıştır.²³ Böylelikle Katolik Ermeniler, Osmanlı devletince resmen tanınmıştır.

Ermeniler arasındaki parçalanma bununla sınırlı kalmayıp, Protestan misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucu, Ermeniler arasında Protestanlık da hızla yayıldı. Tıpkı Katolik misyonerleri Fransız devletinin desteklemesi gibi, İngiltere ve ABD devletleri de kendi emperyalist emellerine uygun bir kitle yaratabilmek amacıyla Protestan misyonerlere sınırsız destek sağladılar. Hatta bu destek, kimi zamanlarda öylesine aşırıya kaçtı ki; bu devletlerin askeri güç gösterileri ile Osmanlı devletini tehdit etmelerine dek vardı.²⁴ Bütün bunların sonucunda 1800'lerin başında başlayan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri, 1800'lerin ortasına gelindiğinde meyvelerini vermiş ve Britanya büyükelçileri Lord Cowley ve Stratford Canning'in diplomatik baskıları sonucunda Protestan Ermeniler, 27 Kasım 1850 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından yayımlanan bir fermanla resmen tanınmış ve "Millet" statüsünü elde etmişlerdir.²⁵ Böylece Ermeni milleti, bu dönemden

²³ Küçük, Abdurrahman; Güngör, Harun, *Millî Bütünlüğümüzün Kaynağı Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 571.

²⁴ Adıbelli, Ramazan, "XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Misyonerlik Faaliyetlerinin Rolü Kayseri Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy.26, 2009/1, ss. 313-332, s. 316

²⁵ Küçük, Mehmet Alparslan, "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, ss.153-186, s.178, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1146/13443.pdf>, 20.09.2010

sonra üç parça haline gelmiştir; Gregoryyen Ermeni milleti, Katolik Ermeni milleti ve Protestan Ermeni milleti. Bütün bu yaşananlar gerek Ermeniler gerekse de yüzlerce yıl birlikte huzur içinde yaşadıkları Müslüman Osmanlılar için bir yıkımın da habercisiydiler. Oysaki Ermeniler, Batılı güçlerin bölgeye müdahalelerine kadar Osmanlı hakimiyeti altında oldukça refah ve huzur içinde yaşamışlar; ayrıca Osmanlı tarafından da diğer gayri Müslimlerden ayrı tutularak kendilerine “millet-i sadıka” adı verilmişti. Ermenilerin bir Osmanlı tebaası olarak gayet iyi yaşam şartlarına sahip olduklarını Protestan bir misyoner şu sözlerle ifade etmiştir: “Rusya, Ermeni Kilisesinin, Ermeni okullarının ve Ermeni dilinin önüne birçok engel koydu. Bunun aksine Türkler bütün bu konularda hoşgörülü ve liberaldiler. Türkler, Ermenilerin ibadetlerine, eğitimlerine ve dillerine karışmadılar ve birçok bakımdan bunları Hıristiyan tebaa arasında en faydalı ve sadık olanlar olarak gördüler”.²⁶

Osmanlılar, Ermeniler’e o denli güvenmişlerdir ki; Ermeniler’den 29 paşa, 22 nazır, 33 mebus, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos, 11 üniversite hocası, 41 yüksek dereceli devlet memuru Osmanlı devlet sistemi içinde yerlerini almışlardır. Ermeni nazırlar arasında Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta nazırları gibi devlet hizmetinde son derece önemli makamlarda bulunanlar da olmuştu.²⁷

Millet-i sadıka olarak görülen Ermenilerin, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren isyancı ve hain konumuna gelmeleri ve de zorunlu tehciire tabi tutulmak zorunda kalmaları ise Osmanlı topraklarında Batılıların oynadığı oyunun büyüklüğünü ve Osmanlı’ya etkilerini en güzel biçimde gösteren trajik bir örnektir. Gerçekten de Batılı emperyalist devletler, Şark meselesini kendi lehlerine çözümleyebilmek ve Osmanlı topraklarından daha çok pay elde edebilmek için Osmanlı’yı oluşturan etnik grupları çok başarılı biçimde birer piyon olarak kullanmıştır. Maalesef, bu anlamda Ermeniler de bir piyon olmaktan kurtulamamışlardır. Levon Panos, bu gerçeği şu sözleriyle ortaya koymuştur: “Ermeni Meselesi, Ermeniler’in meselesi değildir ve de hiçbir zaman olmamıştır. Bu uğursuz hareket, Güçlü Devletler’in, Osmanlı Devleti’ne karşı kurmuş oldukları pek iğrenç bir

²⁶ Adıbelli, agm.,s. 326

²⁷ Binark, İsmet , *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, A.T.O. Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2005 , s.16

tezgâhın ürünüdür. Takip edilen esas fikir yapısı ise; Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu içten parçalayabilmek esasına tabidir.”²⁸

Batılı emperyalist devletlerin, amaçlarına ulaşmada hiç kuşkusuz en önemli araçlarından biri, misyonerlik olmuştur. Misyonerlik faaliyetlerine ilişkin her türlü olanaktan yararlanmışlardır. Bu uğurda dini de, sağlık ve eğitim hizmetlerini de istismar etmekten kaçınmamışlardır. Amerikalıların Ermeniler için açtığı okullarda Ermeni öğrenciler için güdülen gayeyi Amerikalı Prof. Dr. Mead Earle gayet güzel bir şekilde açıklamaktadır: “Amerikan misyoner okullarında Ermeniler, dillerini, kültürlerini, tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrendiler. Amerika'nın siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda ilerleme ideallerini tanıdılar. Buldukları duruma karşı daha aktif bir hoşnutsuzluk duymayı ve Müslüman komşularına karşı kesin bir üstünlük duygusu beslemeyi öğrendiler.”²⁹ Ermenileri veya herhangi bir azınlığı millet yapmanın yolu dilden geçtiği için misyoner okullarında Ermeni dili ile ilgili çalışmalara da yer verilmekte, Ermeni Dili ve Edebiyatı, Ermeni tarihi ve coğrafyası gibi dersler, Ermeni öğretmenlerce okutulmaktaydı.³⁰

Okulların önemini en başından itibaren kavrayan misyonerler, Ermeniler üzerinde de etkili olabilmek amacıyla Osmanlı topraklarında Ermeniler için yüzlerce okullar açtılar. Misyonerler bu okullarda Ermenilere yukarıda da belirtildiği üzere; Ermeni tarihini, kültürünü, dil ve edebiyatını öğreterek Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik ve milli devlet ülküsünün tohumlarını Ermeni toplumuna saçtı. Bu tohumlar, bir süre sonra Ermenileri millet-i sadıkadan Osmanlı devletine karşı isyancı konumuna sürüklemiş ve Müslümanlara karşı kanlı eylemlere yönlendirmiştir. 1895 yılında Anadolu'da bulunan Rus subaylarından biri olan Potiyat, açıkça siyasi bağımsızlık düşüncesinin derslerde işlendiğini belirtmiş, Ermenice'nin öğretimi ve Ermeni yazarlarının kitaplarının okutulduğu sırada tarihteki bağımsız Ermeni Krallığı'na dikkat çekildiğini, bunun ise okuldaki Ermeni asıllı öğretmen ve öğrencileri bu krallığın yeniden kurulabileceği düşüncesine sevk ettiğini söylemektedir. Potiyat gözlemlerini şu şekilde sürdürmüştür:

²⁸ Dabağyan, Levon Panos; *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*, 3. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2005, s.290.

²⁹ Deri, Mehmet, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Batılı Devletlerin, Rusya'nın ve ABD'nin Ermeni Okullarına Emperyalist Etkileri ve İlgili Devletlerin Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkısındaki Roller”, <http://www.zafersen.com/nderimakale.pdf>, 10.02.2011

³⁰ Şahin, Gürsoy, agm.

“Hatta Amerikan kolejlerinin öğretim kadrolarının büyük kısmını elinde tutan Ermeni öğretmenlerin, Ermeni Krallığı kurulduğunda önemli memuriyetlere getirilecekleri düşüncesinde oldukları söylentileri bile işitilmekteydi. Ermeni öğretmenler, bu sıralarda kurulacak Ermeni Krallığı’na İngiltere prenslerinden Prens Teq’i namzet göstermekteydiler ki, bu düşünce dönemin gazetelerinde de yer almıştır”.³¹

Misyonerlerin eylem planı, dört aşamadan oluşmaktaydı. İlk aşamada misyonerler, kurdukları okullar, hastaneler, yetimhaneler gibi sosyal hizmetler vasıtasıyla hedef topluluğun kendilerine güven, sevgi ve saygı duymasını sağlamakta; ikinci aşamada ise bu topluluğun Osmanlı ile bağlarını mümkün olduğunca zayıflatarak milliyetçilik unsurlarını da kullanarak Osmanlı’ya karşı ayaklandırmaktaydı. Bu ayaklanma direk devletin kolluk güçlerine veya ordusuna karşı olmanın yanında çoğu kez de hedef topluluğun yüzlerce yıl beraber kardeşçe ve huzur içinde yaşadığı Müslüman komşularına şiddet yöneltmesini sağlamak şeklinde gerçekleşmekteydi. Kimi zaman Müslüman ahaliye karşı katliamlara dönüşen bu şiddet, tamamen stratejik bir yaklaşımın sonucuydu. Müslüman ahaliye karşı kullanacakları stratejik şiddet sayesinde üçüncü aşamaya geçebiliyorlardı. Üçüncü aşamada hem Müslüman ahalinin hedef topluma karşı tepki ve şiddet göstermelerini sağlıyor hem de devletin kendi topraklarında asayiş ve adaleti sağlama saiki ile hedef topluluğa karşı silahlı müdahalesine yol açıyorlardı. Nihai ve dördüncü aşamada ise emperyalist Batılı güçlere fiili müdahale imkanı sağlayacak biçimde kamuoyu yaratmaktaydılar. Bu amaçla Misyonerler, Batı’daki haber ajanslarına verdikleri bilgilerle zavallı, mazlum ve masum Hıristiyan azınlıkların, Osmanlı Devleti ve Müslüman ahali tarafından katledildiği yönündeki haberleri Batı kamuoyunda gündemin en üst sıralarına oturtmaktaydılar. Osmanlı Devleti aleyhine oluşturulan tek taraflı, abartılı ve çoğu yalan haberleri, Batılı devletlerin siyasi ve askeri müdahaleleri takip etmekteydi. Bu strateji, Ermenilerden önce Yunan ve Bulgar isyanlarında da aynen sergilenmişti. Kısacası misyonerlerin eylem planı hep aynıydı; değişen yalnızca hedef topluluktur.

Türkiye’deki Amerikan Misyonerlerinin en tanınmışlarından biri olan İstanbul’daki Robert Kolejinin kurucusu ve uzun yıllar bu kolejin Müdürlüğünü yapmış olan Dr. Cyrus Hamlin’in 28 Aralık 1893 tarihli Congregationalist dergisinde “Ermeniler Arasında

³¹ Aydın, Mithat, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi”, ss. 79-122, s.89, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/189.pdf>, 12.01.2011

Tehlikeli Bir Hareket” başlıklı bir makalesi bu stratejinin korkunç boyutlarını tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Makalenin, şu paragrafı bu alçak ve insanlık dışı stratejinin itirafı gibidir: “Kusursuz İngilizce ve Ermenice konuşan ve ihtilâlin hararetli savunmasını yapan çok zeki bir Ermeni bana, Rusya’nın Anadolu’yu istilâ edip ele geçirmesini hazırlamayı kuvvetle ümit ettiklerini bildirdi. Nasıl? Sorusuna da şu karşılığı verdi: ‘Bu Hınçak çeteleri, İmparatorluğun her tarafında örgütlendiler, Türkleri ve Kürtleri öldürmek ve onların köylerini ateşe vermek, sonra da dağlara çekilmek için fırsat kolluyorlar. Bunu yapınca gazaba gelecek olan Müslümanlar savunmasız Ermenilerin üzerlerine çullanacaklar ve onları barbarca kılıçtan geçirecekler. Bunun üzerine Rusya, insanlık namına ve Hıristiyan uygarlığı adına Anadolu’ya girecektir.’ Bu tasarımı dehşet verici ve her türlü tahayyülün ötesinde gördüğümü bildirince de şu cevabı verdi: ‘Hiç şüphesiz size öyle gelebilir, fakat biz Ermeniler hür olmaya kararlıyız. Avrupa Bulgar dehşetine kulak verdi ve Bulgarlara hürriyet verdi. Milyonlarca kadın ve çocuğun çığıllıkları ve kanı ile karışacak olan bizim sesimize de kulak verecektir.’ Bu plan yüzünden bütün uygar insanlar Ermeni adını lânetler diye kendisini vazgeçirmeye çalıştımsa da fayda etmedi. ‘Biz ümitsiziz, bunu yapacağız’ dedi...”³² Dr. Cyrus Hamlin’in kaleminden dökülen bu satırlar, Osmanlı üzerine oynanan oyunu tüm çıplaklığıyla ortaya koymakla beraber, Bulgarlar’ın Osmanlı’ya karşı ayaklanmasında ve aynı alçak stratejiyle Bulgarların bağımsızlık kazanmasında büyük pay sahibi olan Dr. Cyrus Hamlin’in, kendisi ve “bütün uygar insanlar!” için oldukça masum bir tablo çizmeye çalışması, en hafif deyişle timsahın gözyaşlarıdır. Congregationalist dergisindeki makalesinde timsah gözyaşları döken Amerikalı misyoner Hamlin, “Boston Daily Advertiser” gazetesine yazdığı mektubunda ise gerçek yüzünü gözler önüne sermiştir. Hamlin, bu mektubunda, Amerikan misyonerlerinden Ermenilerin en hakiki dostları olarak bahsetmekte, 1878 Berlin Kongresi sırasında bu misyonerlerin Ermeniler lehine girişimlerde bulduklarını açıklamakta ve Ermenilerin isyan etmeye hakları bulunduğunu, ancak henüz buna hazır olmadıklarını savunmaktaydı.³³

Dönemin ABD nezdindeki Osmanlı Elçisi, 18 Nisan 1894 günü, Dr. Cyrus Hamlin’in bu mektubu ile ilgili Amerikan Dışişleri Bakanına bir nota göndermiştir: “Amerikan Misyoner Örgütünün (Board) Ermenilerin en hakiki dostları olduklarını”

³² Şimşir, Bilal, “N., Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=267>, 14.05.2011

³³ Şimşir, Bilal, N., agm.

okuyunca şaşırmadım. Fakat Rahip Hamlin'in, Hükümeti şahaneyi zalim bir hükümet olarak görmesine ve misyonerlerin 'yarım yüzyıldan beri zalim ile mazlum arasında olduklarını' söylemesine pek hayret ettim. Onun şu itirafını da vurgulamam gerekir ki, tarihimizin kritik bir döneminde ve Türkiye'nin dost yardımlarına en fazla muhtaç olduğu bir sırada, Amerikan misyonerleri, bütün Avrupa'yı bizim meşru hükümetimiz aleyhine etkilemeye çalışmışlardır. Gerçekten Rahip Hamlin, '1878 Berlin Kongresi toplanmak üzereyken, Amerikan Misyoner Örgütü (Board) sekreterlerinden biri ile iki misyoneri, Berlin'de tanıdıkları Dr. J. T. Thomson aracılığıyla, bütün Ermeni sorunu hakkında Bismarck'a belgeler sunma imkânı bulmuşlardır' diye yazıyor. Yani ülkemizde oturan Amerikan misyonerleri, çağdaş tarihimizin en korkunç krizi sırasında, bizim otoritemizi sınırlandırmak ve Ermeni emellerini kolaylaştırmak için çalışmışlardır. Rahip Hamlin daha da ileri gitmekte ve "ihtilâl hakkı tartışılmaz" demektedir, "ancak şartlar başarıyı imkânsız kılıyorsa, ihtilâl ve isyana kalkışmak cinayet olur" diye eklemektedir. Demek ki Rahip Hamlin'e göre, "Ermeniler ayaklanmamalıysa, isyanın suç olduğu için değil, sadece ve sadece Ermenilerin henüz isyana maddeten hazır olmadıkları için ayaklanmamalıdır. Demek ki bu tuhaf İncil havarisi, Ermenileri korumak için onları yıkıcı faaliyetlerden caydırmaya çalışmaktadır ve yine bunun içindir ki Amerikan misyonerleri samimî barış yanlısıdır."³⁴

Hamlin ve Hamlin gibi düşünen diğer Protestan misyonerler, yukarıda ana hatlarıyla ortaya konulan alçak stratejinin birinci aşaması olan hedef toplumun saygı, sevgi ve güvenini kazanabilmeyi Ermeniler üzerinde de tatbik edebilmek amacıyla daha önce de belirtildiği üzere; okullarla beraber çok sayıda hastane, sağlık ocağı, bakımevi, huzurevi, sanat atölyeleri, yetimhane, eczane, pansiyon açarak Osmanlı'nın bu alanlardaki açıklarından yararlanmışlar ve Protestanlığın Ermeniler arasında hızla yayılmasını sağlamışlardır. Ayrıca özellikle Amerikalı misyonerler, bu okullardan mezun olan yetenekli ve gelecek vadeden kabiliyetli öğrencileri seçerek Amerika'ya götürmüş ve orada yetiştirerek bir kısmını tekrar Anadolu'ya Ermeni ihtilalcilere önder olarak göndermişlerdir. 1914 yılına kadar 60 bini aşkın sayıda Ermeni'nin ABD'ye göç ettiği tahmin edilmektedir.³⁵ Bunların önemli bir kısmı yüksek öğrenim görmüşlerdi, genç ve dinamik kişilerdi. Aynı zamanda koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirilmişlerdi.

³⁴ Şimşir, Bilal, N., agm.

³⁵ Kuran,ERCüment, "ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası", Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri, Sivas, 1985, s.55-56.

Anadolu'ya geri dönenler isyanları örgütlemeye, Amerika'da kalanlar ise yeni kıtada Türk düşmanlığını yaymak ve Türk imajını karalamak yolunda etkin bir rol oynadılar. 1887-1896 yılları arasında Osmanlı'nın Washington elçiliği görevini yürüten Alexandre Mavroyeni Bey, Amerikan Dışişleri Bakanına ABD'ye göç edip Amerikan vatandaşlığı kazanan Ermeniler'in ABD pasaportuyla tekrar Osmanlı topraklarına dönerek ayrılıkçı hareketleri desteklemeleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin meşru müdafaa yönünde tedbirler alacağını belirten iki nota göndermiştir. Bunlardan ikincisi şu şekildedir: “Sayın Bakan, 24 Ağustos tarihli notanızı almakla onur kazanırım. Monroe Doktrininin tanımı konusunda sizinle tamamiyle aynı fikirdeyim... Fakat anılan notanın konusunu oluşturan asıl soruna gelince, şu hususu Ekselânslarınızı tekrar temin edebilirim ki, Hükümeti Şahane'nin, geniş Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan ırkların herhangi birine karşı hiç bir husumeti yoktur; tam tersine, Hükümeti Şahane herkesi adilane bir şekilde memnun etmeye çalışmaktadır. Ekselânslarınızın zannettiği gibi söz konusu olan Ermeni ırkı değil, Ermeni asıllı bazı kişilerdir, benim notam da bunlarla ilgilidir. Vatandaşlığa geçmeyle ilgili Amerikan yasalarına uyan herkesin “Amerikan vatandaşlığı yararlarından faydalanmaya hakkı bulunduğunu” söylüyorsunuz. Peki ama Hükümeti Şahane'nin de kendi yasalarına riayet edilmesini istemeye hakkı yok mudur? Ermeniler arasında bulunan fakat Osmanlı vatandaşlığından çıkma konusundaki Osmanlı yasalarına riayet etmeksizin ve sırf yıkıcı amaçlarla, kendilerini yabancı bir nüfuzun güvencesi altına almak için Birleşik Devletlere gelmiş olan Ermeniler Amerikan vatandaşları sayılabilirler mi? Hükümeti Şahane, Amerika Birleşik Devletlerine karşı her zaman büyük bir saygı beslemiştir. Fakat her halde siz de kabul edersiniz ki, bu dostluk politikası İmparatorluğun hayati menfaatleriyle ahenk içinde olmalıdır. Ülkemizin barış ve huzuru da bizim için hayati önemdedir. Londra'da, Marsilya'da, Atina'da ve hatta New York'ta çıkan Ermeni gazetelerinin yazdıklarını lütfen tercüme ettirirseniz, yurtlarını terk edip bu büyük Cumhuriyete (ABD'ye) gelen bazı Ermenilerin planlarının ve arzularının ne olduğunu görürsünüz. İmkânsızdır ama sizin Kızılderililerinizin büyük bir bölümü bağımsız ve ayrı bir devlet kurmak isteselerdi ve şu veya bu devletin vatandaşlığına geçip onların hukuki desteğini aldıktan sonra Birleşik Devletlere dönselerdi ve size sorun çıkarsalardı acaba o zaman Birleşik Devletler Hükümeti ne yapardı? O takdirde Birleşik Devletler Hükümeti kendisini meşru müdafaa durumunda görmez miydi ve bunun gereğini yapmaz mıydı? Evet, elbette yapardı. İşte bu

yüzdendir ki 20 Ağustos günlü notanın sonucu bana mantıklı ve gerekli görünmektedir...»³⁶

Büyükelçi Alexandre Mavroyeni Bey'in belirttiği gibi Ermeniler, ABD vatandaşlığı kalkanını da kullanarak Anadolu'da misyonerlerle birlikte kanlı ayaklanmalar tezgahlıyorlardı. Ermeniler arasında milli bilinç oluşturup Osmanlı'ya karşı ayaklandırıan, yüzyıllarca birlikte yaşadıkları Müslüman komşularına karşı içlerinde kin ve nefret yeşermesini sağlayan misyonerler, stratejinin ikinci aşamasını da gerçekleştirmiş oluyorlardı. Üçüncü aşamada ise Müslüman ahali, eskiden millet-i sadıka olarak adlandırdığı Ermenileri artık düşman olarak görmeye başlamıştı. Başlangıçta kendisini koruma güdüsüyle hareket eden Müslüman ahali (özellikle Kürtler) ile Ermeniler arasında karşılıklı kanlı saldırılar ortaya çıktı. Bu saldırılar bir süre sonra iki toplum arasında bir tür kan davası halini aldı. Osmanlı, bölgede genel asayişin de olumsuz etkilenmesi nedeniyle müdahalede bulunmak zorunda kaldı. Böylelikle emperyalist Batı ve onların öncü güçleri misyonerler üçüncü aşamayı da tamamlamış oldu. Dördüncü aşamada ise tıpkı Bulgar isyanlarında yaptıkları gibi Ermeni isyanları ile ilgili dünya kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmek için birçok yalan ve yanlış haberi Batılı haber kaynaklarına iletiler. Böylece Müslüman halk ve Osmanlı devleti tarafından "katledilen, masum ve zavallı Hıristiyan Ermeniler" imajını dünya kamuoyunda yaydılar.³⁷ Örneğin, Ermenilerin Ağustos 1894'te, Bitlis'in Sasun kazasında çıkarttıkları bir ayaklanma sonrası hem Avrupa'da, hem de Amerika'da Türk aleyhtarı büyük bir propaganda başlatılmış ve Boston'daki Amerikan Misyoner Örgütü American Board of Commissioners for Foreign Missions da Sasun'daki Ermeni ayaklanması üzerine kamuoyuna bir bildiri yayınlayarak, Ermeni asilerin ağzıyla isyan olayını çarpıtmıştır.³⁸ Türkiye'de bulunmuş Amerikan misyonerlerinden Rahip Edwin M. Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities* (Türkiye ve Ermeni Vahşeti) adlı kitabı, A. W. Williams adlı bir başka misyoner rahibin *Bleeding Armenia* (Kanayan Ermenistan) adlı kitabı ve Frederic Davis Greene adlı misyonerin *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed* (Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı) adlı kitabı misyonerlerin progabanda faaliyetlerine yönelik sadece birkaç örnektir ve misyonerlerin genel amaçlarını ortaya koymaya yeterlidir.³⁹

³⁶ Şimşir, Bilal, N., agm.

³⁷ Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.57-58.

³⁸ Şimşir, Bilal, N., agm.

³⁹ Şimşir, Bilal, N., agm.

Mavroyeni Bey, 23 Mart 1893 günü Amerikan Dışişleri Bakanı Mr. Gresham'a gerçekleştirdiği ziyaretinde misyonerlerin Osmanlı'yı parçalamaya yönelik bu tutumları konusunda Osmanlı'nın rahatsızlığını şu sözlerle ortaya koymuştur: "Farz ediniz ki, Amerika Birleşik Devletlerine mesela Fransız misyonerleri gelmişlerdir. Yine farz ediniz ki bu misyonerler, Kızılderililer arasında eğitimi yaygınlaştırmakla yetinmemekte, fakat aynı zamanda onlara din değiştirmek için ve özellikle onların ihtilâl emellerini desteklemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bana söyler misiniz; bu durumda Amerikan Hükümeti acaba ne yapardı? Osmanlı Hükümeti, Türkiye'de yaşayan Amerikan misyonerlerinin haklarını tanımaktadır. Fakat misyonerlerin bize karşı olan Ermenilere sempati beslemelerini, arka çıkmalarını onaylayamaz".⁴⁰

Yukarıda, ortaya çıkma ve sürekliliğinin sağlanması konusunda misyonerlerin katkıları kısaca anlatılan Ermeni isyanları sonucunda, yüzyıllardır birlikte huzur ve kardeşlik içinde yaşayan Ermenilerle Müslüman ahali (özellikle de Kürtler) birbirlerine düşmüş, karşılıklı olarak kan dökülmüş, bölgede katliam sözcüğü günlük hayatın sıradanları arasına girmiştir. Bölgedeki asayiş ve adaleti sağlamaya yönelik Osmanlı'nın devlet müdahalesi ise yine misyonerlerin başını çektiği kampanyalarla Batı kamuoyunda Müslüman Osmanlı Devleti'nin masum Hıristiyan halk üzerinde zorbalığı ve katliamı olarak lanse edilmiştir. Diğer yandan, bir zamanlar millet-i sadıka olarak tanımlanan Ermeni toplumu üzerinde Batılı güçlerin ve onların misyonerlerinin oynadığı oyunlar sonucu, Ermeni toplumu bir asırdan daha kısa zamanda Osmanlı'yı arkadan bıçaklayan bir hain haline getirilmiştir. Nitekim 31 Ekim 1914'te Rus ordularının Doğu Anadolu'da başlattıkları işgal hareketinde Ermeniler, Ruslarla beraber hareket ederek Osmanlı askerine ve Müslüman Osmanlı ahalisine saldırmıştır. Ermenilerin vatanı işgal etmeye çalışan Ruslarla beraber hareket etmesi, Osmanlı Devletini harekete geçirmiştir. İstanbul Hükümeti, Anadolu'yu kana boğan Ermeni ihanetine engel olabilmek amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde Doğu Anadolu'daki Ermeni halkın tehcir edilmesi kararını almıştır. Bu karara göre; bütün Ermeniler Bağdat demiryolu hattından en az 25 kilometre uzağa, şimdiki Suriye topraklarına göç ettirilecekti. Kararın amacı; Rus işgaline taban hazırlayan ve Osmanlı askerini arkadan vuran Ermenilere engel olmaktı. Bu kararın bize gösterdiği en önemli husus ise Osmanlı Devleti'nin gelinen noktada yüzlerce yıl millet-i sadıka olarak adlandırdığı Ermeni toplumuna karşı güvenini tamamen yitirmiş olduğudur. Fakat burada

⁴⁰ Bilal N. Şimşir, agm.

Ermenilerin ve onların sadık destekçileri ve kışkırtıcıları misyonerlerin iddia ettiği gibi bu devlet eliyle bir katliam şeklinde olmamış, devlet kendine silah çekmiş ve düşmanın safında yer tutmuş bir topluluğu ne ortadan kaldırma ne de kendi sınırlarından defetme yoluna gitmiştir. Bunun yerine yine kendi sınırları içinde olan fakat Osmanlı ordusuna karşı tehdit oluşturamayacakları bir bölgeye (Suriye'ye) zorunlu göçe tabi tutmuştur. Gelinek noktada ise yüzlerce yıl Osmanlı yönetiminde kardeşçe ve huzurlu biçimde yaşayan Hıristiyan Ermeniler ile Müslüman Türkler ve Kürtler arasında Batılı emperyalist devletlerin ve onların görevlendirdiği misyonerlerin yüzünden maalesef onarılması ve telafisi oldukça güç bir düşmanlık oluşmuştur. Böylelikle Şark meselesinde yeni bir safhaya geçmek için emperyalizmin öncü gücü misyonerler, bir vazifeyi daha başarı ile tamamlamış ve bölgeyi emperyalist devletlerin çıkarlarına uygun biçimde müdahalelere açık hale getirmişlerdir. Artık emperyalist devletler için geriye kalan iş, bu bölgede Türklere bağlı olarak yüzlerce yıl barış ve huzur içinde yaşamış Ermenileri, Nasturileri ve Kürtleri kimi zaman özerklik kimi zaman bağımsızlık vaatleriyle kandırarak birer piyon olarak Türklere karşı kullanmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞARK MESELESİNDE BİR PİYON: KÜRTÇÜLÜK

Daha önce de belirttiğimiz üzere; bu çalışmanın Kürtlerin etnik menşini sorgulamak gibi bir amacı yoktur. Her şeyden önce böylesi bir amaç, başlı başına bir tez konusu niteliğindedir. İkincil olarak da böylesi bir amaca ulaşabilmek için antropoloji, dilbilim, arkeoloji gibi birçok bilim alanında çalışma yapmak ve onların ortaya koyacağı ortak verilerden yararlanmak gereklidir. Diğer yandan her ne kadar bir topluluğun etnik olarak kimliğini ortaya koymak, o topluluğa dünya üzerinde biricik olma fırsatı bahşederek diğerlerinden ötekileşme fırsatı verse de ve böylece milliyetçi söylem için güçlü bir altyapı sağlasa da unutulmaması gereken ulus devletin oluşumunda gerektiğinde kurgusal tarihin de kullanılabilmiştir. Yani siz ne kadar bilimsel veriler eşliğinde bir topluluğun etnik ve kültürel temellerini aydınlatsanız da eğer ilgili topluluk kendini farklı tanımlamak istiyorsa buna yönelik kurgusal bir tarih oluşturacaktır. Bu anlamda bir topluluğun milliyetçi söylemler etrafında birleştirilebilmesi için etnik kökeni tek ve olmazsa olmaz bir öge değildir. Nitekim Türk kökenleri bilimsel olarak kabul gören Bulgarlar, kendilerini günümüzde Türklerden tamamen farklı bir millet olarak tanımlamakta ve kabul görmektedirler.

Konumuzla ilgili diğer bir sorun da Kürtlerin etnik olarak tanımlanmasında bilgi yetersizliği ve kirliliğidir. Her şeyden önce Kürtlerin etnik kimliklerini aydınlatılacak yeterli veri, maalesef yukarıda belirttiğimiz bilim alanlarının hiçbiri tarafından sağlanamamıştır. İkinci olaraksa konu artık bir sorunsalın bilimsel olarak aydınlatılması noktasından çok uzaktır; çünkü sözde aydınlar ve onların manipüle ettiği sıradan vatandaşlar konuya tamamen siyasi olarak bakmaktadırlar. Kendini Kürtçü olarak adlandıran kesim, Kürtler için geçmişi milattan çok öncelere uzanan bir etnik tarih çizmekte iken kimi aşırı Türkçüler ise konuyu bilimsellikten uzak biçimde “Kart-Kurt” sesleriyle açıklamaktadırlar. Halbuki her iki tarafından da gözden kaçırıldığı nokta, yukarıda

kısaca belirttiğim gibi etnik kök birlikteliğinin tek başına milliyetçiliği beslemesinin mümkün olmadığı gibi tersi bir durumun da yani etnik kök ayrılığının da tek başına millet tanımlamasını ortadan kaldırmayacağıdır. Nitekim Anadolu'da yerleşik tüm toplulukların birlikte verdiği Kurtuluş Savaşı sırasında da Kürtler kendi farklılıklarına vurgu yapmış; fakat diğer yandan Türklerle ilgili geçmişe ilişkin ortak tarih bilincini ve geleceğe ilişkin birlikte yaşama iradesini ortaya koymuş ve işgalcilere karşı omuz omuza savaşarak millet olmanın temel bilincini göstermeyi başarmışlardır. Birinci duruma ilişkin yani aynı etnik köklere sahip olmalarına rağmen kendilerini farklı bir millet olarak tanımlayan topluluklara örnek olarak yukarıda Bulgarları vermiştik; ikinci duruma ilişkin yani farklı etnik kökenlerden gelip kendileri aynı milletin parçaları olarak gören topluluklara en iyi örnek ise hiç şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bilindiği üzere ABD, Avrupa başta olmak üzere Asya ve Afrika'dan yani eski kıtalardan göç eden insanlarca kurulmuştur. Farklı din, dil, coğrafya, kültür ve etnik kökenlerden insanların oluşturduğu Amerikan milleti bugün küresel bir güç olarak karşımızdadır. Bu kadar çok farklılığı tek bir potada eritmeyi sağlayan unsur ise bu insanların geleceklerini birlikte inşa etme düşüncesi ve kader birlikteliklerine dair inançlarıdır. Yani gönüllü bir entegrasyon sonucu oluşan bir birliktelik, bir millet söz konusudur. Gerek ABD gerekse Bulgar örnekleri Kürtçülük sorunsalının tek başına etnik kökenler ile açıklanamayacağını ve çözülemeyeceğinin birer kanıtıdır. Konu etnik köklerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok daha komplikedir. Bu nedenle konunun tarihsel gelişimi içinde sosyal, siyasal, ekonomik vb. yönleriyle ele alınması gerekir. Bu çalışmada hedeflenen amaç da budur. Kürtlerin ne zaman ve hangi etnik kökenle tarih sahnesine çıktığından çok daha fazla önemli olarak Kürtçülüğün ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği konusuna odaklanacağız. Bu yolla sorunsalın anlaşılmasını sağlayacağız. Bu nedenle bu bölümde, Kürtlerin etnik kökenlerine ilişkin iddialara sadece birkaç satırla değinilerek ardından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt-Osmanlı ilişkilerinin tarihsel süreç içinde gelişimi, Osmanlı idari yapısı içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kürt isyanları ve sebepleri alt başlıkları çerçevesinde asıl amacımız olan Kürtçülüğün ortaya çıkışı ve gelişimi konusunu aydınlatılacaktır.

1.KÜRTLERİN KÖKENLERİNE İLİŞKİN İDDİALAR

Kürtlerin etnik menşesine ilişkin tezler, beş ana grupta toplanabilir. Bunlar hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir:

1.1. Kürtlerin Kökenini Mezopotamyalı Kavimlere Dayandıran Tez

“Kürtleri, tarihin derinliklerinde kaybolmuş Mezopotamyalı bir takım kavimlere dayandıranlar, Karduk ya da Kardular ile Urartular’ı Kürtlerin atası olarak kabul ederler. Karduk ya da Kardu’ların yaşadığı coğrafya, Dicle nehri ile Cudi dağları arasındaki bölge olup, bu gün bu bölge Botan olarak bilinmektedir. Kardulardan ilk bahseden Yunanlı General Xenophon olmuştur. Sami menşeyli olan bu kelime ile Kürt kelimesi arasında etimolojik bir bağ kurmaya çalışan Minorsky böylece Kürtler ve Kürt tarihi için kabul edilebilecek atayı bulmakta gecikmeyecektir... Öte yandan yine Minorsky Urartular’ın o devirlerde söylenişi Qald/ Haldi terimi ile Kürt terimi arasında etimolojik ilişki kurmaya çalıştığı ve buna dayanarak, Urartuların Kürtler denen toplulukların ataları olduğunu ifade etmiştir.”¹ Bu tezi savunanlar “Kürtlerin Hind-Avrupa kökenli oldukları yönündeki tezlerin tamamını 'zorlama ve yakıştırma' olarak değerlendirmektedirler. Cemşid Bender de Kürtlerin Ari değil, yerli halkların devamı oldukları görüşündedir”.²

1.2. Kürtlerin Etnik Menşeinin Medler’den Gelme Olduğu Tezi

“Özellikle Kürt siyasal elitlerinin önemli bir kısmına göre Kürtlerin esas ataları Medlerdir. Milattan önce iki binli yıllardan itibaren İskandinavya ve Baltık sahillerinden Rusya steplerini geçerek Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden Batı İran’daki ZAĞROS dağlarına geldikleri ve Perslerle aynı kökten ve akraba oldukları öne sürülmektedir. ... Minorsky, Kürtlerin Medlere dayandığı kanısındadır. Medler ise Doğu’dan gelen, Aryan bir halktır. Minorsky onların, önce bugünkü Azerbaycan’a yerleştiklerini, daha sonra (MÖ 7. yüzyıl) Van Gölü’nün güney kesiminden batıya doğru yayıldıklarını ileri sürer. Minorsky’e göre, büyük ihtimalle iki kardeş aşiret olan, Med lehçeleri konuşan Kurtilerle Mardlar kaynaşarak bugünkü Kürt halkının esas çekirdeğini oluşturmaktadır ve Medler batıya doğru ilerlerken diğer bir kısım yerli unsurları da bünyelerine almışlardır.”³

Birinci ve ikinci görüşü birleştirerek Kürtlerin Mezopotamya’nın yerli halkları ile Medlerin karışımı sonucu ortaya çıktığını ileri süren sentezciler de bulunmaktadır: “Kürtlerin kökeni ile ilgili en yaygın kanaat, ister Hind-Avrupa kökenli, ister kadim Orta Doğulu olsunlar Subarular, Huriler, Mit- taniler, Haldiler, Urartular, Gutiler, Kurtiler,

¹ Kurubaş, Erol; Denker, M.Sami, agm., s.9

² Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.27

³ Tan, age., s.26

Karduklar ve Kassit- ler ile Hind-Avrupa kökenli Medlerin tarih içerisinde bir potada eriyerek günümüzdeki Kürtleri oluşturdukları görüşüdür.”⁴

1.3. Kürtlerin menşelerinin Arap Kökenlere Sahip Olduğu Tezi

Kürt kelimesini ilk defa kullanan İslam coğrafyacısı Mesudi, 932 yılında tamamladığı ‘Maruc’üz-Zehab (Altın Çayırlar) adlı eserinde Kürtlerin menşeyi ile ilgili olarak Hz. Süleyman’a atfedilen bir efsaneden söz etmektedir. Efsanede dağlara sürülen kabileden bahsedilerek bu kabileye Arapça Karrad anlamına gelmek üzere Kürd denilmiştir.⁵

1. 4. Kürtlerin Ermenilerle Aynı Irktan Olduğunu İleri Süren Tezi

“Yafetik Okulu'nun önde gelen temsilcisi N. J. Marr'ın da aralarında olduğu bir kısım araştırmacı ise, Kürtleri Kafkas halklarına daha yakın bulmakta, Ermeniler ve Gürcülerle akraba olduklarını ileri sürmektedir.”⁶

Bu ilk dört tez Kürtlerle Türkler arasına etnik bir duvar örmeye yönelik olarak Kürtçü çevrelerce kullanılmaktadır. Bu tezlerin tamamı incelendiğinde, hiçbirinin yeterli bilimsel veriye sahip olmadığı görülmektedir. Bu konuyu bizzat tezleri ileri süren Kürdologlarda kabul etmektedirler. Kürtler isimli eserin sahibi Rus B. Nikitin "Tarihin tanıklığı özellikle Kültlerde olduğu gibi kesintiye uğrar ve bazı bakımlardan doğrulanmazsa, bu kavmin kökenleri çoğu zaman çözülmesi çok güç bir sorun haline gelir." (sf. 20) diye açıklamada bulunduktan ve Kürtlerin kökenleri konusundaki araştırmalarda görülen görüş ayrılıklarına değindikten sonra(sf. 45) "Tarih ve dilbilim alanında yaptığımız bu gezi henüz birçok noktayı karanlıkta bırakıyor ve Kürtlerin kökenleri üzerinde ancak bazı 'VARSAYIMLAR' öne sürmemize imkân veriyorsa, antropoloji de, bize bu konuda fazla yardımcı olmayacaktır." (sf. 48) demektedir.⁷ Diğer yandan Kürdolojinin babası sayılan V. Minorsky⁸ de ileri sürdüğü tezlerin eksik mahiyette

⁴ Tan, age., s.27

⁵ Kurubaş; Denker, agm., s.11

⁶ Tan, age., s.26

⁷ Önder, Ali Tayyar, *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2008, s.155

⁸ “İslam Ansiklopedisi'nin "Kürtler" maddesi, Rus şarkiyatçısı ve çeşitli çevrelerce Kürdolojinin babası olarak görülen Prof. Dr. Vladimir Minorsky tarafından yazılmıştır. Minorsky 1914-1917 yılları arasında Urmiye (Rızaiyye) şehrinde Petersburg ilimler Akademisi'nde şarkiyatçı olmasına rağmen, konsolos olarak görev yapmıştır. Rusya'ya çağrılan Minorsky, Rus ordularının Doğu Anadolu'yu işgali sırasında buradaki Kurmanç aşiretlerinden nasıl faydalanılabileceğiyle ilgili Rus Genelkurmay Basımevi'nde gizli olarak bastırılan Kürtler adlı bir kitap yazmıştır. Rus emperyalizminin çıkarlarına göre ve tarihi gerçeklerin saptırılmasıyla hazırlanan kitap, bu yönü sebebiyle bilimsel dayanaklardan da yoksun kalmıştır. 1917 Ekim

olduğunu ve yeterli veriye sahip olunamadığını İslam Ansiklopedisi'nde itiraf etmektedir. Minorsky, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı geniş Kürtler maddesinde (cilt.4) "Bunların yaşadıkları yerler birçok seyyah tarafından gezilmiş, Kürtleri dil, tarih, etnografya vb. bakımından tetkik eden birçok eserler ortaya konmuş ise de, umumi mahiyette bir tetkik henüz yapılmamış bulunduğu gibi esasen elde mevcut malumatın dağınık ve eksik bir mahiyet arzemesi ve araştırmacıların kullandıkları usullerin birbirine uymaması böyle bir tetkiki güçleştirmektedir." (sf. 1089) ve "sistemli tetkikler Kürt adı ile örtülen bir tabaka altında birçok eski kavimlerin mevcudiyetini ortaya çıkaracaktır(sf. 1091) ve "Kürtlerin menşe'i meselesinin hallini, Kürt, ananeleri ve İslam kaynakları kolaylaştırmamaktadır"(sf. 1091) demektedir.⁹

1.5. Kürtlerin menşeinin Turani Kökenlere Sahip Olduğu Tezi

Bu görüşü savunanların ortaya koydukları bilgi ve belgeler daha önce sıralanmış olan iddiaları ileri süren Minorsky ve Nikitin gibi Kürdologlarınkine oranla çok daha bilimsel ve üzerinde durmaya değer olmasına rağmen (maalesef 1980'lerin başında 12 Eylül askeri darbesinin siyasi ve sosyal konjektürünün dayattığı "Kürt yoktur, Kürtler dağlık bölgelerde yaşayan ve bastıkları karın çıkardığı kart-kurt seslerine yapılan öykünme sonucu kendilerine Kürt denilmeye başlanan dağ Türkleri'dir" söylemi nedeniyle) bugün tartışılmadan bilim dışı ilan edilmektedir. Üstelik yukarıda belirttiğimiz ideolojik söylemin olumsuz etkisi ile birlikte son 15-20 yıllık süreçte Kürtçülük hareketinin sağladığı siyasi gelişme, "Kürtlerin etnik menşei Turanî'dir" yönünde bilimsel verileri ortaya koymaya çalışan bilim insanlarının kamuoyu ve bilim çevrelerinde adeta afaroza uğramalarına sebep olmaktadır. Bilimsel veriler ışığında bir konuyu aydınlatmaya çalışan insanların bu şekilde önyargılı ve ideolojik bir yaklaşımla engellenmeye çalışılmasının ne kadar demokrasi ve bilim etiğine uygun olduğu ise toplum olarak cevaplamamız gereken bir başka sorudur. Oysaki bu tezi savunanlar "Kürt yoktur!" gibi ideolojik bir söylem sergilememekte bilimsel veriler eşliğinde Kürtlerin etnik menşeiini aydınlatmaya çalışmaktadırlar. Bu

Komünist İhtilali'nden sonra, Minorsky ve onun yerine görev almış olan Basil Nikitin, Avrupa'ya sığınmışlar; "Prof." sıfatıyla Minorsky Londra'da, Basil Nikitin ise Paris'te yerleşerek; İngiltere ve Fransa'nın emrinde "Kürtler Masası"nı tekrar teşkilatlandırmışlar ve Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtleri isyana teşvik etmek için geniş çaplı bir propagandaya girişmişlerdir. Minorsky, kendi uydurduğu bir menşe efsanesine dayanarak, ilmi olmayan ve tarihi gerçekliği bulunmayan, propaganda yöntemine dayalı bir "Kürt Tarihi" yaratmıştır. Ona dayanarak çalışma yapan ve görüşlerini bir tez olarak kabul edenlerse, kendi eklentileriyle iddiaları çeşitlendirmişlerdir." (Dündar, Safiye, *Kürtler ve Azınlık Tartışmaları*, Doğan Kitapçılık, 2009, s. 59)

⁹ Önder, age., s.156

veriler ise şunlardır:“ "Kürt" adının geçtiği ilk yazılı kanıt "Türkçe" olup; bir uruk veya boy adı olarak "Kürt" kelimesine, tarihte ilk defa Orta Asya'daki kazılarda Elegeş nehri yakınlarında ortaya çıkan bir Türk mezarının kitabesinde rastlanmıştır. Yenisey'de Göktürk kitabelerindeki (Elegeş Yazıtı) Bengütaş'ta yer alan bilgilerden, Kürt Uruğu'nun Göktürkler içerisinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. İskit-Saka Uruğu'nda Kürt İlhanı olan ve 39 yaşında ölen Alp Urungu'nun "Ben Kürt İlhanı Alp Urun-gu'yum" başlıklı yazıtının "Türkçe" yazılmış olması ise Kürtlerin Türkler içerisinde geldikleri tezini bilimsel anlamda daha da kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, Ceyhun deltası içindeki "Kürder Şehri" ve "Kürder Arkı", anılan kitabelerde adı geçen "Kürt" topluluğun yerleşimiyle ilgili olup; bunlar, "Kürt" kelimesinin Türkçe'de bulunduğunu ispatlayan verilerden bir diğerini oluşturmaktadır.”¹⁰

Alman De Groot isimli dilbilimcinin araştırmasına göre; Orhun Anıtları'nda bugünün Anadolu Türkçesinde bulunmayan, ama bugünün Anadolu Kürtçesinde bulunan tam 532 sözcük vardır. ¹¹

Bu konuda diğer bir kanıt Bilal Şimşir tarafından ortaya konulmaktadır: “İngiliz Konsolosu Sir Henry Greswicke Rawlinson (1810-1895), Kürtlerin soy kökenini derinlemesine araştırmış olan uzmanlardan biridir. Asker, diplomat ve Asurî tarihi uzmanıdır. İran'da, Bağdat'ta Başkonsolos olarak bulunmuş, bölgede uzun yıllar araştırmalar yapmış, kayalardaki Asurî Çivi yazılarını çözmüş, bu alanda yeni keşiflerde bulunmuş ve daha çok bir bilim adamı olarak tanınmıştır. Kendisinin yayımlanmış 16 kitabı vardır. Bunların çoğu Çivi yazısıyla yazılmış ve ilk defa bilim dünyasına sunulan Asurî belgelerinin röprodüksiyonları niteliğinde, özgün yapıtlardır.

Tanınmış İngiliz ansiklopedisi Encyclopedia Britannica'daki "Kürdistan" maddesi de H.C. Rawlinson'un kaleminden çıkmıştı. Bu madde, önce ansiklopedinin dokuzuncu edisyonunda (1875-1889) yayımlanmıştır. Burada Kürtlerin Turan soyundan oldukları belirtilmiştir. Yazarın ölümünden sonra, ansiklopedideki "Kürdistan" maddesinde bazı değişiklikler yapılmış fakat Kürt dili ve Kürtlerin kökeni konusunda Rawlinson'un görüşleri İngiliz ansiklopedisinin on birinci baskısına kadar (1910-1911) aynen korunmuştur.

¹⁰ Dündar, age., s.42

¹¹ Önder, age., s.169

Kürtlerin dili ve soy kökeni konusunda Rawlinson'un ilgi çekici görüşleri vardır. Dil bakımından Kırmançı lehçesini bugünkü Kürtlerin esas dili olarak kabul etmektedir...

Kürtlerin soy kökenine, etnik menşesine gelince, bu konuda Rawlinson daha açık ve daha kesin konuşmaktadır: Kürtlerin aslen Turan soyundan geldiklerini, daha sonraki çağlarda İrani unsurlarla karışmış olduklarını belirtmektedir. Ravvlinson'un yazdıklarına göre, Kürtler, tâ tarih çağlarının başında Orta Asya'dan kalkıp şimdi yaşadıkları bölgelere gelip yerleşmişler ve o çağda yaşayan milletler düzeyinde, örneğin Hititler düzeyinde güç kazanmış ve bütün Asuri dönemi boyunca da bağımsızlıklarını az çok koruyabilmiş olan Turani bir kavimdir.

Fakat aslı Turanlı olan bu kavim, daha sonraki çağlarda İranlı kavimlerle karışmış ve yavaş yavaş İranileşmiştir...

Rawlinson, tezine tanık olarak, "çivi yazısıyla yazılmış ilk belgeleri" gösteriyor ve "Turanlı bir kabile olan Kürtler, Batı Asya'daki diğer kavimlerle eşit düzeyde erken çivi yazısı kayıtlarına geçirilmişlerdir" diyor. Bu çivi yazıtlarının da Malatya ile İran'daki Mi-yandob arasında kalan bölgenin birçok yerinde kayalara kazınmış olarak bulunduğunu belirtiyor.

Bu yazıtlar bugün hâlâ yerli yerinde durmakta mıdır, yoksa British Museum'a taşınmışlar mıdır? Bizim uzmanlarımız bunları inceleyebilmişler midir ya da ne kadar inceleyebilmişlerdir?"¹²

Yukarıda sıralandığı gibi; Kürtlerin menşei hakkında birbirinden farklı beş tez bulunmaktadır. Beş tezin de bilimsel veri anlamında bizi kesin sonuca götürmede eksiklikleri olmakla beraber, hiç şüphesiz en somut veriler, Kürtlerin Turani kökenlere sahip olduğuna dair tezi savunanlarca ortaya konulmuştur. Buna karşın daha önce de belirtildiği üzere; bu tez üzerinde kafa yorulmaya ve verileri incelenmeye dahi gerek duyulmadan tezin içeriği göz ardı edilmektedir. Bu tezi dillendirmeye çalışan aydın ve bilim adamları ise "12 Eylül'ün kart-kurt" komedisi ile özdeşleştirilerek bir tür "şovenist" ilan edilmektedir. Sonuç olarak; mevcut önyargılı ve ideolojik durum, Kürtlerin menşei konusundaki tartışmaların sağlıklı bir zeminde yapılmasına sebep olmaktadır.

¹² Şimşir, Bilâl N. , *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, 2010, S.60-61-62

Reşid Yasemi, Kürtler ve Onların Irki ve Tarihi Bağları adlı eserinde bu önyargılı ve ideolojik tutuma dikkati çekmiştir: “... ilim adamları, Kürtleri daha önce müstakil bir ırk olarak farz ettikleri için, onları büyük ırklardan ayıracak özelliklerin ve farklılıkların ardına düşmüş; ama bu tür ayırıcı farklar bulamamışlardır. Doğal olarak herkes yapay birtakım şeyleri hakiki ayrımlar sanmakta, bundan dolayı da ihtilaflar ortaya çıkmaktadır.”¹³

2. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU’DA KÜRT-TÜRK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE GELİŞİMİ

Söz konusu ilişkilerin ne zaman ve nasıl başladığı konusu da tıpkı Kürtlerin kökeni gibi belirsizdir. Zaten bu belirsizliğin temel nedeni de, Kürtlerin menşelerine ilişkin elde kesin veriler olmayışıdır. Eğer kimi araştırmacıların ileri sürdüğü üzere Kürtler, Turani bir kavim ise söz konusu ilişkiler, Türklerin tarih sahnesine çıktığı milattan önce 3000’li yıllara ve dolayısıyla Orta Asya’ya dayanmaktadır. Yok, eğer, Minorsky gibi kimi Rus kürdologların iddia ettiği gibi Kürtlerin kökeni Medler’e dayanıyorsa bu durumda da ilişkilerin başlangıcını Türklerin Anadolu’ya girdikleri 1071 tarihi olarak kabul etmek gerekir. Arap kökenlerinden veya Ermeni kökenlerinden geldiklerini kabul etme durumunda da ilişkilerin başlangıç noktası ve şeklini farklı bir biçimde algılamak gerekecektir. Kısacası Kürt- Türk ilişkilerinin başlayış tarihi de tıpkı Kürtlerin kökeni gibi belirsizdir; çünkü bu ilişkilerin başlayış tarihi, yeri ve şekli Kürtlerin menşeleriyle doğrudan ilintilidir. Bu nedenle bu tez çalışmasında tamamen varsayımlar ve bir takım ideolojik söylemlerden hareket ederek Türk- Kürt ilişkilerinin başlayış ve gelişimi üzerine anti-bilimsel varsayımlarda bulunmak yerine doğrudan doğruya tarihsel bilgi ve belgelerden yola çıkarak Osmanlı Devleti ile Kürtlerin ilişkilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde durulacaktır. Bu ilişkilerde hiç şüphesiz; 1514’deki Çaldıran Savaşı bir milattır.

Kürtlerin yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Çaldıran Savaşı öncesi genel durumuna bakıldığında; bölgede Akkoyunluların 1473’de Fatih Sultan Mehmet tarafından yenilgiye uğratılması sonucu oluşan idari ve siyasi boşluğun Safeviler tarafından doldurulduğu görülmektedir. Safevilerin bölgedeki hakimiyeti, Kürt beylerinin pek de işine gelmemiştir. Çünkü Şii olan Safeviler ve hükümlerleri Şah İsmail, Akkoyunlular’ın yaptığı gibi Sünni olan Kürt beylerine güvenmemiş ve onların bölgedeki hakimiyetlerini kısıtlayarak bölgeye kendi valilerini göndermiştir. Bunlar genelde Şii Türkmen valilerdir.

¹³ Dündar, Safiye, age., s.44

Safevi Devleti'nin bölgede uyguladığı politika, Alevi Türkmen aşiretlerini desteklemek ve böylece bölgede kendi resmi dini olan Şiiliği hakim kılmaktı. Dolayısıyla Sünni mezhebe sahip Kürt aşiretlere karşı sempati beslemesi ve ılımlı yaklaşması söz konusu olmamıştır. Bu durum Kürt beylerini, kendileri gibi Sünni olan Osmanlı'ya yaklaştırmıştır. Bölgedeki Sünni itifakını hazırlayan yapıyı doğru biçimde kavrayan Yavuz Sultan Selim, Safevilerle gerçekleştireceği savaş öncesi bölgedeki Kürt beylerini de ortak düşman Safevilere karşı Osmanlı saflarında birleştirmek için harekete geçmiştir; bu iş için mahiyetinde bulunan İdris-i Bitlisi'yi görevlendirmiştir. “Büyük bir Sünni âlimi olan İdris-i Bitlisi, daha önceleri Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un divanında kâtip iken, Yakub'un ölümünden sonra diğer Akkoyunlu hükümdarlarının Şah İsmail tarafından mağlup edilmesi üzerine İran'da durmamış ve Şiiliğe karşı olduğundan Şah İsmail'in kalması yönündeki teklifini de reddederek Osmanlı ülkesine gelmiştir. 1501 yılında II. Bâyezid tarafından Osmanlı sarayına kabul edilen ve Sultan'ın emriyle Osmanlı tarihiyle ilgili eserini Farsça olarak kaleme alan Bitlisi; 1511 yılında orada kalma niyetiyle Hacca gitmiş, ancak, 1512 yılında Sultan Selim'in daveti üzerine İstanbul'a dönmüştür. Dönüşünden sonra, Yavuz Sultan Selim'in en yakınında bulunanlardan biri olmuş; onunla birlikte Çaldıran Seferi'ne çıkmıştır. Bitlisli olduğu için yörenin örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini, dini hassasiyet ve mezhep durumlarını iyi bilen Bitlisi; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fetih çalışmaları için birkaç kez bölgeye gitmiş ve doğuda bulunan aşiret reisleriyle görüşmüştür. Bitlisi'nin çalışmaları kısa zamanda etkisini göstermiş; bölgenin hemen hemen bütün şehirlerinde Şah İsmail ve Safevilere karşı isyanlar başlamıştır.”¹⁴ Çaldıran'a giden süreçte bu isyanlar, hiç şüphesiz Safevileri önemli ölçüde meşgul etmiştir. Bu, bir bakıma Şii Safevilerin Anadolu'daki Türkmen Alevi aşiretleri Osmanlı'ya karşı kışkırtma siyasetinin bu kez Sünni Kürtler vasıtasıyla Osmanlı tarafından kullanılmasıydı. Bilindiği gibi; Yavuz Sultan Selim daha Trabzon'daki şehzadeliği sırasında Safevi tehlikesini ve bu tehlikenin Anadolu'daki Alevi Türkmen aşiretleri üzerindeki etkisini görmüştü. Dolayısıyla tahta geçtikten sonra ilk hedefi bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya çalışmak olmuştur. Bu amaçla da daha önce de belirtildiği üzere; Safevilere karşı Kürt beyliklerden yararlanmıştır. Suat Parlar, bu durumu şu sözlerle vurgulamaktadır: “Sultan Selim'in siyaseti, Kürt beyliklerini Osmanlı ittifakına dahil ederek İran karşısında sağlam bir duvar örmek, Türkmen unsurlarını kuşatmaktı. ... Türkmen oymaklarının Safevi Devleti ile

¹⁴ Dündar, age., s.61

birlikte hareket etmesi karşısında, Osmanlı da Kürt feodallerine dayanma yolunu seçti.”¹⁵ Aslında bu durum karşılıklı olarak hem Osmanlı'nın hem de Kürt beylerinin içinde bulunduğu koşulların bir dayatması sonucu oluşmuştur. Osmanlı açısından kimi taraftan tarihçilerin iddia ettiği gibi Safevilerin Çaldıran'da mağlup edilebilmesi için Sultan Selim'in Kürt beylerinin askeri gücüne ihtiyaç duyduğu safsatası doğru değildir. Elbette ki; Kürt beylerinin Çaldıran Savaşı sırasında katkıları olmuştur. Fakat bu katkılar, savaşın sonucu etkileyecek boyutta değildir. Savaşın sonucunu belirleyen asıl etken Yavuz Sultan Selim'in ordusunun sahip olduğu mükemmel ateşli silah (top ve tüfek) donanımına karşın Şah İsmail'in kendi ordusunda ateşli silahlara yer vermemesidir. Şah İsmail'in bu hatası ordusunun Çaldıran Ovasında kısa bir sürede dağılmasına kendisinin yaralanmasına ve eşi dahil bir çok yakınının Osmanlı ordusu tarafından tutsak alınmasına sebep olmuştur. Bu büyük zafer sonrası Osmanlı ordusu, Safevilerin başkenti Tebriz de dahil birçok kenti herhangi bir direniş olmadan ele geçirmiştir. Fakat Osmanlı ordusu İstanbul'a döner dönmez Safeviler, kaybettikleri kentlerin birçoğunu kolayca geri almışlardır. İşte Osmanlı'nın Kürt beylerini kendi safına çekme zorunluluğu bu noktada kendini göstermektedir. Eğer bölgede Şii Safevilere karşı kalıcı bir Osmanlı hakimiyeti isteniyorsa bunun yolu Alevi Türkmenleri desteklemekten değil Sünni Kürtlerle işbirliği yapmaktan geçmekteydi. Kürtler açısından ise Osmanlı ile işbirliği yapmak ve Osmanlı'nın hükümlerini kabul etmek zorunluluktan da öte bir hayatta kalma yoluydu. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere; Şii Safeviler, bölgede Alevi Türkmenleri desteklemekte, Sünni Kürtleri ise mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya yönelik bir politika yürütmekteydi. Kürt beylerinin kendi aralarında birlik ve dayanışmalarının olmaması Safevi baskısını daha da kolay hale getirmekteydi. Nitekim Çaldıran Savaşı sonrası, Kürt beylerinin egemenliğine giren Güneydoğu Anadolu kentleri Safevilerce kısa bir sürede tekrar kuşatılmış ve birçoğu da düşmüştür. İşte bu aşamada Kürt beyleri, bölgede Osmanlı desteği olmaksızın yaşamlarını devam ettiremeyeceklerini anlayarak İdris-i Bitlisi vasıtasıyla Osmanlı İmparatoruna biat etmişlerdir.

Çaldıran Savaşı sonrası meydana gelen olayları biraz daha ayrıntılı incelemek aydınlatıcı olacaktır. Yavuz'un Çaldıran'da Safevi ordusunu ezip Şah İsmail'in gücünü sarsması üzerine rahat bir nefes alan Kürt beyleri, bölgede kendi hakimiyetlerini tekrar

¹⁵ Parlar, Suat, "Öntürkler ve Jöntürkler I", http://www.halksahnesi.org/incelemler/jonturkler_jonkurtler/jonturkler_jonkurtler.htm, 10.04.2010

oluşturdular. Ne var ki; Şah İsmail, kısa bir süre sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hakimiyeti geri kazanabilmek için harekete geçip Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi Karahan'ı Diyarbakır'ı ele geçirmek üzere görevlendirmiştir. "Karahana o tarihlerde henüz isyan etmemiş olan-Ruha (Urfa) hâkimi Turmuş Han'ın kuvvetleri ve Mardin ile Hısmkeyfa (Hasankeyf)'dan katılanlarla birlikte Diyarbakır'ı kuşatmıştır."¹⁶ Kürt beyleri ise bu durum karşısında Osmanlı'dan yardım istemek zorunda kalmışlardır. İşte Osmanlı-Kürt ilişkilerinde bu Diyarbakır savunması, bir dönüm noktası olmuştur. Kürt beyleri kendilerini Safevilere karşı koruması için Osmanlı İmparatoru'na kendi rızalarıyla biat etmişlerdir. Başta Bitlis Hâkimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hasankeyf Emiri II. Halil ve İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin olmak üzere Kürt Beyleri¹⁷, Yavuz Sultan Selim'e itaatlerini İdris-i Bitlisi vasıtasıyla gönderdikleri mektubla arz ederek ondan yardım istemişlerdir. Bu mektubu gönderen Kürt beylerinin tam sayısı bilinmemektedir. "Ahmed-i Hani'nin Mem-û-Zin adlı destanında bu sayı 18 Kürt Beyi olarak belirtilirken, Ali Rıza Şeyh Attar bu sayının 16 olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in itaat eden beylere ve Kürt Meliklerine dağıtılmak üzere on yedi bezeli sancak göndermiş olması; bu mektubu göndererek Osmanlı Devletine katılmak isteyen Kürt beylerinin sayısının 17 olduğunu düşündürmektedir."¹⁸ Gönderilen mektubu Koca Müverrih'in Bedâyi adlı eserinden aktardığını belirten Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, mektubu şu şekilde nakletmektedir:

"Can ü gönülden İslâm Sultanına biat eyledik. İlhâdları zâhir olan Kızılbaşlardan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid'atleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi'î mezhebini icra eyledik. İslâm Sultanının namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahının yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, Zülkadriye Eyaletine gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris-i Bitlisi'yi makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki; bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultanına muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inâyetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı

¹⁶ Dündar, age., s.62

¹⁷ Dündar, age., s.62

¹⁸ Dündar, age., s.62

çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle cârî olmuştur. Ancak ümitvarız ki, Padişah'dan yardım olursa, Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbeycan'dan o zâlimlerin elleri kesilir. Özellikle Diyarbekir ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhân sultanlarının payitahtıdır, bir yıldır, Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve 50.000'den fazla insan öldürmüşlerdir. Eğer padişahın yardımı bu Müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem de dünyevî faydalar elde edileceği muhakkaktır ve bütün Müslümanlar da bundan yararlanacaktır. Bâki ferman yüce dergâhındır."¹⁹ Bu mektup, Osmanlı ile Kürt Beyleri arasında kurulan ilişkiyle ilgili bize bazı önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce Kürt beyleri biat ettik diyerek Osmanlı egemenliğini açıkça kabul ettiklerini beyan etmektedir. Dolayısıyla kimi yazarların iddia ettiğinin tersine Çaldıran Savaşı sonrası Osmanlı ile Kürt beyleri arasında kurulan ilişki eşitler arası bir ilişki değildir. İkincisi henüz Halifelik makamını Osmanlı sultanları temsil etmeye başlamış olmamalarına karşın, Kürt beyleri İslam sultanına biat ettik diyerek, onu tüm İslam dünyasının lideri olarak gördüklerini belirtmektedirler. Bu da Osmanlı'nın Kürt beyleri üzerindeki etkisini ve onların gözlerinde ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Diğer bir husus, Kürt beylerinin neden Osmanlı sultanına biat ettiklerine, daha doğrusu etmek zorunda kaldıklarına dairdir. Daha önce değinildiği üzere; bölge uzun yıllar boyunca önce Akkoyunluların ardından da Safevilerin hakimiyeti altında kalmıştır. Her iki devlet de Şii mezhebine mensup olup; Sünni Kürt beylerinden haz etmemiş ve mümkün olan her türlü baskı ile Kürt beylerinin bölgedeki hakimiyet ve güçlerini tasfiye etmeye çalışmıştır. Bununla doğru orantılı olarak, Alevi Türkmen aşiretlerini ise desteklemiş, bölge yöneticilerini de genelde bunlardan seçmiştir. Mektup da "...Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır." cümleleriyle özetlenen bu durum karşısında yapabilecekleri yegâne şey sırtlarını Osmanlı'ya dayayarak Safevi zulmünden kurtulmaktır. Safevilerden kendi başlarına kurtulamayacaklarının kendileri de farkındadırlar. Bu durumu büyük bir açık yüreklilikle şu sözlerle itiraf etmektedirler: "Sizin inâyetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip

¹⁹ Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, "Şark Meselesinin Tarihi Esasları", <http://www.osmanli.org.tr/belgelergerceklerikonusuyor-2-74.html>, 12.04.2011

Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir.” Gerçekten de bölgede Osmanlı’ya bağlanmadan önce Kürt beyleri arasında sürekli bir güç çekişmesi ve bunun beraberinde getirdiği çatışmalar söz konusu olmuştur. Nitekim birazdan üzerinde duracağımız üzere; Yavuz Sultan Selim’in Kürt beylerine kendi aralarından birini derebeyi seçmeleri yönündeki talimatına Kürt beyleri, kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı böyle bir seçim yapamayacaklarını kendileri dışında birinin Sultan tarafından bizzat göreve seçilmesi istemiyle cevap vermişlerdir. Şerefhan da Şerefname adlı eserinde Kürtlerin birlik içinde hareket edemediklerini belirtmiştir.²⁰

Yavuz Sultan Selim, Kürt beylerinin mektubu ardından Erzincan Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa komutasında bir orduyu, Diyarbakır’daki Safevi kuşatmasına son vermesi için bölgeye göndermiştir. Bu orduya Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa'nın kuvvetleriyle birlikte İdris-i Bitlisi'nin Kürtlerden oluşturduğu 10 bin kişilik bir grup da katılmıştır. Osmanlı ordusunun Diyarbakır'a doğru geldiğini haber alan Kara Han, kuşatmayı kaldırmış ve Mardin'e kaçmıştır. Osmanlı kuvvetleri, 1515 yılı eylül ayı ortalarında şehre girmiştir.

Diyarbakır'ın Osmanlı ordusunca Şiiilerin elinden alınmasından sonra İdris-i Bitlisi, bölgedeki faaliyetlerini sürdürmüş ve bu faaliyetlerinin neticesinde Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt beylerinin Osmanlı Devleti'ne kendi istekleri ile itaatlerini sağlamıştır. Bir bakıma Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Osmanlı imparatorluğu'na iltihak etmiştir (katılmıştır). İdris-i Bitlisî Kürt beylerinin kendi istekleri ile Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandıklarına ilişkin Sultan Selim'e aşağıdaki mektubu yazmıştır:

"Mülk ve dinin maslahatlarının nizama girmesi, metin Sultanların tedbir ve tedvirine bağlıdır. Şark ve garbda adaletin tesisi, Acem ve Arapların mazlumlarının matlub ve meramlarının te'mini, İslâm Padişahının adaletine vâbestedir. Diyarbekir mükimlerinden bu muhlis bendeleri arzeder ki; Bilâd-ı Ekrâd denilen Diyarbekir ve civardaki mazlum Müslümanlar, Devlet-i aliyyenizin hizmetine tâliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametlerinizle masûn olmak ümidindedirler. Sizin Dâr'ül-Hilâfe yani İstanbul'a azimet haberiniz duyulduktan sonra buradaki bir kısım muhlis bendeler, Beylerbeyiniz Bıyıklı Mehmed Paşa'ya arz-ı itaat etmişlerdir. Hem

²⁰ Gürbüz, Macit, *Kürtleşen Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s.83

mezkûr Beylerbeyi ve hem de bu hakir vasıtasıyla size bazı maruzâtlarını arz etmek istemektedirler.

Ba'zı insî şeytanların müdâhalesiye Kürt ve Türkmen kabile ve aşiretleri, başlangıçta bir kısım ihtilâf ve ihtilallere ma'rûz kalmışlardır. Ancak Allah'ın lutf u inayetiyle bu menfilikler bertaraf edilmiştir. Ancak düşman durmamakta ve Kürt Beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilâd-ı Ekrâd'ın Osmanlı devletine iltihakı İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdad ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Haleb ve Şam yolları açılmış olacaktır. Allah'ın yardımı pek yakındır. Bende-i Ahkar ve Çaker-i Efkâr İdris".²¹

Yavuz Sultan Selim, bölge topraklarının "teslim alınma" yöntemiyle ele geçtiğini haber almasının ardından; Bitlisi'ye bir fermanla, itaat eden beylere ve Kürt meliklerine dağıtılmak üzere 17 bezeli sancak, 25 yük akçe (25.000 duka altını), 500 zerrin kumaştan yapılmış giysi (sırma işlemeli 500 hil'at) göndermiştir.²² Bu ferman, hem Bitlisi'yi onurlandırmak hem de bölgede Osmanlı idari sisteminin sağlıklı bir biçimde kurulmasını sağlamak için yapması gerekenleri talimatlandırmak amacıyla gönderilmiştir. Bu sebeple Sultan Selim sözlerine şu şekilde başlar: "...senden umulan ve boynuna borç olan işi güzelce yapman, doğruluk ve bağlılıktaki aşırı tutumun gereğince Diyarbekir ilinin tümünden ele girmesine neden olduğun bildirilmiş; yüzün ağ olsun..."²³ Sonra da manevi takdirleri yanında ona gönderdiği bazı maddi hediyeleri belirtir. Ardında yapması gerekenlere ilişkin talimatları sıralar: 1) Osmanlı Devleti'ne kendi arzularıyla tabi olan beylerin ve bunlara bağlı olan sancakların miktarlarının ve tahrîrî bilgilerinin hazırlanmasını emreder. 2) Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya beyaz hükm-i şerifler gönderdiğini ve Osmanlı Devleti'ne bundan sonra da tâbi olacak olan bey olursa, gönderilen tuğralı beyaz kâğıtlar kullanılarak onlara beratlarının yazılmasını emreder. 3) Devlete bağlanan beyler arasında ihtilaf ve ihtilal vuku bulmaması için gereken tedbirlerin alınmasını, Anadolu'yu Şiileştirmek isteyen Şah İsmail'in kendisinden sulh istediğini ancak onun sözlerine ve islah olduğuna inanılmaması gerektiğini belirterek Şah İsmail'e karşı tüm tedbirlerin alınmasını emreder.

²¹ Akgündüz, agm.

²² Dündar, age., s. 63-64

²³ Dündar, age., s.64

Bu mektubun tamamı şöyledir: "Sûret-i Menşûr-i Şah bâ Kerem Umdet'ül-efâdil kudvetü erbâb'il-fedâil sâlikü mesâlik-i tarikat hâdi-i menâhic-i şerî'at keşşâf'ül-müşkilât'id-dîniyye hallâl'ül-mu'dilât'il-yakîniyye hulâsat'ül-mâi vet-tîn mukarreb'ül-mülûki ves-selâtîn bürhânu ehl'it-tevhîd vet-takdîs Mevlâna Hakîm'üddin İdris - Edâmellâhu fedâillehû-. Tevkî'-i refî'-i humâyûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki, şimdiki halde südde-i sa'âdetime mektubun vâsil olub senden umulan hüsn-i diyânet ve emânet ve fart-ı sadâkat ve istikâmetin muktezâsınca, Diyarbekir Vilâyetinin feth-i küllisine bâis olduğun i'lâm olunmuş. Yüzün ağ olsun. İnşâallah'ul-E'azz sâir vilâyetlerin fethine dahi sebebi küllî olasın. Benim envâ'-i inâyet-i aliyye-i hüsvânem senin hakkında mebzûl ve mün'atıdır. el-Hâletü hâzihi âhir-i Şevvâl-i mübâreke dek vâki' olan ulûfeniz ile 2.000 sikke-i Efrenciye filori ve bir sammur ve bir vaşak ve iki mürabba' sof ve iki çuka ve bunlardan bir sammur ve bir vaşak kürk kaplu soflar dahi ve bir Frengî kemhâ gilâflu müzehheb kılıç in'âm ve irsâl olundu. İnşâallah'ul-Kerim vusûl buldukda sıhhat ve selâmetle alub masârifine sarf eylesin. Mukâbele-i hidemât ve mücâzât-ı istikametinde ve ihlâsında envâ'-ı avâtıf-ı celile-i hüsvâneme sezâvâr olub behre-mend olasın. Ve Diyarbekir cânibinde size ittiba' edüb gelen beğlerin mukabele-i sadâkat ve ihlâs ve muhâzât-ı hidemât ve ihtisaslarına göre ol vilâyetde tevcîh olunan sancakların ve beğlerin ahvâli ve elkâbı ve mekâdiri senin ma'lûmun olduğu ecilden iftihâr'ül-ümerâ'il-izâm zahîr'ül-küberâ'il-fihâm zülkadri vel-ihtiram sâhib'ül-mecdi vel-ihtişâm el-müeyyed bi envâ'-i te'yîdillah'il-Melik'is-Samed Diyarbekir Beylerbeğisi Muhammed -Dâme ikbâlühû-'ya nişan-ı şerifimle mu'anven beyaz ahkâm-ı şerife irsâl olundu. Gerekdir ki, ol cânibde her beğe tevcîh olunan vilâyetin ahvali ne vechile tevcîh olunub ve ol beğlerin elkâbı ve mekâdiri ne üslub ile olmak münasib ise berâtları inşâ olunub yazıveresiz. Mufassalan ol yazılan berevâtın sûretleri ve tumarının mikdarlarını dahi bir sûret defter edüb südde-i sa'âdetime dahi irsâl edesiz ki, bunda dahi hüfz olunub her husus merkûm ve ma'lûm ola. Her beğe ne sancak verüldüğü ve ne vechile tefvîz olduğun ve elkâbları nice yazulduğı ve ri'âyetleri ve in'âmları ne vechile olduğun ber sebîl-i tafsîl i'lâm olunub amma bir vechile tertîb ve ta'yîn oluna ki, birbiri arasında olan esas irtibât tezelzül ve tehallül bulmak ihtimali olmaya. Ve ol berâtlardan gayrı istimâletnâmeler gönderilmek lâzım olan beğler için dahi nişanlı beyaz kâğıdlar irsâl olundu. Anlar dahi her beğe ne vechile istimâletnâme gönderilmek münasib ise inşâ olunub in'âmlar ile bile irsâl oluna. Ve anların mufassalan suretlerinin ve in'âmda ne vechile ri'âyet olundukların ol berevât

sûretleri ile bile defter edüb dergâh-ı cihân-penâhıma irsâl edesiz ki, her husus bunda dahi mufassal ve meşrûh ma'lûm ola. Ve bu cânibde olan mühimmât-ı Sultanî murâd-ı şerîfîm üzere encâma yetişmiştir. İnşâallah'ul-E'azz benim dahi azimetim vaktinde ol cânibe mun'atîf ve munsarıfdir. Ve ol beğlerin hakkında dahi avâtîf-ı aliyye-i hüsrevânem mülâhaza ettüklerinden ziyâdedir. Ve şimdiki halde Erdebil oğlu İsmail-i pür-tadlîl südde-i sa'âdetime Hüseyin Beğ ve Behram Ağa nâm adamların risâlet hizmetine gönderüb takrîren ve tahrîren envâ'-ı ubûdiyyet ve tazarru'lar arz edüb mâbeynde sulh ve islâh miyesser olur ise, ol cevabından ne murâd olunursa rızây-ı şerîfîm üzere kabul sûretin gösterüb envâ'-ı temelluklar eylemiş. Amma anun kelimâtına ve salâhına kat'â i'timad câiz olmadığı ecilden mezkûrân elçileri Dimetoka Hisarında ve sâir adamlarını Kilidülbahr kalesinde habs ettirdim. Sen dahi gerekdir ki, makhûr-ı mezbûrun umûrunda ahsen-i tedbir ne ise anın tedbirinde olub Devlet-i edeb... Mehâmm ve masâlihinde mücidd ve sâ'î olasın. Min ba'd esnâf-ı asâr-ı cemîlenüz sâih ve lâih ola. Şöyle bilesin, alâmet-i şerîfe i'timad kılasın. Tahrîren fî evâsıt-ı şehri-i Şevvâl'il-mükerrem senete ihdâ ve işrîne ve tis'a-mi'ete el-hicriyye

*Bi Makam-i Dâr'il-Hilâfe Edirne El-Mahrûse.*²⁴

Bütün bu yaşananlar sonrasında Çermük, Hısn-ı Keyfa, Ergani, Ruha (Urfa), Siirt, Çemişgezek, Arapgir, Van, Adilcevaz, Erciş, Ahlât, Telafer, Musul, Rakka ve Erbil'e kadar Doğu ve Güneydoğu'nun bütün önemli şehirleri ve toprakları Osmanlı ülkesine katılmıştır. Kürt beylerinin Osmanlı'ya kendi istekleriyle bağlanması, bir yandan Şii Safevilere karşı kendi güvenliklerini ve varlıklarını koruma imkanı sağlarken diğer yandan kendi aralarındaki güç çatışmalarını önemli ölçüde sonlandırmıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul gören ve yetki alanları, hak ve sorumlulukları belirlenen bu beylerin meşruiyetlerinin kaynağı artık kendi yalın güçlerinden ziyade Osmanlı'nın devlet gücü olmuştur. Bölgedeki diğer Kürt aşiretlerle Süryaniler ve Ermeniler gibi toplulukların bu beylerin meşruiyetlerini sorgulamaları, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun iradesinin sorgulanması anlamına gelir olmuştur. Bu durum bölgede istikrarlı ve çatışmasız bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Böylece bölge, 1800'lerin başlarında beylerin gücü bizzat Osmanlı'nın devlet iradesi ile kırılıncaya dek yani yaklaşık 300 yıl çatışmasız bir ortama ev sahipliği yapmıştır. Bu çatışmasız ortamın sağlanmasında bir sonraki bölümde üzerinde duracağımız Osmanlı'nın bölgede kurduğu idari yapı temel etkindir.

²⁴ Akgündüz, agm.

Kürt beylerinin kendi rızalarıyla Osmanlı hakimiyetini kabul etmeleri, kendilerine fayda sağladığı gibi Osmanlı için de büyük yararlar vesile olmuştur. Her şeyden önce imparatorluk sınırları herhangi bir savaş yapılmadan diplomatik yollar ile genişletilmiştir. Diğer yandan Osmanlı, doğudan gelebilecek saldırılara karşı daha güvenli bir hale gelmiştir. Ayrıca bölgenin konumu düşünüldüğünde Yavuz Sultan Selim için Suriye ve Mısır'ın fethi için önemli bir safhanın kolayca geçildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savaşları sonucu Suriye ve Mısır Osmanlı topraklarına katılarak, Halifelik makamı da Osmanlı hanedanına geçmiştir.

3. OSMANLI İDARİ YAPISI İÇİNDE DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU

Osmanlı idari yapısı, bilindiği gibi; eyalet ve sancak yapılanmasına dayanmaktadır. Temel idari birimler, eyalet ve eyaletlere bağlı sancaklar olmasına rağmen imparatorluğun farklı yerlerinde bu birimlerin merkezle olan ilişkileri bakımından farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun katı bir merkeziyetçi devlet yapılanmasını benimsemeyip; fethettiği yerlerin kendine has coğrafi, tarihi, kültürel, sosyal, ekonomik, dini ve etnik yapısını dikkate alarak farklı yönetim modelleri uygulamış olmasıdır. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti hakimiyeti altına aldığı yerlerde, idari sistemde mutlak bir merkeziyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre esnek ve değişik idare tarzları da tatbik etmeyi uygun görmüştür.²⁵ Diğer yandan konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şu noktayı vurgulamakta yarar görüyoruz: Osmanlı'nın devlet anlayışı döneminin oldukça ilerisinde bir hümanizm ve çoğulculuğa sahipti. Fethettiği yerlerde insanların kendi din, dil ve adetlerini devam ettirmeleri konusunda oldukça demokrat bir tavır sergilemiş, kendinden olmayanı ötekileştirmek yerine bir şekilde Osmanlı millet yapısı içine eklenmesini sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı, yukarıda temel özelliklerini anlattığımız bu yönetim yaklaşımını, Çaldıran Savaşı sonrası İdris-i Bitlisi'nin diplomatik çabalarıyla elde ettiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarında da uygulamıştır. Kendisinden önce bu bölgede hüküm sürmüş rakipleri Akkoyunlu ve Safevilerden farklı olarak merkeziyetçi bir idareyi esas almak yerine bu bölgede de bölgenin özelliklerine uygun bir yönetim anlayışı oluşturma yoluna gitmiştir. Oluşturulan yönetim anlayışı, yine eyalet ve eyaletlere bağlı sancaklara dayandırılmıştır. Nitekim Çaldıran Zaferi'nden sonra tüm bölge, kurulan Diyarbakır

²⁵ Kılıç, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", s.119, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1248/14269.pdf>, 20.06.2011.

beylerbeyliğine bağlandı ve Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakır beylerbeyi olarak atandı.²⁶ Bu beylerbeyliğinin altında üç farklı tipte sancak yapılanmasına gidildi. Nerenin hangi tip sancak olarak belirleneceği konusunda, bölgeyi ve bölge insanını çok yakından tanıyan İdris-i Bitlisi'nin görüşleri etkili oldu.²⁷ Oluşturulan sancak tipleri şunlardı: Klasik Osmanlı sancakları, yurtluk-ocaklık sancakları ve hükümet sancakları. Yurtluk ocaklık sancakları ile hükümet sancaklarına aynı zamanda “emirlik” denmekteydi.²⁸ “Klasik Osmanlı sancakları, imparatorluğun tımar sisteminin uygulandığı her tarafta görülen sancak tiptiydi. Buralarda sancak beyi merkezden tayin edilir ve istendiği zaman değiştirilebilirdi. Sancak beyi sancağın gelirinden kıdem ve istihkakına göre “has”lar tasarruf eder, sefer zamanındaysa sancağındaki sipahilerle birlikte Diyarbakır beylerbeyinin emrine girerdi. Harput, Mardin, Amid, Ergani, Akçakale, Siverek, Siirt ve Nusaybin sancakları klasik tipteki sancaklar idi.”²⁹

Yurtluk-ocaklık sancakları ile hükümet sancakları ise Kanuni devrinde hazırlanan Kanunname-i Hümayun'da şöyle tarif edilmektedir:

“Ve bir bahşi dahi ocaklık dur ki, hin-i fetihde ba 'zı ümeraya hizmet ve ita 'atleri mukabelesinde ber-vech-i te 'bid arpalık ve sancak hassı tarikiyla tevceh olunmuşdur.

Erbab-ı divan ve kanun ıstıfahında bu makulelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i 'tibar olunur ve sair ümera gibi tabı u 'âlem sahibleridür. Selatln-i selefden ellerinde olan temessukatlan mucibince cidden bunlar azı ü nasb kabul eylemezler. Amma elviye-i saire gibi kura ve mezari 'inin mahsulatı tahrir olunmuşdur .

İçlerinde ze 'amet ve timar vardır. Sefer-i hümayun vaki' oldukça, zu 'ama ve erbab-ı timan alay-beğleri ile kendüleri ma 'an sair sancak-beğleri gibi kangı eyalete tabi'iler ise, beğlerbeğleriyle ma 'an konub ve göçüb, sefer hizmetin eda edegelmişlerdir.

Ve bunlardan birisi fevt olsa yahud eda-i hizmet eylese, yurdı ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evladına ve akrabasına verilir; haricden kimesneye verilü-gelmemiştir. Meğerki evlad ü akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umur-dide kimesneye verilür. Amma yurdruk ve ocaklık i 'tiban olmaz, belki sair elviye gibi tasarruf

²⁶ Yılmazçelik, İbrahim, *Diyarbakır Eyaleti'nin Yeniden Teşkilatlandırılması*, Osmanlı, C. VI, YT Yayınları, Ankara, 1999, s. 223.

²⁷ Doğan, Cabir, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2011, Sy.:23, ss.31-43.s.34

²⁸ Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.77.

²⁹ Doğan, agm., s.34

olunur.”³⁰ Hükümet sancakları ise yine Kanunname-i Hümayun'da şöyle tarif edilmekteydi:“Bunlardan ma 'ada dokuz hükümet vardır ki, hın-i jetihde hıdmet ü ita 'atleri muktıbelesinde ashabına tevfiz ü temllk olunmuşdur. Mülkiyet tarıki üzere tejdk ederler. Hatta memleketleri mefrCtzü'l-kalem ve maktCt'ü'l-kademdir. Ebvab-ı mahsulâtı dahil-i defter-i sultanı olmamışdır. İçlerinde ümera '-i Osmaniyye'den ve kul taifesinden hiç bir jerd yokdur. Cümle kendülere mahsusdur. Ve bunların 'ahidnameleri mCtcibince azl ü nasb kabul eylemezler.

Amma cümlesi mutf-i jerman-ı Hazret-i Sultandır. Sair ümera '-i Osmaniyye gibi kangı eyalete tabi'ler ise, beğlerbeğileriyle ma 'an sefer eşerler. Kavm ü kabile ve başka asker sahibleridir.”³¹

Yukarıda aktardığımız Kanunname-i Hümayun'lardan yurtluk-ocaklık sancakları ile hükümet sancaklarının özellikleri rahatça anlaşılabilir. Yurtluk-ocaklık tabir edilen sancakların klasik sancaklardan farkı, sancak beyliğinin belli bir ailenin elinde oluşudur. Bu sancaklarda da tıpkı klasik sancaklarda olduğu gibi tahrir yapılır, tımar ve zeamet bulunur ve sancak gelirinden beyine haslar tahsis edilirdi. Tahrir yapıldığından dolayı da içlerinde tımar ve zeamet erbabı bulunurdu. Yine klasik sancaklarda olduğu gibi, sancak beyi devlet tarafından azledilebilirdi. Fakat böyle bir durumda devlet, klasik sancaklardan farklı olarak istediğini değil yine aynı aileden bir ferdi yani azledilen sancak beyinin kardeşi, oğlu veya akrabalarından birini tayin ederdi. Yani kanunnamelerde ifade edildiği üzere; azl ü nasb söz konusu değildi. Yine klasik sancaklarda olduğu üzere, bağlı oldukları beylerbeyi ile seferlere katılmak zorundaydılar. Bu tip sancaklarda beylerin azli ve görevden alınmaları beylerbeyi talebi ile ve Divanı-ı Hümayun'un kararı ile yapılmaktaydı. Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Sağman sancakları bu türden sancaklar idi.³² Hükümet sancakları ise beylerine mülkiyet yolu ile verilmiş olduklarından tahrire tabi değillerdi. Bu yüzden içlerinde tımar ve zeameti barındırmazlardı. Vergileri, sancak beyi kendisi toplardı. Dolayısıyla sancak gelirinin tamamı kendilerine aitti. Bunlar, yalnızca yılda bir kez Osmanlı devletine belli bir miktarda ödeme yaparlardı. Azil ve atama işleri de tıpkı yurtluk ocaklık sancaklarında olduğu gibi Beylerbeyinin talebi ve Divan-ı Hümayun'un kararı ile yapılırdı. Sefer zamanında bunlar da beylerbeyinin emrine girmek zorundaydılar. Eğil,

³⁰ Kılıç, agm.,s.2

³¹ Kılıç, agm.,s.2

³² Doğan, agm., s.34

Palu, Hazro, Genç ve Cizre bu tip sancaklardandır.³³ Son olarak şunu da belirtmek de yarar var ki; gerek Hükümet ve gerekse yurtluk-ocaklık sancakları fetih sırasında hizmeti görülen mahalli beylere tevcih edilmiştir.³⁴

Kanuni döneminde Diyarbakır Eyaleti'nde Cizre, Eğil, Genç, Palu, Hazro olmak üzere beş hükümet, sekiz de yurtluk-ocaklık sancağı bulunmaktaydı.³⁵

Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi tarafından yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları olarak belirlenen yerlerde ilgili Kürt beylerine temlikname adıyla birer belge göndermiştir. Bu temliknamelerde bu sancakları ne şekilde tasarruf edecekleri ile ödev ve görevleri de sıralanmıştır. Ödev ve görevlerini yerine getirmesi kaydıyla buraların kendi ailelerinin mülkiyetinde olduğu belirtilmiştir. İlki, Yavuz zamanında verilen bu temliknâmeler her padişah tarafından yenilenmiştir.³⁶ Bu durum, “azl ü nasb söz konusu değildi” ifadesinin aslında teorik çerçevede geçerli olduğunu, uygulamada ise değişikliklere açık olabileceğini göstermektedir. Gerçekten de merkezi iktidar tarafından sancakların statülerinde kimi zaman değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bu değişiklikler, kimi zaman siyasi gerekliliklerden, kimi zaman devlet otoritesinin tesisi için, kimi zamansa (sefer zamanlarında olduğu gibi) askeri gerekliliklerden kaynaklanmıştır. Konu ilişkin Doğan şu açıklamayı yapmaktadır: “Devlet, bazı sancakları klasik sancak hâline getirebildiği gibi, uygulamadaki birtakım zorlayıcı sebeplerle bazı sancaklara bir takım imtiyazlar da tanımıştır. Meselâ, XVII. yüzyılda Sağman ve Mazgirt sancaklarının sancak beylerinin re'ayâya zulmettikleri gerekçesiyle sancaklıktan çıkarıldıkları bilinmektedir.”³⁷

Bu bakımdan, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarının, Osmanlı merkezi otoritesinin dışında, bir bakıma bağımsız olduğunu düşünmek mümkün değildir. Aksine her iki sancak tipi de Osmanlı merkezi otoritesinin mali, adli, idari ve askeri kontrolü altındadır.³⁸ Bu kontrolde Kürt Beylerinin idari olarak bağlı olduğu Beylerbeyi'nin ve her sancağa merkezden adli konularda tam yetkili olarak atanan kadıların rolü büyüktür.³⁹ Kürt beyleri, idari anlamda merkeze öylesine sıkı sıkıya bağlıydılar ki; sancaklarından geçici

³³ Doğan, agm.,s.34

³⁴ Kılıç, agm.,s.4

³⁵ Gencer, Fatih, “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara-2010, s.18

³⁶ Doğan, agm.,s.35

³⁷ Doğan, agm.,s.36

³⁸ Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı*, Osmanlı, C. VI, YT Yayınları, Ankara 1998, s.117.

³⁹ Kılıç, agm.,s.15

süreliliğine de ayrılıyor olsalar bunu merkeze bildirmeleri gerekmektedir. Bu gibi durumlarda yerlerine vekil olarak bıraktıkları kişiyi İstanbul'un onaylaması gerekmektedir. *“Mesela, Palu hakimi Cemşid Bey ve Hay hâkimi Bahaeddin Bey 1556 yılında Hacca gitmek istediklerinde, merkezden icazet alarak yerlerine vekil olarak oğullarından birini bırakmışlardır.”*⁴⁰ *Yurtluk-ocaklık veya hükümet sancaklarının idareye bağlılığını gösteren bir başka unsur da bunların gerektiğinde bağlı oldukları beylerbeyinin talimatıyla kale onarımlarına dahi yardım etmek zorunda oluşlarıdır. Örneğin “Bitlis, Hizan ve Hakkari hâkimlerine yazılan 12 Ağustos 1636 (10 Rebiylil-evvel 1(46) tarihli hükümler ile, Van Kalesi'nin tamire muhtaç olan yerlerinin tamiri, etrafındaki hendeğin genişletilmesi ve bu hendeğe su getirmek için kalenin iki köşesinden deryaya kadar kanal açılması işinde taht-ı hükümetlerindeki ve o çevredeki ırgadları ve reayasını Van'a ihraç edip 10 gün süreyle imeci tarikiyle istihdam edip bu hususa riayet etmeleri emredilmiştir.”*⁴¹

Diğer yandan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarının yalnızca Kürt beylerine yönelik bir uygulama olduğu da düşünülmemelidir. Bu konuda Yrd. Doç. Dr. Orhan Kılıç'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler adlı makalesindeki şu bilgiler aydınlatıcı olabilir: “Bosna, Anadolu, Diyarbakir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka ve Bağdad'ta varlığını gördüğümüz bu sancakların, Van ve Diyarbakir eyaletlerinde biraz daha fazla sayıda olması, 1578 yılında başlayan ve uzun süre devam eden Osmanlı-İran savaşları sebebiyledir. Osmanlı Devleti, bu bölgenin devamlı surette bir harp durumu yaşamasını göz önünde bulundurarak, buradaki yerli beylerin devlete daha da sadakatle hizmet etmeleri için, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları ihdas etmiştir.

Bu sancaklar sadece Doğu Anadolu'daki ekrağ ümerasına da verilmemiştir. Bosna Eyaleti'ndeki Zaçesne sancağı, ocaklık olarak tevcih edildiğı gibi, Gürcü prenslerinden Davud ve Aleksandr Han'a da Osmanlı Devleti'ne itaatlerinden dolayı ülkeleri ocaklık olarak verilmiştir.”⁴²

Osmanlı yönetiminin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde katı bir merkezîyetçi idare uygulamamasının nedenleri ise çeşitlidir. Her şeyden önce, bölümün başında belirttiğimiz üzere; Osmanlı'nın yönetim anlayışı, sadece Doğu ve Güneydoğu

⁴⁰ Kılıç, agm.,s.18

⁴¹ Kılıç, agm., s.18

⁴² Kılıç, agm., s.6

özelinde değil; genel olarak katı merkeziyetçilikten uzaktır. Bunun yanında, Doğu ve Güneydoğu'nun kendine has özellikleri de katı bir merkeziyetçiliğe engeldir. Nitekim; Osmanlı'dan önce bölgeye kısa sürelerle de olsa hakim olmuş olan Akkoyunlular ve Safeviler'in katı bir merkeziyetçi yönetim oluşturma çabaları başarılı olmamıştır. Hatta Safevilerin bu çabaları, güçleri aşındırılan yerel beylerin Osmanlı'ya kendi iradeleri ile biat etmelerini sağlayan koşulları hazırlamıştır. Bölgenin çok dağlık olması, yerleşimin dağınık ve göçerliğin yaygın oluşu, bölge insanının temel toplumsal örgütlenme biçiminin aile bağlarına dayalı aşiret yapısına dayanması, bölgede merkeziyetçi bir yönetim anlayışının uygulanması önünde önemli engellerdi. Bu doğal engeller, katı bir merkeziyetçi anlayışla bölgeden vergi toplanmasını, gerektiğinde bölgenin askeri potansiyelinden yararlanılmasını ve bölgeye askeri müdahalede bulunulmasının maliyetini arttırmaktaydı. Diğer yandan, Safeviler de bölgede Osmanlı'nın uyguladığı bölge gerçekleri ile örtüşen politikaların başarısını kısa sürede görerek benzer politikaları kendi topraklarında yaşayan Kürt beyler için uygulamaya geçirmişler ve Kürt aşiretlere daha ılımlı yaklaşıma başlamışlardır. Bütün bu sebepler ile Osmanlı, bölge şartları ile uyumlu politikalar izleyerek ve bu şartları çok iyi bilen İdris-i Bitlisi'nin görüşlerinden yararlanarak Kürt beyleri vasıtasıyla bir idari yapı oluşturmuştur. Böylece bölge insanını idari yapıya eklemlendirmiş, onu Osmanlı İmparatorluğu'na başarılı biçimde entegre etmiştir. Bu şekilde bölgede sürekli bir ordu bulundurma maliyetinden kurtulmuş, bölgede merkezi otoriteye karşı ortaya çıkabilecek isyan ve ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmamıştır. Diğer yandan Kürt beylerinin idari yapıya başarılı biçimde eklemlenmesi sayesinde savaş zamanı Osmanlı ordularına katkı sağlayacak önemli bir askeri güç elde edilmiştir. Ayrıca vergi toplama işi yine Kürt beyleri vasıtasıyla yapıldığından vergi toplama maliyetleri de en asgari düzeye indirilmiştir. Hayatını hayvancılıkla idame ettiren ve konar-göçer bir hayat tarzını geniş bir coğrafyada sürdüren bölge insanından merkezi memurlar vasıtasıyla vergi toplamanın zorlukları ve maliyeti düşünüldüğünde Osmanlı'nın Kürt beyleri vasıtasıyla kurduğu sistemin başarısı daha iyi ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, Osmanlı'nın bölgede kurduğu idari yapının bölgede asayiş ve huzurun tesisi konusunda da başarılı olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Çaldıran Savaşı'ndan 1800'lerin başlarında bölgedeki beylerin ortadan kaldırılmasına kadar geçen üç yüz yıllık dönemde bölgede önemli asayiş problemlerine ve önemli isyanlara rastlanmamış olması, bu başarının en somut kanıtıdır. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu, bölgede kendisine biat eden Kürt beylerine

bahsettiği sancaklar vasıtasıyla bu beyleri aşiretler üstü bir güce kavuşturarak bunlara emir statüsü kazandırmış fakat diğer yandan da meşru otoritelerinin sınırlarını çizerek Osmanlı idari sistemine entegre olmalarını sağlamıştır. Böylece Kürt beylerinin Osmanlı öncesi dönemde kendi aralarında sık sık giriştikleri güç mücadeleleri ve iç çatışmaların da önüne geçmiştir. Çünkü yurtluk-ocaklık veya hükümet sancaklarından birinin bahsedildiği Kürt beyinin otoritesini sorgulamak, toprakları üzerinde hak iddia etmek Osmanlı'nın iradesine karşı gelmek anlamına geleceğinden bu Kürt beyleri, kendi topraklarında tartışılmaz bir güce erişmişler, diğer yandan kendi aralarındaki rekabet de son bulmuştur. Bu durum, aşiretler arası çatışmaları en aza indirgerken diğer yandan da Kürt emirlerinin kazandığı güç sayesinde asayiş problemleri de önemli ölçüde aşılmıştır. “Bu uygulama ile merkezi otoriteyi tam olarak tesis etmenin güç olduğu ve siyasi hareketlilik yaşayan bölgelerdeki asayiş, siyasi istikrar ve askeri düzeni sağlamak için, mahalli beyler devletin resmi bir görevlisi olarak sorumlu kılınmış ve devlet hizmetinde çalışmalarını sağlamıştır. Böylelikle bu bölgelerdeki aşiretlerin bir iç huzursuzluk unsuru olmaları geniş ölçüde önlenmiş, hatta çoğunlukla diğer klasik sancakbeyleri gibi, devlete sadakatle hizmet etmeleri sağlanılmıştır.”⁴³ Bu bakımdan kimi tarafgİL çevrelerin iddia ettiğinin tersine Osmanlı'nın bölgedeki politikası, böl-parçala-yönet değil birleştir-güçlendir ve yönettir. Dağınık halde yaşayan Kürt beylerinin, Sultan Selim'e gönderdikleri mektupta da açık yüreklilikle itiraf ettikleri gibi sadece “Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in ümmeti” oldukları konusunda birlikte hareket edebilen bölge insanını Osmanlı Devleti, kendi çatısı altında birleştirmeyi başaramıştır. Bunu yaparken birbirine rakip durumda olan aşiretleri, yetki ve otorite kazandırdığı emirlerin hakimiyetinde birleştirerek aşiretlere birlikte hareket edebilme ve kendi aralarındaki çatışmaları emir vasıtasıyla ortadan kaldırabilme imkanı sağlamıştır. Böylelikle emirin liderliğinde birleştirilen aşiretler, aşiret üstü bir yapıya kavuşmuş, aralarındaki itilaflar engellenerek daha yönetilebilir hale getirilmişlerdir. Üç asır boyunca bölgede sağlanan huzur ve refahın temelinde de bu birleştir, güçlendir ve yönet politikası yatmaktadır.

4.KÜRT İSYANLARININ SEBEPLERİ

Yukarıda da belirtildiği üzere; Osmanlılar döneminde, Kürt beylerinin kendi rızalarıyla Osmanlı hakimiyetine girdikleri 1514 yılından 19. yüzyılın başlarına dek yani üç yüz yıllık bir dönemde Kürtler'den kaynaklanan önemli bir sorun ortaya çıkmamıştır.

⁴³ Kılıç, agm., s.19

Bu dönemde çok sayıda yeniçeri ve Celali isyanı yaşanmasına karşın önemli sayılabilecek bir Kürt isyanının çıkmamış olması Osmanlı'nın bu bölgede inşa ettiği ve bir önceki bölümde ayrıntılarıyla açıklanan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarına dayanan idari yapının başarılı olduğunun bir kanıtıdır aslında. Peki, ne oldu da 19. yüzyılla beraber bir anda her şey değişerek çok sayıda Kürt isyanı ortaya çıktı? Aslında bu durumun ortaya çıkmasında birbirine grift bir yapıyla bağlı çok sayıda sebepten bahsetmek mümkün. Aşağıda bu sebepler, beş ana başlık altında sıralanmıştır:

4.1. II. Mahmud İle Başlayan Merkezileşme Politikaları

Sokullu Mehmet Paşa sonrası başlayan duraklama ve ardından gerileme dönemleri boyunca vergi, adalet, tımar, eğitim ve idare sitemleri büyük bir yozlaşma ve bozulma içine girmiş; yeniçeri ocağı da bu kötüye gidişten fazlasıyla nasibini almıştı. Bu durum, Osmanlı'nın dışta Batılı emperyalist devletler karşısında sürekli toprak kaybetmesine sebep olurken içte de merkezi otoritenin zayıflayarak imparatorluğun birçok bölgesinde kendi başına hareket eden, Osmanlı merkez bürokrasisini dikkate almayan ayan ve beylerin türemesine sebep olmuştur. Merkezin otoritesi o denli zayıflamıştır ki; Osmanlı'nın atadığı valiler dahi görev için gittikleri merkeze uzak yerlerde bir süre sonra İstanbul'un emir ve talimatlarını yerine getirmemeye başlamışlardır. Hatta bunların Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları bile sıradan bir hal almıştır. Örneğin 19.yüzyılın başlarından Tanzimat'ın ilanına kadarki kısa dönemde Van'a atanan valilerlerden Derviş Paşa, Sert Mahmut Paşa, Timur Paşa ve İshak Paşa isyan etmişlerdir.⁴⁴ Gerek merkezden atanan yöneticiler gerekse de yerli beyler, hükmettikleri bölgede halkı topladıkları ağır vergiler yoluyla ezmiş, uyguladıkları kötü yönetim nedeniyle asayiş ve huzurun bozulmasına bizzat kendileri sebep olmuşlardır. Bu nedenle, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti açısından merkezi otoritenin gücünü yeniden tesis etmek en önemli amaçlardan biri haline gelmiştir. Bu amaçla yerli beylerin ve merkezden atanmasına rağmen (Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa gibi) bir tür derebeyi haline gelen yöneticilerin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, II. Mahmut döneminde başlatılan merkezi otoritenin yeniden tesisi yönündeki çabalarının ne denli yerinde olduğunun en büyük kanıtlarından biridir: “Kırk yıla yakın bu görevde kalmış olan açgözlü ve hırslı Ali Paşa, Yanya Sancağından başka Yenişehir (Tırhala), Selanik ve Manastır Sancakları içinde 200'den çok büyük çiftlik sahibi olmuştu. Kendisi, Rusya, Avusturya ve Fransa

⁴⁴ Gencer, agt., s.17.

savaşlarında yararlıklar göstermiş olduğundan dolayı, oğlu Veli Paşaya vezirlik, öteki oğulları Muhtar Paşa ile Salih Paşaya ve torunu Mehmet Paşaya beylerbeylik ihсан edilmişti. Topçu adı ile sekiz-on bin kadar düzenli askeri örgüt kurmuştu.”⁴⁵

Ortadan kaldırılacak veya etkisizleştirilecekler listesinde ilk akla gelen isimler; biraz önce hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile beraber Vidin'deki Pazvand Oğlu, Anadolu'da Çapanoğulları, Karaosmanoğulları; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Revanduzlu Yezidi Beyi Kör Ahmet Paşa, Hacı Zilal Ağa, Babanzadeler, Said Bey, Mir Muhammed ve Bedirhan Bey'di.⁴⁶

1835-1839 yıllarında Türk hizmetinde bulunmuş ve Nizip Savaşı'na da katılmış olan Prusyalı subay Moltke, Osmanlı'nın merkezi otoriteyi tekrar tesis etmesinin gerekliliğini şu sözlerle ifade etmekteydi: "Muhakkak ki Padişah bizzat kendi devleti içerisinde geniş fetihler yapmak zorundadır. Bunlara İran hududu ile Dicle arasındaki dağlık memleket de dahildir!"⁴⁷ Gerçekten de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki emirler, Osmanlı'nın içine girdiği duraklama ve gerileme dönemlerinde imparatorluğun yaşadığı güç kaybıyla paralel biçimde büyük bir hareket serbestisine kavuşmuş, çoğu başına buyruk biçimde hareket eder hale gelmişti.⁴⁸ Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak sahibi beylerin devlete bağlılığı sadece kağıt üzerinde kaldığından 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Bohtan, Revanduz, Baban ve Hakkari beyleri katılmamışlardı. İstanbul'dan bölgeye atanan bürokratların ortak görüşleri ise, yerel beylerin yetkilerinin alınarak bu bölgenin tamamının merkezden atanan memurlar yoluyla yönetilmesi gerektiği yönündeydi. Bu şekilde, bölgede devlet otoritesinin tekrar temin edilebileceğini, bölgeden toplanan vergilerin de doğrudan merkeze gelir olarak kaydedilmesi sayesinde devlet gelirlerinde de önemli bir artış sağlanacağını düşünmekteydiler. "Sivas Valisi Reşit Paşa Muş'ta tertip edilmesi düşünülen Redif-i Mansure ile ilgili düşüncelerini dile getirirken sözü yurtluk ve ocaklıklara getirerek; bunların sahiplerinin bir takım köyleri kendi mülkleri olarak kabul etmeleri nedeniyle buraların devlete hiçbir faydası olmadığını ifade etmişti. Ona göre yurtluk ocaklıkların olumsuz etkileri nedeniyle senelik iki bin kese geliri olan Muş sancağından Redif-i Mansure için ancak yüz elli bin kuruş toplanabilirdi.”⁴⁹ Öte yandan,

⁴⁵ Şimşir, age., s.80-81

⁴⁶ Şimşir, age., s.81

⁴⁷ Şimşir, age., s.81-82

⁴⁸ Çolak, İsmail, *Kürt Meselesinin Açılımı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009, s.31

⁴⁹ Gencer, agt., s.12

kimi Kürt beylerinin kendi yetkilerine bırakılan yurtluk-ocaklıklarını kanunlara aykırı biçimde Osmanlı devlet otoritesini de hiçe sayarak İranlılara sattıkları da vakiydi: “Kotur ve Mahmudi Beyleri İranlılarla böyle bir alışverişe girişmişlerdi. İran elçisi gerekirse bunun belgelerini gösterebileceğini yetkililere iletmişti. Bunun nasıl olduğu elçiye sorulduğunda, padişah fermanıyla buralar bizim yurtluk ve ocaklığımızdır, diyerek kendilerine sattıklarını anlatmış ve ödenen paraların iadesi durumunda söz konusu köylerin geri verileceğini belirtmişti.”⁵⁰ Kürt beylerinin otorite tanımaz biçimde hareket ettiklerinin bir diğer göstergesi de birbirlerinin sancaklarına göz koyarak kendi hakimiyet alanlarını genişletme çabalarıdır: “Mesela yüzyılın başında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa Bitlis Beyliği’ni ortadan kaldırmış ve bundan sonra Bitlis onun ailesi tarafından idare edilmişti. Daha sonra akrabalarının yurtluk-ocaklığı olan Hınıs ve Tekman kazalarını zorla alarak kendi üzerlerine geçirmeyi başarmıştı. Bununla da yetinmemiş Şirvan üzerine yürüyüp köylerini yağmalamıştı.”⁵¹ Bu beylerden bazıları, daha da ileri giderek bir tür bağımsızlık göstergesi olarak kendi adlarına para bastırıp, kendi adlarına hutbe okutacak kadar fütursuzca davranmaktan korkmamışlardır. Bunlara örnek olarak Revanduz bölgesinin emiri Mir Muhammed ile Botan Emiri Bedirhan Bey verilebilir.⁵² Bu noktada akla şu soru gelebilir: Kendi otoritesini bu çapta zaafa uğratan ayanlara ve yerli beylere karşı harekete geçmek için Osmanlı devlet mekanizması II. Mahmut dönemine dek neden bekledi? Bu sorunun yanıtı basittir: Her şeyden önce Osmanlı, Sokullu Mehmet Paşa sonrası her gün biraz daha kan kaybeden, güçten düşen bir devlet görünümündedir ve zaten bu güç kaybıyla paralel biçimde ayanlar ve Kürt beyleri daha rahat ve bağımsız hareket edebilme imkanına kavuşmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı, zaten güç kaybettiği bir dönemde bu ayanlar veya beyler vasıtasıyla da olsa resmîyette kendi hakimiyetinde gözükten topraklarda köklü bir idari reform yapacak cesareti kendinde görememiş, sorunu bir anlamda sümen altı etmiştir. Buna ek olarak, sık sık Ruslar ve Avusturyalılarla yapılan yıpratıcı harpler, yeniçerilerin çıkardığı ve İstanbul’u yerle bir eden ayaklanmalar, saray ve yakın çevresinde gerçekleşen güç odaklı entrika ve ihanetler, Osmanlı’yı bu ayanlara ve yerel beylere uzunca bir süre göz yummaya itmiştir. Diğer yandan daha önceki bölümde belirttiğimiz üzere; Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun dağlık coğrafi şartları, konar-göçer

⁵⁰ Gencer, agt., s.14

⁵¹ Gencer, agt., s.14-15

⁵² Uluç, A.Vahap, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, Mukaddime, Sy.2, 2010, s.40, www.mukaddime.artuklu.edu.tr/documents/Makaleler/Sayi2/57.pdf ,14.05.2011

hayvancılığa dayalı ekonomisi ve aşiret aidiyetine bağlı sosyal yapısı nedeniyle bölgede emirler olmaksızın bir merkezi idare kurmanın çok güç ve maliyetli olması, uzunca bir süre bölge beylerinin yukarıda örneklerini sıraladığımız davranışlarına Osmanlı'nın kalıcı ve sert müdahalelerde bulunmasını engellemiştir. Fakat II. Mahmut, dönemin konjektürünün de yardımıyla (özellikle 1808'de çıkan ayaklanmada Ruscuk ayanı sadrazam Mustafa Alemdar Paşa'nın ölmesi sonrası) Osmanlı merkezi otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla ayanlar ve beylere karşı harekete geçmiştir. Örneğin, en güçlü ve en bağımsız hareket eden ayanlardan biri olan Tepedelenli Ali Paşa, 1822 yılında ortadan kaldırılmıştır. Batıda ayanlara karşı olduğu gibi doğuda da kimi beylerin üzerine merkezi otoritenin temini için ordu gönderilmiştir. Bu beylerden ilk akla gelenlerden birisi Cizreli Sait Bey'dir. Osmanlı, 1838 baharında, merkezi otoriteyi dinlemeyip keyfi vergiler toplayarak ahaliye zulmeden Cizreli Sait Bey üzerine yürümüştür. Sait Bey'in çevresindekilerin önemli bir kısmı, Osmanlı ordusunun müdahalesinden haberdar olur olmaz dağılmıştır. Sait Bey, iki yüz kadar adamı ile dağlar arasındaki korunaklı kalesine sığınmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, bölgenin diğer önemli bir Kürt beyi Bedirhan Bey'in Osmanlı ordusuna kuşatma sırasında yardımcı olduğudur. Kuşatılan kaledekiler bir süre sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır.⁵³ Sait Bey'in üç yüz bin kuruş değerinde olan on bin küçükbaş hayvanına el konulmuş ve kalesi yıkılmıştır.⁵⁴

Gerek II. Mahmut gerekse de sonrasında Sultan Abdülmecid döneminde ayan ve beylere karşı yürütülen askeri hareketler ve 3 Kasım 1839'da yürürlüğe konulan Tanzimat Fermanı ilkeleri, ayanların ve beylerin hızla ortadan kalkmasına sebep oldu. Fakat özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu durum beklenen yararlı sonuçları vermek bir yana bölgeyi asayişsizliğe ve kargaşaya sürükledi. Bunun en önemli nedenleri, bölgeye merkezden atanan idarecilerin emirlerin yerini doldurmakta yetersiz kalmaları ve başsız kalan aşiretlerin tekrar Osmanlı öncesinde olduğu gibi kanlı güç çatışmalarının içine girmeleridir. Bruinessen de bu yönde görüş bildirmektedir: “Yönetsel reformun ardından (emirliklerin kaldırılıp, merkezden yöneticilerin atanması) bölgede hızla aşiretler arası kavgalar başladı.”⁵⁵

⁵³ Şimşir, age., s.82-83-84

⁵⁴ Gencer, agt., s.56

⁵⁵ Bruinessen, M.V., “Kürdistan Üzerine Yazılar”, İletişim, İstanbul, 1995, s. 108

4.2.Şeyhlerin Otorite ve Güçlerinin Artması

Bölgede idari ve siyasi boşluk ve başsızlık, bir süre sonra şeyh adı verilen Nakşibendi tarikatından gelen din adamları tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Fakat bu, Osmanlı Devleti ile Kürtler arasında başka bir gerilimin ortaya çıkmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile hızlanan modernleşme çabaları ve onun beraberinde getirdiği seküler yaşam pratikleri (örneğin fesin zorunlu kılınması, II. Mahmut'un tüm resmi dairelere İslam öğretisinin resim sanatına mesafeli duruşuyla çelişen biçimde kendi resmini astırtması, medreseler yanında modern okulların açılması, yapılan reformlarla kanunlar önünde Müslümanlarla gayri Müslimlerin eşit kabul edilmesi vb.), bölgede hakimiyetini günden güne arttıran şeyhler tarafından Osmanlı Devleti'nin İslam'dan uzaklaşması olarak değerlendirildi. Tabii böylesi bir değerlendirme, dinden uzaklaşan devlete karşı başkaldırıyı da kolaylaştırmakta ve meşru bir temele oturtmaktaydı.

Bu dönemde şeyhlerin hızla güçlenmesini sağlayan üç temel nedenden bahsedilebilir: Bunlardan birincisi, aşiretler arası dengeyi sağlayan ve çatışmaları önleyen, yetki ve meşruiyetini gerek Kürtlerin toplumsal yapılarından gerekse de Yavuz Sultan Selim tarafından kurulan idari sistemden alan emirlerin, merkezi otorite tarafından ortadan kaldırılması sonrası aşiretler arası çatışmalarda arabulucu vazifesi üstlenecek güvenilir, saygın ve meşruiyeti sorgulanmayacak kişi veya kurumlara ihtiyaç duyulmasıdır. Bu ihtiyacın merkezden atanan bürokratlarca giderilememesi, aşiretler arası ilişkilerde şeyhleri ön plana çıkarmıştır. İkinci neden, bölgede 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan misyoner faaliyetleridir. Bu faaliyetler sonucu, Hıristiyan azınlıkların Batılı Devletlerce korunup kollanması ve bu devletlerin Osmanlı üzerinde baskı yapmaları, bölge insanında tepkisel biçimde İslam'a daha fazla bağlanma etkisi göstermiştir ki; bu durum şeyhlerin dünyevi iktidarlarını biraz daha meşru hale getirmiştir.⁵⁶ Üçüncü neden ise Osmanlı'nın bölgede gerçekleştirdiği tahrir çalışmaları sırasında çok geniş alanların şeyhlerin üzerine yazılmasıdır. Böylelikle bölgede şeyhler maddi açıdan da söz sahibi hale gelmişlerdir.

Yukarıda da belirtildiği üzere; Şeyhlerin bölgede güçlü konuma gelmeleri ile Osmanlı'da modernitenin gelişimi birbirine karşıt biçimde ilerlemiştir. Bu da beraberinde din odaklı Kürt ayaklanmalarını getirmiştir. Yetki alanlarını ve güçlerini genişletmek

⁵⁶ Uluç, agm., s.42

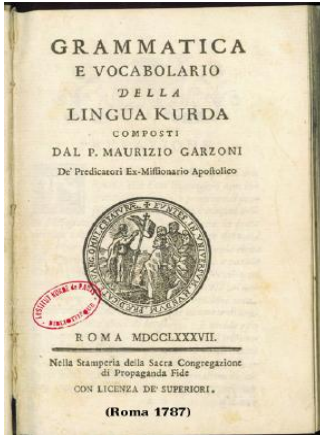
amacıyla isyanlar tezgahlayan Kürt şeyhleri, çıkardıkları ayaklanmaları geniş halk kitleleri nezdinde meşru temellere oturtmak için bu karşıtlığı kullanmışlardır⁵⁷.

4.3. Anadolu'daki Misyoner Faaliyetleri

Misyonerler başlığı altında 2. bölümde anlatıldığı üzere; 19. yüzyılın başlarından itibaren misyonerler, Anadolu'daki faaliyetlerini arttırmışlar; Ermeniler, Suryaniler ve Nasturiler üzerinden yürüttükleri çalışmalar ile yüzlerce yıl Anadolu'da iç içe kardeşçe yaşayan toplulukları birbirine düşürmüşlerdir. Bu durum Kürtlerin bölgedeki hakim rolünün de ortadan kalkmasına sebep olmuş; bu ise misyoner faaliyetlerine etkin çözümler getiremeyen Osmanlı yönetimine karşı Kürtlerde hoşnutsuzlukların artmasına sebep olmuştur. Ayrıca şu noktayı da vurgulamakta yarar var ki; misyonerler, bir yandan Osmanlı aleyhine Hıristiyan azınlıkları desteklerken ve onları Osmanlı'ya karşı kışkırtırken diğer yandan da Kürtçülüğün ortaya çıkması için gerekli düşünsel çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu bakımdan misyonerlerin Kürtçülüğün ortaya çıkmasında ikili bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi bölgede daha önce belirttiğimiz Hıristiyan azınlıkları koruyup kollayarak Kürtçülük üzerinde tepkisel ve dolaylı bir etki yaratmışlardır. Diğer yandan ilk Kürtçe gramer kitabı, ilk Kürtçe sözlük basımı gibi Kürtçülüğün altyapısı sayılabilecek çalışmaları yürüterek doğrudan bir etki oluşturmuşlardır. Misyonerlerin Kürtçülüğe esas teşkil edecek dilbilimsel ve kültürel çalışmalarında temel amaç, Şark Meselesi çerçevesinde Osmanlı'yı ortadan kaldırırken Kürtlerden de yararlanabilmektir. Bu amaç çerçevesinde Ruslar, 19. yüzyılda gerçekleştirilen bütün Osmanlı Rus savaşlarında Kürtleri, Osmanlı'ya karşı kullanmaya çalışmış, bunu gerçekleştiremediği noktada ise en azından Osmanlı saflarında kendilerine karşı savaşmalarını engellemeye uğraşmıştır. İngilizlerse yüzyıldan fazla süren Kürtçülük çalışmalarını 19. yüzyılın sonlarına doğru kendi çıkarlarını maksimize etmek için kullanmaya başlamıştır. Bu noktada Kürtçülüğün altyapısının emperyalist Batılı devletlerce nasıl hazırlandığı ve misyonerlerin bu konudaki rolü üzerinde durmakta yarar var. Bu konuda belki de en

⁵⁷ Bu durumun en somut örneklerinden biri, 1925'te çıkan Şeyh Sait isyanıdır. Söz konusu isyanda Şeyh Sait, halifelik makamının kaldırılması nedeniyle "Bir Türk öldürmek yetmiş gâvur öldürmekten daha üstündür" diyerek, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklanmayı meşru ve dini göstermeye çalışmış; kısacası aynı karşıtlıktan yararlanmıştır.

çarpıcı ve özet biçimde konuyu Bilal Şimşir açıklamaktadır: “Bölücülük anlamındaki Kürtçülüğün öncüleri, Kürtlerin kendileri değil, emperyalist devletlerin hizmetindeki yabancı misyonerler, gezginler ve konsoloslardır. "Kürtçülüğün babası" diye bilinen kişi de bir Katolik misyonerdir. Adı P. Maurizio Garzoni'dir.”⁵⁸ Bilal Şimşir'in ifade ettiği gibi; Kürtçülüğü başlatan Kürtler değildir; Kürtleri kendi amaçları doğrultusunda bir piyon gibi kullanmak isteyen Emperyalist Batılı devletlerin gönderdiği öncü kuvvetler, yani misyonerlerdir. Garzoni ise Kürtçülüğü başlatan ilk misyonerdir. İtalyan bir Katolik papaz olan Garzoni 18 yıl boyunca Hakkari yöresinde Kürtler, Ermeniler, Asuriler ve Nasturiler arasında misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür. Bu 18 yıl içerisinde Kurmançiyi öğrenmiştir. Ülkesine döndükten sonra da 1787 yılında Roma'da, İtalyanca olarak “Kürt Dili Grameri ve Sözlüğü” adlı ünlü kitabını yayımlamıştır.⁵⁹ Bu kitabın basım tarihi olan 1787 yılı, Kürtçülüğün de başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Kürtçü çevrelerin başta durumdaki Şerefname'nin dahi Kürtçe yazılmadığı ve 19. yüzyılın sonlarına kadar bir elin parmaklarını geçmeyen istisnalar haricinde Kürtlerin dahi Kürtçe'yi yazı dili olarak kullanmadığı düşünüldüğünde bir İtalyan papazın yıllarca uğraşarak 1787 yılında Kürtçe gramer ve sözlük çalışması yapması, Kürtçülüğün hangi amaçlarla ve kimler tarafından ortaya çıkarıldığının somut bir kanıtıdır. Diğer bir somut kanıt da Emir Celadet Bedir Han ve Roger Lescot'un ortaklaşa kaleme aldıkları Paris Kürt Enstitüsü tarafından

basılan “Kürtçe Grameri” adlı kitabın son bölümünde yer verdikleri bir listedir. Bu listede günümüze kadar yayımlanmış olan belli başlı Kürtçe sözlük ve gramer kitaplarının isimleri ve yazar adları sıralanmıştır. Bu noktada Paris Kürt Enstitüsü'nün bugün Kürtçülüğün düşünsel kalesi olduğunu vurgulamakta yarar var. Listeye göz atmak Emperyalist Batı'nın Kürtçülükteki rolünü anlamamıza yardımcı olacaktır:

⁵⁸ Şimşir, age., s.46

⁵⁹ Şimşir, age., s.46.

“* BAKAEV, Çerkeze□ Beko. Kurdsko-Russkij slovar, Kürtçe-Rusça sözlük, Moskova, 1957.

* BEDIR-XAN, Kamuran Ali, Langue kurde, eleents de grammaire. Paris, 1953.

* BEIDAR, P, Grammaire kurde (Kürtçe gramer). Paris, 1926.

* CHODZKO, A, ‘Etudes philologiques sur la langue kurde (dialecte de Soleimanie)’, Fl. Asiatique, v. 9, of 1857.

* CUKERMAN, I. I., ‘Oçerki kurdskoj grammatiki’, Iranskie Jazyki, II. Moskova, 1950. (Kürtçe Grameri).

* FOSSUM, L. O., Pratical Kurdish grammar. Massachusetts, 1919.

* HADANK, K., Untersuchungen zum Westkurdischen Boti und Ezüdi Berlin, 1938.

* JABA, A. & JUSTI, F, Dictionnaire Kurde-Français. (Kürtçe- Fransızca sözlük) St. Petersburg, 1879.

* JARDINE, R.F, Bahdian Kurmanji. Bagdad, 1922.

* JUSTI, F, Kurdishe Grammatik, St. Petersburg, 1880.

* KURDOEV, K.K., Grammatika kurdiskogo jazyka (Kurmanzi), Fonetika, Morfologija (Kürtçe-Rusça sözlük, Kurmanci lehçesi, yaklaşık 34.000 sözcük). Moskova-Leningrad, 1957.

* Le COQ, A. & YASUPOVA, Z., Kurdisko-Russkij slovar, Moskova, 1960. Kurdisko-Ruskij slovar Moskova 1983, (Kürtçe-Rusça sözlük, sorani lehçesi, yaklaşık 25.000 sözcük).

* FARIZOV, I. O., Russko-Kurdiskij slovar, Moskova, 1957 (Rusça-Kürtçe sözlük, yaklaşık 30.000 kelime).

* BADILLI, Kemal, Türkçe izahlı Kürtçe Grameri, Ankara, 1965.

* MacKENZI, D.N., Kurdish Dialect Studien, London University, 1961.

* ANTER, Musa, Kürtçe-Türkçe sözlük, İstanbul, 1967.

* İZOLİ, D, Ferhenga kurdi-tirki, Türkçe-Kürtçe sözlük, Lattey, 1986.

* REBWAR, Salah, Swenks-kurdisk Ordlista, Stockholm, 1986 (İsveççe-Kürtçe sözlük).

* BEWAG, Ahmed ; FOG, Lone ; KADER Kader, Dansk-Kurdk, Kurdk-Dansk mini-ordbog, Kopenhag, 1987 (Danimarkaca-Kürtçe, Kürtçe-Danimarkaca küçük sözlük)

* HEJAR, Ferhengi kurdi-kurdi-fraisi, Tahran, 1989 (Kürtçe-Kürtçe-Farsça sözlük, I. B.l.m.

* GEWRANI, Ali Seyda, Ferhenga Kurdi nujen, kurdi-erebi, Amman, 1985 (Modern Kürtçe-Arapça sözlük).

* M A L M I S A N I J, Ferhega kumili-tirki, Stokholm, 1988 (Zazaca-Türkçe sözlük).

* SAADALLAH, Salah, Saladin's English-Kurdish Dictionary -Ferhenga inglizi-kurdi ya Selahedin (Selahadin'in inglizce-Kürtçe sözlüğü 72.000 kelime), Paris Kürt Enstitüsü-Avesta yayınları, İstanbul,2000.”⁶⁰

Listeden de açıkca görüldüğü gibi birkaç istisna dışında Kürtçe sözlük ve gramer çalışmalarının tamamı, İngiliz, Rus, Fransız gibi emperyalist milletlerin yazarlarınca ortaya konulmuştur. Kürtlerden daha fazla Kürtçe'ye kendilerini adıyan bu insanların amacını doğru biçimde belirleyemezsek Kürtçülüğün ardındaki gerçekleri de anlamamız mümkün olmayacaktır.

Listenin ortalarında yer verilen Katolik misyoner Garzoni'nin eseri, daha önce de belirttiğimiz üzere; ilk olması bağlamında kürdolojinin temeli sayılmaktadır ve bu eseri Garzoni'ye "Kürdolojinin babası" denmesini sağlamıştır. Kürdolojinin babasının bir misyoner olması aslında misyonerlerin Kürtçülük konusunda ne kadar önemli rol oynadıklarının da bir kanıtıdır. Garzoli ile başlayan bu rol, daha sonra ardılları olan diğer misyonerlerce ve gezginlerce devam ettirilmiştir. Bu kişiler Kürtler üzerine çok sayıda kitap yayınlamış adeta Kürtleri kendilerinden daha iyi tanır hale gelmişlerdir. Tabi ki; misyonerlerin bu eserleri ortaya koyarkenki hedefleri hümanist veya ulvi değerlere yönelik değildi! Daha önce de belirttiğimiz gibi; misyonerler ve gezginler, emperyalist devletlerin öncü kuvvetleri durumundadır. Dolayısıyla yaptıkları çalışmalar da hedeflerindeki toplulukların ve toprakların nasıl emperyalist emellere alet edilebileceğine yöneliktir.

⁶⁰ Bedir Han, Emir Celadet; Lescot, Roger, *Kürtçe Grameri*, Institut kurde de Paris, 2001, Paris, s.354, 355, 356

Nitekim sömürgecilik tarihi, gerek Afrika'da gerekse de Asya'da bunun sayısız örneğiyle doludur. Bu örneklerin en acımasızlarından biri, hiç kuşkusuz ki Anadolu toplulukları (Ermeniler, Süryaniler, Nasturiler ve Kürtler) üzerinde uygulanmıştır. Bilal Şimşir, Kürtler adlı kitabında misyonierler ve gezginlerce hazırlanmış çok sayıda eseri sıralamıştır. Aşağıda bunlardan bir kısmına yer verilmiştir⁶¹:

<u>Misyonerin Adı</u>	<u>Misyonerin Ülkesi</u>	<u>Misyonerin Eseri</u>	<u>Eserin Tarihi</u>
J.A. Bergk	Almanya	Anadolu, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan, Irak ve El Cezire	1799
Kalproth	Avusturya	Kürtçe Üzerine Çeşitli Araştırmalar	1808
Hammer	Avusturya	Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre Kürt Dili ve Ağızları	1814
Ferdinand Justi	Almanya	Kürt Grameri	1880
E. de Kowalevski	Polonya	Kürtler ve Yezidiler	1890
M. Giuseppe Campanili	İtalya	Kürdistan Bölgesinin Hikâyesi ve Yedi Mezhebi	1818
O. Blau	Almanya	Kuzeydoğu Kürdistan, Doğu'da Seyahat, Urumiye Gölü'nden Van Gölü'ne	1858-1863
Joseph Cernik'in	Almanya	Fırat ve Dicle Bölgesinde Teknik İnceleme	1876
Dr. Otto Puchstein	Almanya	Kürdistan'a Seyahat	1883
J. Baillic	İngiltere	Kürt ve Arap Aşiretlerinin Karakterleri ve Davranışları Hakkında	1834
H.C. Rawlinson	İngiltere	Tebriiz'den İran Kürdistanı Yoluyla Taht-ı Süleyman Harabelerine Bir Gezi Notları	1838
Claudius James Rich	İngiltere	Kürdistan Hakkında Notlar, Kürdistan'da Bir İkametgâhın Hikâyesi	1836-1837
William Ainsworth-Rassam H.	İngiltere	1839-1840 Yıllarında İstanbul'dan Musul'a Seyahat Notları	1839-1840
W. Ainsworth	İngiltere	Fırat Seferi'nin Kişisel Öyküsü	1888
W. Ainsworth	İngiltere	Anadolu'da Geziler ve Araştırmalar	1898
C. Sandretski	İngiltere	Musul'a ve Kürdistan Üzerinden Urumiye'ye Gezi	1857
F. Milingen	İngiltere	Kürtler Arasında Vahşi Yaşam	1870
Rilley	İngiltere	Türkiye'nin Doğusunda Hıristiyanlar ve Kürtler konusu	1880
Xavier Mommair de Hell	Fransa	Türkiye'ye ve İran'a Yapılan Gezi	1846-1848
A. Clément	Fransa	Kerkük'ten Revanduz'a kadar Osmanlı Kürdistanı'nda Geziler	1866

⁶¹ Şimşir, age., s.53,54,55,56.

De Cholet	Fransa	Ermenistan, Kürdistan ve Mezopotamya	1892
Kotshy	Avusturya	Anadolu'ya, Kıbrıs'a, Toroslara, Suriye'ye ve Kürdistan'a Gezi	1840-1862
Wunsch	Avusturya	Kürdistan'a Gezi, Ermenistan'da ve Kürdistan'da Gezilerim	1883-1884
D. Butyka	Avusturya	Dersim Vilayeti, : Batı Kürtleri ve Asya Türkiyesi'nin KuzeyBatısındaki Yurtları	1892
Helmuth von Moltke	Almanya	Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar	1835-1839

Bilal Şimşir'in ifadesine göre liste böyle uzayıp gitmektedir. Batılı misyoner ve gezginlerin Kürtler'e ilişkin bu derecede ilgili olmalarının temelinde daha önce belirttiğim üzere; onların emperyalizmin öncü rolleri yatmaktadır. Bu insanlar, hedef toplumu bir tür SWOT analizine tabi tutarak emperyalizm karşısında zayıf ve güçlü noktalarını tespit ederler. Bağlı buldukları Batılı emperyalist devletler de bu noktalardan hareket ederek o toplumu kendi amaçları ve çıkarları doğrultusunda nasıl kullanacaklarına dair politikaları inşa ederler. Bu insanların emperyalizm için yerine getirdikleri bir diğer görev de hedef toplumu sömürüye hazırlamaktır. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan çok sayıda sömürge yönetiminin alt yapısı da bu insanlarca atılmıştır. Bu yöndeki çalışmalarında ortaya koydukları temel düşünce Batı'nın her yönden güçlü ve üstün olduğu ancak Batı medeniyetinin yardımı ile Doğu'nun da medenileşebileceği fikriydi. Böylece yerel halk sömürge olmayı kendi rızasıyla kabullenmekteydi. Erzurum ve Sivas kongrelerinde “manda ve himaye kabul olunamaz!” denmeden önce çok sayıda Kürt ve Türk delegenin manda fikrini ateşli biçimde savundukları düşünüldüğünde misyonerlerin görevlerini Anadolu'da da başarıyla yaptıkları açıkça görülmektedir.

4.4. Şark Meselesi Çerçevesinde Sıranın Anadolu'ya Gelmiş Olması

Şark meselesi çerçevesinde temel hedefleri, Türkleri Avrupa'dan ve Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen birçok mekana ev sahipliği yapan Anadolu'dan atmak olan emperyalist Avrupa Devletleri, Bulgarların, Sırpaların ve Yunanlıların bağımsızlıklarını sağladıktan sonra gözlerini Anadolu'ya dikmişler ve bölgedeki Hıristiyan azınlıkları özellikle de Ermenileri Osmanlılara karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Batılı emperyalist devletlerin Türkleri ve Türklerin nezdinde Müslümanları Avrupa'dan atmakla yetinmeyecekleri aslında çok aşikardı. Bunu yıllarca Osmanlı ordusu için çalışmış Prusyalı subay Moltke'nin şu sözlerinden anlamak hiç de zor değildi: “Peygambere (Muhammed'e) inananlar,

Hıristiyanlığın asırlardan beri kök salmış olduğu memleketleri zaptetmişlerdi. Havarilerin klasik toprağı, Korinth ve Efes, Nikomedia, İskenderiye, Sinod'lar ve kiliseler şehri İznik, hep onların hakimiyeti altına girmişti. Hatta Hıristiyanlığın beşiğı ve Kurtarıcısının mezarı, Filistin ve Kudüs Müslümanların eline geçmiş ve onlar Avrupa'nın bütün şövalyelerine karşı burayı müdafaa etmişlerdi. Roma İmparatorluğu'nun uzun süresine son vermek ve 1000 yıldan fazla zamandan beri İsa ve Azizlerin kutsandığı Ayasofya Kilisesi'ni Allah'a ve (Muhammed) Peygambere adamak da onlara nasip olmuştu.”⁶² Gerçekten de Osmanlı'nın Anadolu ve Arap topraklarında Hıristiyanların kutsal olarak tanımladıkları çok sayıda dini merkez vardı ve buraların Türklerin elinden alınması şarttı. İşin bu dini yönü dışında bu toprakların gerek jeo-politik gerekse de yer altı ve yer üstü kaynakları nedeniyle de emperyalizmin temel hedeflerinden birisi olması kaçınılmazdı. Hiç şüphesiz, bu hedeflere ulaşmada Batılı emperyalist devletlerin en önemli destekçileri Anadolu'nun dört bir yanına milliyetçilik tohumları serpen misyonerlerdi. Misyonerler, Hıristiyan azınlıkları (Ermenileri, Süryanileri ve Nasturileri) milliyetçilik ile zehirleyip Osmanlı'ya karşı ayaklandırırken Batılı emperyalist devletler de bu isyanları uluslararası arenaya taşıyarak isyancılara her türlü diplomatik desteğı sağlamaktaydılar. Bu süreçte daha önce de üzerinde durulduğu gibi isyancılar, misyonerlerce Batı kamuoyuna Müslüman Osmanlı ahalisi ve ordusu tarafından katledilen masum insanlar olarak lanse edilmekteydi. Bu masum insanları korumak ve haklarını savunmak Batılılar için bir insanlık görevine dönüştürülüyor ve her türlü askeri ve siyasi müdahale yoluyla bu azınlıkların bağımsız Hıristiyan devletçikler haline getirilmesi için çaba sarf ediliyordu. Nitekim Berlin Antlaşması ile 1787'de uluslararası hukuk gündemine taşınan Ermeniler, 1920 Sevr Antlaşması ile (her ne kadar hiçbir zaman uygulanamamışsa da) bağımsız bir devlet haline getirilmişti. Tabii ki; Batılıların Anadolu topraklarında oynadıkları bu kirli oyun Kürtler üzerinde de negatif etkiler yaratmıştır. Bu negatif etkinin birinci nedeni Kürtlerin kendi yaşadıkları bölgelerde (yani Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde) Yavuz Sultan Selim döneminden beri süren başat rollerinin sona ermesinden kaynaklanmaktadır. Bilindiğı gibi Yavuz Sultan Selim döneminde oluşturulan idari yapı gereğı yurtluk-ocaklık sancakları ile hükümet sancakları belirli Kürt beylerine ve ailelerine tahsis edilmiş ve buralarda idari yönetim bu beyler eliyle yürütülmüştür. Bu beyler, bir nevi Osmanlı Devleti'nin taşradaki temsilcileri görevini üstlenmişler ve bu memuriyet babadan oğula (veya aile fertlerinden

⁶² Şimşir, age., s.58

birine) devreden bir biçimde süreklilik kazanmıştır. Bu beyler, sınırları Osmanlı merkezi yönetimince belirlenen alanlarda yaşayan Kürt-Türkmen-Nasturi-Ermeni-Süryani tüm aşiretlerin ve toplulukların idare ve vergi işleri konusunda tam yetkili olmuşlardır. Kürt beylerine Osmanlı Devletince verilen bu hakları ve başat rolü bu topluluklar da kabullenmiş ve bu haklara saygı duyarak üç yüz yıldan fazla bir süre barış içinde yaşamışlardır. Ancak bölgedeki faaliyetlerini 19. yüzyılla birlikte yoğunlaştıran misyonerlerin kışkırtmaları ve Batılı emperyalist devletlerin yoğun diplomatik (kimi zamansa) askeri destekleri ile özellikle Hıristiyan topluluklar, Kürtlerin bu başat rolüne karşı olumsuz söylem ve eylemler içine girmeye başlamışlardır. Buna ek olarak, bir de Batılı emperyalistlerin baskıları sonucu çıkarılan ve Müslüman tebanın aleyhine, gayri Müslimlerinse lehine hükümler getiren Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın Osmanlı bürokrasisine egemen olması sonucu, Hıristiyan azınlıklar eskiden olduğundan farklı olarak Kürt beylerine saygı göstermemeye, vergi vermemeye ve Kürt beylerin kararlarına uymamaya başlamışlardır. Hıristiyan azınlıklar, bu davranışlarının Kürt beylerince cezalandırılması durumunda ise misyonerler ve yabancı konsoloslar vasıtasıyla seslerini Avrupa kamuoyuna duyurabilmişler ve Osmanlı Devleti üzerinde Kürtler aleyhine baskı oluşturmuşlardır. Kürtler'in güç ve hakimiyet alanlarına helal getiren ve toplumsal yapıdaki başat rollerini ortadan kaldıran bu süreç, Osmanlı'ya karşı Kürt isyanlarını arttıran önemli bir unsur olmuştur. Birçok araştırmacının üzerinde ittifakla durdukları bir diğer konu da Ermeni milliyetçiliğinin Kürtçülüğü önemli ölçüde etkilediğidir. Bölgede misyonerler ve Batılı devletlerce pohpohlanan Ermeniler, oluşturdukları komiteler vasıtasıyla Kürtlerin yüzlerce yıl geniş yetkilerle ve güçle hüküm sürdükleri topraklarda Kürtleri ve diğer Müslüman toplumları katletmeye ve bu topraklar üzerinde bağımsız büyük Ermenistan hayalleri kurmaya başlamışlardır. Bu durum Kürtler üzerinde “biz” bilincinin oluşmasında etkili olmuştur. Kendi hakimiyetleri hatta varlıkları için bir tehdit durumuna gelen Ermeni toplumunun “öteki”leştirilmesi, Kürtlerin doğal olarak öteki tehlikesi karşısında “biz”i de konumlandırmasını sağlamıştır. Bu “biz” kavramının tanımlanması özellikle Kürt entellüektelleri arasında Kürt milliyetçiliğini kuvvetlendirirken Anadolu'daki Kürt ileri gelenleri ve Kürt ahali için Müslüman birlikteliğini kuvvetlendiren bir unsur olmuştur. Dolayısıyla bu durum, Kürtlerde birbirine taban tabana zıt iki tepkiyi beslemiştir. Entelektüel Kürtlerde Kürtçü düşünceleri tetikleyen Ermeni isyanları, Anadolu'daki sıradan Kürt ahalide ise tepkisel bir davranışla

Hıristiyan karşıtlığı yaratmış ve Kurtuluş Savaşı'nda Kürt-Türk dayanışmasını arttıran bir unsur oluşturmuştur.

Şark meselesi tüm Batılı emperyalist devletler açısından kendi çıkarlarını maksimize ederek çözülmesi gereken bir sorun olarak algılandığından daha önce belirttiğimiz üzere bu devletler, Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda 20. yüzyılın sonlarına kadar kendi aralarında anlaşamamış bunun üzerine Hıristiyan azınlıkları ayaklandırarak kendilerine bağlı küçük devletçikler oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu taktiğin Osmanlı'nın Avrupa topraklarında başarı ile uygulanması sonrası sıra Anadolu'ya gelmiştir. Fakat yine daha önce vurguladığımız üzere; bu Batılı devletler, oluşturmaya çalıştıkları Küçük devletçikler konusunda da rekabet içinde olmuşlardır. Bu sebeptendir ki; Grogeryan Ermeni toplumu içinde önce Katolik ardından Protestan cemaatler yaratılmıştır. Böylelikle Rusların yanı sıra Fransızlar ve İngilizler de Ermenileri bir piyon olarak kullanma imkanı edinmişlerdir. Ermeniler üzerinden oynanan oyunun Kürtler üzerinde yarattığı etkiyi bir önceki paragrafta açıklamıştık. Batılı emperyalist devletlerin Kürtçülüğün oluşumu konusunda sundukları bu dolaylı katkının yanında hiç şüphesiz doğrudan da çok yönlü katkıları olmuştur. Bu konuda İngiltere ve Rusya başı çekmektedir. Bu iki ülke, Kürtçülüğün gelişimine doğrudan katkı bakımından diğer Batılı emperyalist devletlerden fersah fersah öndedirler. Rusya'nın yapmış olduğu çalışmaların temelinde Osmanlı – Rus savaşlarında Kürt aşiretleri kendi yanına çekmek vardır. Bu pratik amaca ulaşabilmek adına St. Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisi bünyesinde Kürtçülüğün düşünsel temellerini oluşturan teorik çalışmalara imza atmışlardır. Günümüzde Kürtçülerin ve PKK terör örgütünün kullandığı temel tarihsel ve kültürel teorik çerçeve, bu akademi bünyesinde yürütülen sözde bilimsel çalışmalarla ortaya atılmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kürtçülüğe yön veren Kürdologların en ünlülerinin Ruslar arasından çıkması, bu anlamda bir tesadüf değildir. İngilizler ise pragmatik bir yaklaşımla özellikle I.Dünya Savaşı ve sonrasında da Kurtuluş Savaşı sürecinde Anadolu'ya ve bugünkü Irak'ın kuzeyinde bulunan zengin petrol kaynaklarına sahip olabilmek adına Kürtçülüğe destek vermiş ve Kürtçülük kartını bölgede yürüttüğü emperyalist politikanın aktif bir parçası olarak kullanmıştır. İngilizlerin bu süreçte izlediği politikalar ve Kürtçülüğe yaptıkları katkılar konusu, sonraki bölümlerde daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Fakat küçük bir ipucu olması bakımından İngiliz diplomatların yaptıkları gizli yazışmalardan 3 Eylül 1912 tarihinde Mr. Marling'den Sir E. Grey'e gönderilen rapora

bakmak yeterli olacaktır: “...Şimdiki durum yalnız Balkanlar'ı ve Avrupa'yı değil fakat Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da imparatorluktan ayırmaya çalışmak olmalıdır.”⁶³ Gerçekten de 20. yüzyılın başlarından itibaren İngilizler, hedef alanlarını genişletmiş ve Osmanlı'nın Asya ve Afrika topraklarına da göz dikmiştir. Bu amaçlarına ulaşmak için de Kürtçülüğü de aktif bir araç olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır.

Yukarıda sıralanan dört ana sebepten kaynaklanan Osmanlı dönemindeki Kürt isyanlarının belli başlıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı (1806-1808, Süleymaniye)
2. Babanzade Ahmet Paşa İsyanı (1812, Süleymaniye)
3. Revaduz Yezidi İsyanı (1830-1833, Hakkari ve çevresi)
4. Mir Muhammet İsyanı (1832-1833, Soran)
5. Kör Mehmet Paşa İsyanı (1830-1833, Erbil, Musul, Şirvan)
6. Garzan İsyanı (1839, Diyarbakır)
7. Bedirhan Bey İsyanı (1843-1847, Hakkari ve çevresi)
8. Yezdan İzzettin Şer İsyanı (1855, Bitlis)
9. Bedirhan Osman Paşa İsyanı (1877-1878, Cizre ve Midyat)
10. Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880, Hakkari, Şemdinli)
11. Emin Ali Bedirhan İsyanı (1889, Erzincan)
12. Bedirhan i Halil ve Ali Remo İsyanı (1912, Mardin)
13. Molla Selim ve Şeyh Şehabettin İsyanı (1913-1914, Bitlis)⁶⁴

⁶³ Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s.113

⁶⁴ Kürtçülük konusunda Kürtçülüğe destek veren yabancı yazarların yapmış olduğu çalışmaların bizim literatürümüzde de ne denli etkin olduğunu belirtmek gerekiyor. Yukarıdaki isyanlara ilişkin sıralama ülkemizde yayımlanmış ve Türk yazarlar ve tarihçiler tarafından yazılmış, kabul gören Kürt isyanlardır. Fakat bu kabul gören isyanlar arasında hemen hemen tüm kaynaklar, Zaza aşiretlerine ait olan isyana da yer vermektedirler. Bu durum üzerinde değerlendirme yapmaya muhtaç görünüyor. Bugün, halen Kürtçü çevrelerce Kürtlerin bir kolu olarak gösterilmeye çalışılan Zazalar, ısrarla Kürtlüğü kabul etmemektedirler. Fakat biz ironik bir biçimde halen Kürt ayaklanmaları arasında Zaza aşireti ayaklanmasını da sayarak Kürtçülerin ekmeğine yağ sürercesine Zazalara adeta “Hayır inkar etmeyin. Siz Kürtünüz!” diyoruz. Bu nedenle söz konusu yanlış tekrarlamamak amacıyla, diğer birçok tarih çalışmasından farklı olarak Zaza aşireti ayaklanmasına yukarıda Kürt ayaklanmalarını sayarken yer verilmemiştir. Konuya ilişkin Minorsky gibi tarafgir bir Kürdolog dahi aynı görüştedir:“V. Minorsky de İslam Ansiklopedisi'nin İngilizce

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki; bu isyanların her birinin temelinde yukarıda sıraladığımız nedenlerden birkaçı veya hepsi bir arada bulunmaktadır. Bu isyanların ortaya çıkmasında nedenler öylesine birbiri içine girmiş ve daha önce söylediğimiz gibi grift bir yapı oluşturmuştur ki; kimi zaman bunlardan hangisinin başat rol oynadığını belirlemek bile çok güç olabilmektedir. Bu ise kimi zaman, Kürt isyanlarını inceleyenleri, yanlış sonuçlara ulaştırabilmektedir. Kimi Kürtçü yazarlar ise bu grift yapıyı kendi işlerine geldiği gibi kullanarak okuyucularının kafasının karıştırmak ve Osmanlı Devleti'ne karşı ortaya çıkan Kürt isyanlarını milliyetçi gayelerle çıkmış isyanlar olarak lanse etmek amacıyla kullanmaktadırlar. Bu durumu iki somut örnek; Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah isyanları üzerinden incelemek daha açıklayıcı olacaktır.

5. İKİ ÖNEMLİ İSYAN

5.1. Bedirhan Bey isyanı

Daha önce belirttiğimiz üzere, II. Mahmut dönemi ile birlikte bölgedeki Kürt emirleri birer birer ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. İşte böylesi bir dönemde bölgedeki en büyük emirliklerden biri olan ve köklerinin ünlü İslam komutanlarından Halid bin Velid'e dayandığını iddia eden bir aile tarafından yönetilen Botan emirliğinin başında Bedirhan Bey bulunmaktaydı. Osmanlı merkezi yönetimi ile ilişkilerini en üst seviyede tutarak birçok Kürt emirinin ortadan kaldırıldığı süreçten güçlenerek çıkan Bedirhan Bey, bu uğurda Kürt beylerinden biri olan Sait Bey'in üzerine yürüyen Osmanlı ordusuna yardım etmekten de geri kalmamıştı. Sonrasında ise 1839 yılında Osmanlı ordusunun isyancı Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı Nizip'te verdiği mücadeleye katıldı. Osmanlı ordusunun büyük bir yenilgi aldığı Nizip Savaşı'ndan da Bedirhan Bey, birçok askerini kaybetmesine rağmen güçlenerek çıktı. Çünkü Osmanlı ordusunun aldığı ağır yenilgi, Osmanlı'nın bölgedeki askeri gücünün kırılmasına ve siyasi egemenliğinin büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştur. Kürt beylerinin ortadan kaldırılması sonrası merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla geniş yetkilerle merkezden atanan valiler, Nizip bozgunu

nüshasında "kesinlikle" ibaresini kullanarak "20. yy'da Kürtler arasında kesinlikle Kürt olmayan bir unsurun -Zaza— tespit edildiğini" belirtir (s. I 134). " Zaza kelimesinin geçtiği her yerde "Gerçek Kürt Olmayan" notunu düşer (s. 1151)." (Ali Tayyar Önder, Türkiye'nin Etnik Yapısı, Kripto Yayınları, Ankara, 2008, s. 247.) Zazalarla Kürtlerin dili de tamamen farklıdır: "Zazaca, bazılarının sandığı ya da maksatlı olarak yaydığı gibi Kürtçe'nin bir lehçesi değildir. Bu husus, konunun dünyaca tanınmış uzmanları olan Prof. V. Minorsky, Prof. Haddank, Prof David Mac Kenzie, İngmar Sauberg, Terry L. Todd, Prof.Dr. Gouchie Kojima gibi otoritelerce kanıtlanmıştır. W. B. Lockvood, T.M. Jhonstone da Zazacayı özgün bir dil olarak görürler. Kısacası, dünyadaki ciddi bilim çevreleri Zazaca'yı Kürtçe'nin bir lehçesi olarak kabul etmez." (Önder, age., s.169)

öncesinde de bölgede asayiş ve otoriteyi sağlamakta güçlük çekmekteydiler. Bozgun sonrasında ortaya çıkan başıboşluk ise çok daha ileri boyuttaydı. Bölgede bu durumdan en olumsuz etkilenen yer hiç şüphesiz Diyarbakır eyaletiydi. “Bölge, savaştan kaçan askerler ile dolmuştu. Asayişten eser kalmadığından, seyahat etmek isteyenler yanlarında güçlü bir koruma olmaksızın şehrin dışına çıkamaz olmuşlardı. Aşiretler çoğu yeri istila edip yağmalamaya başlamışlardı. Gerek mühimmat ve gerekse asker bakımından Diyarbakır Eyaleti oldukça güçsüzleştigiinden bölgedeki karışıklığın önü bir türlü alınamamıştı.”⁶⁵ 1839-1842 yılları arasında üç yıllık süreçte Diyarbakır Valiliğine sırasıyla Sadullah Paşa, Süleyman Paşa, Zekeriya Paşa, Vecihi Paşa ve İsmail Paşa atanmıştı.⁶⁶ Merkezi idarenin taşra teşkilatındaki bu istikrarsızlık ve düzensizlik sonraki yıllarda da bölgede asayiş ve otoritenin sağlanmasını engelledi. Bu durum, hiç şüphesiz Bedirhan Bey’in hareket alanını genişletti. Fakat Bedirhan Bey, akıllı bir yöneticiydi ve Osmanlı’nın şimşeklerini üzerine çekmemek için dikkatli hareket ediyor, bölge valilerinin tüm emir ve direktiflerini yerine getirmek için elinden geleni yapıyordu. Bu bağlamda Han Mahmut’un Nizip bozgunu sonrası çıkardığı isyanın görüşmeler yoluyla sona erdirilmesi konusunda Erzurum Valisi Hafız Paşa’nın talebini yerine getirmiş ve kayınpederi Han Mahmut’u Erzurum’a gitmeye ikna etmişti. Keza, Hertoşi Aşireti reisi Ömer Ağa ile Hakkari Beyi Nurullah’ın da Erzurum’a gönderilmesi hususunda Osmanlı idaresi ondan yardım istemek zorunda kalmıştı.⁶⁷ Bedirhan Bey’in bölge ileri gelenleri arasındaki etkinliği, onu Osmanlı devleti nezdinde daha da önemli kılıyordu: Osmanlı’nın bölgede huzur ve asayişin sağlanması konusunda Bedirhan Bey’e ihtiyacı vardı. Bu sebeple de Osmanlı, Bedirhan’ın kimi yanlış davranışlarına göz yummak zorunda kalıyordu. Bedirhan Bey de bu durumun farkındaydı ve bu sebeple ince diplomasi uyguluyordu. Bir yandan Osmanlı’nın bölgedeki valilerinin emir ve talimatlarını yerine getirirken bir yandan da bölge insanı üzerinde hakimiyetini arttıracak faaliyetler yürütüyordu. Nitekim bu dönemde kendisi adına para bastırmaya ve hutbe okutmaya başladı. Bilindiği gibi; bunlar hükümlerlik işaretleriydi ve bölge halkının gözünde Bedirhan Bey’i Osmanlı’dan bağımsız bir hükümlerlik gibi lanse etmeye yönelikti. Bedirhan Bey, bu sembolik hareketler dışında egemenlik ve nüfuz alanını da genişletmeyi başarmıştı. Van, Sabala, Revanduz, Siverek, Sert ve Sincar’ı da içine katarak Diyarbakır’a

⁶⁵ Gencer, agt., s.69

⁶⁶ Gencer, agt., s.71

⁶⁷ Gencer, agt., s.88

kadar dayanmış; Aşna ve Urmiye'yi de işgal ederek ele geçirmiştir.⁶⁸ Fakat Bedirhan Bey, bütün bunları yaparken yukarıda belirttiğimiz üzere, Osmanlı'yı kızdırmamaya da özen gösteriyordu. Bu anlamda, Osmanlı'nın bölgedeki valilerinin otoritelerine helal getirmiyordu: "Bedirhan Bey her ne kadar sorun olmaya başlamışsa da onu bu dönemde asi olarak nitelendirmek yanlış olur. Kendisinden epey şikâyet eden Erzurum Valisi Halil Kâmili Paşa bile İran meselesi ortaya çıktığından beri vermiş olduğu talimatların tamamına uyarak iyi hizmetlerde bulunmuş olduğunu belirtmişti. Ayrıca Hakkari ve Van bölgesinin muhafazasına yardımcı olmuş, Salmas Hâkimi Yahya Han'ın Hakkari bölgesine sızmasını engellemiştir. 1843 yılında oluşturulan Bağdat postasının Diyarbakır-Musul arasındaki güvenliğinin sağlanması konusunda onun yardımına başvurulmuştu. Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa da benzer ifadeler kullanarak devlete karşı tüm sorumluluklarını yerine getirmiş olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Bağdat'tan ayrıldığı sırada Bedirhan Bey Mir Seyfettin ile birlikte huzuruna gelerek devletin sadık bendeleri olduklarını ve hizmette kusur etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdi."⁶⁹

Bedirhan Bey, Osmanlı'ya karşı izlediği başarılı siyasetin yanında başarılı bir idareciydi de aynı zamanda. Bölgesinde özellikle asayişin ve refahın sağlanması konusunda çaba sarf etti. Vergi oranlarını diğer bölgelere göre düşük tutması ve bölgesinde asayişi istikrarlı biçimde sağlaması kısa zamanda Cizre ve çevresinin yoğun göç almasına sebep oldu. Askeri gücüyle beraber, tarımsal ve ticari faaliyetleri de nüfus artışıyla doğru orantılı biçimde yükseldi. O yıllarda bölgeyi gezen bir Fransız konsolosluk görevlisi, Cizre bölgesindeki refah ve güven ortamının Osmanlı'nın idaresindeki diğer bölgelerde olmadığını söylüyordu.⁷⁰ Bu durumu tasdik eden bir diğer gözlem de Amerikan Misyonerleri Wright ve Breath'ın *Missionary Herald* dergisine yazdıkları makalede şöyle aktarılmıştır: "... Bedirhan'ın yönetiminde suçlular kurtulamaz. Suçluluğu sabit görülen bir Kürt hırsızın sağ eli kesildi..!"⁷¹

Bedirhan Bey'in bölgedeki gücünü hızlı biçimde arttırması karşısında Osmanlı, uzunca bir süre sessizliğini korudu. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi zaten Tanzimat Fermanı'nın uygulamaya geçirilmesi ve çıkan Arap isyanlarının bastırılması⁷² gibi

⁶⁸ Malmisanij, *Cizra Botanlı Bedirhaniler*, 2. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2000, s. 54.

⁶⁹ Gencer, agt., s.88

⁷⁰ Kutschera, *Chrisç Kürt Ulusal Hareketi*, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yayınları, İstanbul 2001,s.26.

⁷¹ Şimşir, age., s .92

⁷² Doğan, agm, s.18

yeterince problemle uğraşmaktaydı ve bu problemlerle uğraşırken Bedirhan Bey'e yöneltecek yeterli güç ve enerjiye sahip değildi. İkincisi mevcut durum, kendisi açısından çok da sorunlu bir durum ortaya çıkarmamıştı. Çünkü resmiyette Bedirhan Bey halen Osmanlı'ya bağlı görünüyordu ve bir nevi Osmanlı adına bu topraklarda huzur ve asayiş sağlamıştı. Bu iki sebebe rağmen Osmanlı ile Bedirhan Bey'in çatışması kaçınılmazdı. Çünkü Osmanlı, II. Mahmut ile başlattığı merkezi yönetimin inşasında kararlıydı. Diğer yandan da 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmişti ve artık Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi bu bölgesinde de ekonomik, siyasi, idari vb. hiçbir şeyin eskisi gibi olması mümkün değildi. Oysa Bedirhan Bey ve onun ortaya koyduğu yönetim, Tanzimat anlayışıyla taban tabana zıttı. Dolayısıyla bölgeden Bedirhan Bey'in tasfiyesinin sağlanması Osmanlı için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Bedirhan'ın tasfiyesi yönünde Osmanlı iradesi 1844 yılıyla beraber şekillenmeye başlamıştır. Tanzimat uygulamalarından biri olan Kürtlerin de askere alınmaya başlanması, gerilimin ilk işaretlerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Cabir Doğan, Bedirhan Bey İsyanı adlı makalesinde bu gelişmeyi ve Osmanlı'nın tutumunu Osmanlı belgelerine dayanarak şu şekilde aktarmaktadır: “Arabistan Ordusu Müşiri Namık Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği 6 Zilkade 1260 (17 Kasım 1844) tarihli arz tezkeresinde, Diyarbakır Eyaleti'nde askerî redife kurulması ve Bedirhan Bey maddesine dair gönderdiği yazılar, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adlîyye'de ve 27 Kasım Pazar günü Meclis-i Umûmî de görüşülmüş ve konuyla ilgili olarak şu kararlar alınmıştır:

1. Bedirhan Bey'in, devletin yanına çekilerek redif askerinin kolaylıkla toplanması,
2. Asker-i redife toplanmasını reddettiği takdirde baskıyla ve güç kullanarak bu işin gerçekleştirilmesi,
3. Mevcut şartlarda güç kullanılmasının uygun olmayacağı düşünülerek Bedirhan Bey'in temin edilmesi.

Meclis-i Umûmi toplantısında ayrıca bundan sonraki süreçte Bedirhan Bey'e karşı izlenecek strateji ve ona karşı alınacak tedbirler konusunda da şu kararlar alınmıştır: Nizamiye ordularının o bölgede kurulmasıyla, Bedirhan Bey'in zaman kazanmak ve devlete güven vererek “devlete hizmet edeceğim”, gibi aldaticı tavırlara girmesi muhtemeldir. Her nasıl olsa, fırsat düştüğünde gerekli tedbirler alındıktan sonra gerek Bedirhan Bey ve gerekse arkadaşları İmadiyeli İsmail Paşa, Garzanlı Derviş Bey, Mardinli

Esad Bey, Cizreli Mir Seyfettin ve diğerkleri o bölgeden tamamıyla defedilmelidir. Fakat öncelikle Bedirhan Bey'i celp ve temin ederek Diyarbakır'ın dağ köylerinden redif askerleri toplanmalıdır. Daha sonra kendine tam bir güven hissi verilmelidir. Taltif amacıyla kendisinin ve arkadaşlarının Dersaadet azalarıyla İstanbul'a gönderilmesi, onlar vardıktan sonra ailelerin de arkalarından İstanbul'a gönderilerek oradan da uygun bir yere gönderilmelidir. Eğer bu gerçekleşmez de asker-i redife toplanmasına karşı çıkarak bölgede tahrik ve fesada girişir ise, kuvvet yoluyla ele geçirilerek aileleriyle birlikte bölgeden uzaklaştırılıp İstanbul'a gönderilmeli. Meclis-i Valâ, duruma göre bu iki yoldan hangisi uygunsa ona göre hareket edilmesini tamamen Namık Paşa'nın insiyatifine bırakmıştır.”⁷³

Cabir Doğan'ın Osmanlı belgeleri üzerindeki incelemeleri bize Osmanlı'nın Bedirhan Bey'i mutlak surette bölgeden uzaklaştırma kararında olduğunu göstermektedir. Fakat bunu zamana yayarak ve mümkünse askeri güç kullanmadan yapma düşüncesindedir. Kısacası daha 1844 yılında Osmanlı, Bedirhan Bey'i bölgeden ailesi ile birlikte gerekirse güç kullanarak uzaklaştırmaya ve son Kürt emirini de ortadan kaldırarak merkezi otoriteyi güçlendirmeye kararlıydı.

Bu süreçte Bedirhan Bey redif askeri toplanması konusunda Namık Paşa'ya yardımcı olarak Osmanlı'nın güvenini kazanmaya çalışmıştır. Böylece üzerine ordu gönderilmesi tehlikesini bertaraf etmiş, Osmanlı da daha uygun bir zamanı kollamak kaydıyla bir süreliğine Bedirhan Bey'in bölgeden çıkarılması düşüncesini ertelemiştir.

Bedirhan Bey ile Osmanlı arasında ikinci sürtüşme, Bedirhan Bey'e bağlı bölgede gerçekleştirilen mülki taksimat değişikliği konusunda yaşanmıştır. Yapılan değişiklikle daha önce Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan Cizre'nin Bohtan, Eşni ve Hacı Behram havalisi Musul Eyaleti'ne bağlanmış; geri kalan Cizre, Midyat ve sair yerler de Diyarbakır Eyaleti sınırları içinde kalmıştır. Mehmet Paşa, idari değişiklik sonrası Bedirhan'ı Musul'a davet etmiş; fakat o, valiye güvenmediği için bu isteği yerine getirmemiştir. Bu mülki değişikliğin yapılması konusunda Musul Valisi Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan talebi önemli rol oynamış ve bu yönde İstanbul'a çok sayıda talep mektubu göndermiştir. Musul Valisi ile Bedirhan Bey'in aralarındaki kişisel husumetin bu talepte ne derece etkili olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz husus, aralarının açılmasına sebep olan olaylardan birinin

⁷³ Doğan, agm., s.20

Bedirhan Bey'in kendisine isyan eden Yezidileri cezalandırmak üzere Sincar'a girmesini Musul Valisi Mehmet Paşa, kendi yönetimi altında bulunan bölgeye müdahale olarak algılayıp tepki göstermesi ve emrindeki askeri kuvvetlerden biriyle Bedirhan Bey'e bağlı bölgede birkaç köye saldırmasıdır. Böylece Bedirhan Bey ile Mehmet Paşa arasındaki gerilim tam anlamıyla düşmanlığa dönüşmüştür. Belki de bu düşmanlığın tetikleme sonucu Musul Valisi, Cizre ve Cizre'nin kasabaları Bohtan, Eşni ve Hacı Behram havalisinin Diyarbakır'dan alınarak Musul'a bağlanmasını istemiştir.

Konu ile ilgili olarak Musul, Diyarbakır, Bağdat Valileri ve ordu kumandanlarıyla İstanbul arasında bir dizi yazışmalar olmuştur. Bu yazışmalar sonucu yukarıda da belirttiğimiz üzere; Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan Cizre ve Midyat Diyarbakır'a bağlı kalmış; Bohtan, Eşni ve Hacı Behram havalisi ise Musul Eyaleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı ile Bedirhan Bey arasındaki ilişkileri etkileyen üçüncü ve en önemli olay ise Bedirhan Bey'e bağlı bölgede meydana gelen Nasturi ayaklanması ve ardından Bedirhan'ın bu ayaklanmayı kanlı biçimde bastırışıdır. Daha önceki bölümlerde 19. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Protestan misyonerlerin Anadolu'da yoğun bir faaliyet içine girdiğini ve bu faaliyetlerden Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin de nasibini aldığını belirtmiştik. Nasturiler de bu anlamda misyonerlerin belirlediği hedef kitlelerden biriydi.

Nasturiler, Hıristiyan bir topluluktur. Bu topluluk, adını kurucusu olan, İstanbul patriği "Nestorius"dan almıştır. Nestorius'un savunuculuğunu yaptığı görüş, İsa'ya 30 yaşındayken Kelam'ın indiğini ancak o zamandan sonra İnsan ve Tanrı karakterlerini taşıdığını Hz.Meryem'in, Tanrı olan İsa'nın değil, insan olan İsa'nın annesi olduğunu söylemiş ve dolayısıyla da, Tanrı'nın doğrulamayacağını, doğrulmadığını belirtmiştir. Nestorius, monofizitlerle mücadele etmiştir. MS. 449 yılında Efes'de toplanan II. Efes Konsili'nde alınan kararlar Nestorius, aforoz edilmiş ve bu sebeple Nestorius'un görüşlerini savunanlar kendi kiliselerini kurmuşlardır.

Osmanlı coğrafyasındaki Nasturiler, 19. yüzyıla gelindiğinde Güneydoğu Anadolu (Hakkari), Kuzey Irak (Musul) ve İran Azerbaycan'ın batısı (Urumiye) arasındaki dağlık sınır bölgesinde Müslüman topluluklar içinde dağınık zümreler halinde yaşamaktaydılar.⁷⁴

⁷⁴ Alıkcı, Dündar, *Abbasi Devleti'nden Hakkâri Beyliğine İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2006. s. 91.

Hakkari bölgesindeyse, Çölemerik, Gev'ar, Margaver ve Tiyari yoğun olarak yaşadıkları alanlardı. Nasturiler Çölemerik, Tiyar,(aşağı-yukarı) Valto, Tuhuba, Tal, Diz, Baz ve Gevar, Gilo diye büyük küçük dokuz aşiretten oluşmaktaydılar.⁷⁵ Rus General Mayewski, Nasturilerin meskun oldukları bu yerleri “Küçük Asya'nın en ıssız yerleridir, medeniyetten eser yoktur” şeklinde tarif etmiş ve “bu yerleri gezerken çok korktuğunu” ifade etmiştir.⁷⁶ Gerçekten de Nasturilerin yaşadıkları bölgeler çok sarp ve dağlıktı. Ayrıca doğa ve iklim şartları da çok sertti. Bu sebeple genel geçim kaynakları hayvancılıktı.

Erzurum'daki İngiliz Konsolosu J.G. Taylor, 19 Mart 1869 tarihli raporunda, Nasturilerin toplam sayısını 111.010 olarak gösteriyordu. Bunların 76.500'ü aşiretlere bağlıydı, 34.510'u ise herhangi bir aşirete bağlı olmayanlardı. Aşirete bağlı olanlar topluca birarada yaşıyor, aşirete bağlı olmayanlar ise Müslüman çoğunluk içinde dağınık olarak bulunuyorlardı.⁷⁷

Nasturilerin başında bulunan din adamına Marşemun denmekteydi. Marşemun, dini bir lider olmasının yanında aynı zamanda Kürtlerdeki aşiret reisine benzer biçimde dünyevi liderliği de bünyesinde taşımaktaydı. Nasturiliğin en yüksek makamında bulunan Marşemun, “sadece Osmanlı coğrafyasındaki Nasturilerin değil, aynı zamanda bu inancı benimseyen bütün Nasturilerin dini lideriydi. Yani Osmanlı topraklarında yaşayan Nasturilerin yanı sıra Hindistan, Çin ve İran'da yaşayan Nasturiler de dini yönden Hakkari'nin Koçanis köyünde ikamet eden patriğe bağlıydılar. Patriğin adı geçen yerlerdeki Nasturilerin dini reislerinin atama ve tayin işlerine de bakması, onun siyasi önemini artırmaktaydı”.⁷⁸

Nasturiler, Osmanlı idaresi altında oldukları dönemde Hakkari Kürt Emirinin iktidarı altında yaşayan bir Kürt aşiretinden farklı değildiler. Bu bakımdan emire bağlı Kürt aşiret beylerinininkine benzer bir statüye sahiptiler. Patrik, Hakkari Emiri sefere çıkacağı zaman Emire cemaatinden silahlı bir müfreze temin ederdi ve ayrıca Hakkari

⁷⁵ Doğan, Cabir, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2010, Sy.:22, ss.1-18, s.2”

⁷⁶Satılmış, Selahattin, “XIX. Yüzyılda Hakkâri'de Hıristiyan Bir Cemaat:Nasturiler”, s.106, www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/.../satilmis.pdf, 14.02.2011.

⁷⁷ Şimşir, age., s.88

⁷⁸ Satılmış, agm., s.108

Emirinin meclislerine tıpkı aşiret beyleri gibi katılırdı. Emirlik mücadelelerinde ve emirlik içinde çıkan iç sorunların çözümünde Patriğin düşüncesine önem verilirdi.⁷⁹

Tarihte birçok yazar tarafından "Dağ Hıristiyanları" veya "Hıristiyan Kürtler" olarak da nitelenen Nasturileri, giyim kuşamları bakımından Kürtlerden ayırmak oldukça zordu. Özellikle şehirlerde iç içe, karışık olarak otururlardı. Yalnız dinleri ve dilleri ayırdı. Fakat hem Nasturilerde hem de Kürtlerde etnik kimlik ve dini taassuptan ziyade, kabile çıkarları belirleyici unsurdu.⁸⁰ Bu sebeple Nasturiler ile Kürtlerin aynı dönemde kendi soydaşlarına karşı birbirleriyle ittifak ettikleri de sık karşılaşılan olaylardan biriydi. İki topluluk birbirine karşı oldukça saygılı ve anlayışlıydı. Birbirlerinin dini günlerine ve adetlerine saygı gösterirler ve bayramlarda karşılıklı ev ziyaretlerinde bulunurlardı. Bölgedeki törenlerde Kürt lideriyle Nasturi Patriği yan yana otururlardı.⁸¹ Toplumlar arası bu iyi ilişkilerin bir sonucu olarak, Nasturi Patriği, Kürtler arasında da oldukça itibar görürdü. Patrik, bir Nasturiyi aforoz ederse Kürtler de bu afaroza uygun olarak aforoz edilen Nasturi'yi dışlardı. Kürt liderleri, patriği bütün süvarileriyle karşılarlar ve konuk olacağı eve kadar ona eşlik ederlerdi.⁸² Kürtlere ait bir atasözü aslında iki toplumun arasındaki sıcak ilişkiyi çok güzel biçimde özetlemekteydi. Bu atasözüne göre; Nasturilerle Kürtler arasında ancak bir "saç kılı" kadar ayırım vardı.⁸³

Yüzyıllar boyu iki toplum arasında barış ve iyiniyet içerisinde sürüp gelen ilişkiler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan misyonerlik çalışmaları nedeniyle kısa sürede bozulmaya başladı. Misyonerlerin Nasturileri Kürtlere karşı kışkırtmaları ve din temelinde iki kardeş toplum arasında yaratmaya çalıştıkları ayrımlar bir süre sonra iki toplumun kanlı çatışmalara girmesine neden olmuştur. Burada bilinmesi gereken hassas nokta, misyonerlerin Nasturiler üzerinde yürüttükleri çalışmaların temelinde de bağlı buldukları devletlerin bölge üzerindeki emperyalist gayelerinin yattığıdır. Bu emperyalist gayeleri gerçekleştirebilmek için misyonerler sinsice davranmaktan geri durmamışlardır: "Nasturilere gelip, 'Uyanın artık. Devir değişti. Tanzimat geldi. Padişah ferman verdi. Kürt beyleri artık sizin kılınıza bile dokunamaz. Sizden vergi de alamaz,

⁷⁹ Celil, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Mehmet Demir (Çev.), Özge Yayınları, Ankara, 1992, s.136.

⁸⁰ Yonan, Gabriele, *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*, Erol Sever (Çev.), Pencere Yayınları, İstanbul, 1999, s.62.

⁸¹ Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002, s.186

⁸² Foggo, Hacer Yıldırım, *Kırmızı Püskül: 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2002, s.29..

⁸³ Öke, age., 186.

haraç da alamaz..' diye propaganda yaparken, bir taşla birkaç kuş birden vuruyorlardı. Nasturiyi Kürde karşı, Kürdü de Tanzimat Fermanına ve dolayısıyla hükümete karşı kışkırtıyorlardı."⁸⁴ "Korkmayın arkanızda biz varız!" diyerek Nasturileri, Kürt beylerine karşı kışkırtan misyonerler gerçekte ise Nasturilere karşı hiç de olumlu düşüncelere sahip değillerdi: 1880'li yıllarda Nasturiler üzerine araştırmalar yapan İngiltere Canterbury Başpiskoposluğuna bağlı misyonerlerden Riley, dağlı ve ilkel bir ırk diye bahsettiği Nasturileri "kaba, cahil, beceriksiz" olarak nitelemekteydi.⁸⁵ Yine misyonerler, hazırladıkları raporlarda Nasturileri paraya aşırı düşkün olarak tanımlıyor, hatta "bir çift öküz karşılığında mezheplerini bile değiştirirler" demekten de kendilerini alamıyorlardı.⁸⁶ Oysa aynı emperyalist misyonerler, kendi ülkelerinde Müslüman Kürtler ve Osmanlı aleyhine kamuoyu oluşturabilmek için oldukça dramatik hikayeler anlatmaktaydılar. Bunlardan biri de 1849 yılında Şemdinli'ye gelip tek tek Nasturi köylerini tespit etmiş ve çeyrek yüzyıl sonra İngiltere Büyükelçisi ünvanıyla İstanbul'a dönmüş olan Henry Layard'dır. Layard kendi kamuoyuna Nasturileri şöyle anlatıyordu:

"Şemdinli piskoposu kardeşini göndermiş. Kardeşi birçok Hıristiyanı köylerinden İran'a sürmüş olan Bey'in (Mirin) zalimliğine atıp tuttu. Ertesi gün zavallı Nasturilerin acıklı durumuna kendim tanık olmalıymışım.

Ertesi gün Nera'dan (Nehir'den) ayrıldık. Ayaklarımızın altındaki vadi... sık Hıristiyan köyleriyle kaplı Şemdinan (Şemdinli) Nasturi bölgesiydi. Bizi görmeye gelen köylüler son derece yoksuldu, çocukları aç ve çıplaktı, erkekler ve kadınlar yarı çıplaktı. Piskopos Mar Hannanişo'yu ziyarete gittik. Yetkisi özellikle Şemdinan vadisindeki birçok Nasturi köyünü kaplıyordu. Herki Aşireti yılda iki kez bu Hıristiyanların yerleşim yerlerinden, sürülerini güderek, ekinlere zarar vererek, bir çekirge bulutu gibi geçiyordu. Kürt Efendi, onlardan yasal vergilerin ve öşürün iki katını alır. Hıristiyan uyrukluları korumaya niyetli olsa bile, dağların bu kesiminde Türk Hükümeti'nin gücü yoktur..."⁸⁷

⁸⁴ Şimşir, age., s. 94

⁸⁵ Aydın, Suavi, *Doğu ve Batı Hıristiyanlığı Arasında Son Hesaplaşma: Modernleşme ve Doğu Hıristiyanlığı Üzerinde Misyon Faaliyetleri*, Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), *Süryaniler ve Süryanilik*, C. 3, Orient Yayınları, Ankara, 2005, ss. 101-129, s.112.

⁸⁶ İleri, Cihangir, *Osmanlı Devletindeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyanları*, Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), *Süryaniler ve Süryanilik*, C. 1, Orient Yayınları, Ankara, 2005, ss. 141-161, s.143.

⁸⁷ Şimşir, age., s. 93

Misyonerlerin faaliyetleri ve Batılı emperyalist devletlerin bölgedeki diplomatları vasıtasıyla verdiği siyasal destek, yüzlerce yıl bir arada sorunsuz yaşayan Kürtlerle Nasturileri birbirlerine düşman toplumlar haline getirmiştir. Bu düşmanlığa ilişkin ilk kanlı çatışmalar, 1 Temmuz 1843'te başlamıştır. Bu çatışmayı başlatan ilk saldırının kimden geldiğine ilişkin söylentiler farklıdır: “Bir açıklamaya göre, Nasturiler Sersipi köyünü talan etmiş, Bedirhan Bey’in adamlarını ve iki seyidi öldürerek kanlı gömleklerini Bey'e göndermişler imiş. Bir başka anlatıma göre ise, Bedirhan Bey, Mar Şimon'un (patrik) annesini öldürmüş, parçalayıp Zap suyuna atmış imiş.”⁸⁸ Aslına bakılırsa saldırıyı kimin başlattığı çok da önemli değildi. İki toplum arasındaki düşmanlık öylesine bir noktaya yükselmişti ki; kanlı çatışmaların başlaması için gerekli olan sadece bir kıvılcımdı. Bu iki toplumu kanlı bıçaklı düşmanlar haline getiren misyonerler ise olacakları önceden görür gibiydiler: “Özerkliklerini neredeyse yalnızca inzivada yaşamalarına ve nispeten önemsiz olmalarına borçlu olan Nasturi aşiretlerinden insanlara Hıristiyan ulusların aniden bu kadar aktif biçimde ilgi göstermeleri Nasturilerin Müslümanların gözünde yeni bir önem kazanmalarına yol açtı. Bunun onların yıkılması için ilk adımı oluşturacağından kuşku yok!” Bu itiraf Anglikan Kilisesi adına bölgeyi karış karış gezerek bölgeye ilişkin kitaplar yazan W.F. Ainsworth adlı misyonere aittir.⁸⁹ Ainsworth, 1842 yılında Londra'da yayımlanmış olduğu Anadolu'da, Mezopotamya'da, Geldani Ülkesinde ve Ermenistan'da Geziler ve Araştırmalar adlı kitabında Nasturiler üzerinde yürüttükleri faaliyetlerin aslında Nasturilerin sonunu hazırlayacağını kendilerinin de farkında olduğunu böylece kabul etmektedir. Fakat misyonerler için “iş iştir” ve bu kez işleri Anadolu'yu karıştırmak, asırlar boyunca huzur ve barış içinde yaşamış Ermeni, Kürt, Türk, Nasturi v.b. tüm toplulukları birbirine düşman ederek sömürüye hazır hale getirmektir. Kabul etmek gerekir ki; misyonerler işlerini çok başarılı biçimde yapıyorlardı. Nitekim kısa sürede Nasturileri etkilemeyi başarmış, Kürtlere düşman etmişlerdi. Bunun sonucu olarak, Nasturilerin Kürt beylerine karşı sadakatları ortadan kalktı. Yüzlerce yıl herhangi bir sorun yaşanmadan sürdürülen ilişkiler bir anda yerini Nasturilerin itaatsizliğine ve Kürtlerin kızgınlığına bıraktı. Misyonerlerin ve konsolosların Tanzimat Fermanı ilkelerini işaret ederek Kürt beylerinin üstünlüklerinin sona erdiği progabandası bir süre sonra Nasturilerin Kürt beylerine verdiği vergileri de ödememelerine sebep oldu. Açıkça Kürt beylerinin

⁸⁸ Şimşir, age., s .96

⁸⁹ Şimşir, age., s .92

otoritesini kabul etmiyorlardı.⁹⁰ Kürtler misyonerlerin Nasturiler üzerinden yürüttükleri faaliyetlerden zaten rahatsız olan ve kuşkulanan Kürtler, Amerikalı misyoner Dr. Grand'ın, Aşıta'da yaptırdığı misyoner merkezi ve yatılı okulun, kaleyi andırır özellikte olması nedeniyle daha da endişelendiler. Buranın kendilerine yönelik bir saldırıda kullanılmak üzere yapıldığını düşündüler. Kaygılarında aslında haksız değillerdi. Söz konusu yapıların yıkıntılarını inceleyen İngiliz arkeolog Austen Henry Layard, yapının Kürtlerin şüphelenmesine neden olacak nitelikte özelliklere sahip olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır: “Dağlarda kaldığım kısa süreler içinde Amerikan misyonerleri tarafından yaptırılmış olan ev ve okul yıkıntılarını gezdim. Bu yapılar, Kürtleri hem kuşkulandırmış hem de kıskandırmıştı. Çünkü tek başına duran bir tepenin doruğunda yapıldığı için tüm vadiyi gören üstün bir görüş açısına sahipti. Yer daha az gösterişli, yapı daha küçük yapılabilirdi. Aralarında oturmaya gelmiş oldukları insanların karakterlerini çok iyi bilen bu kişilerin böyle tedbirsiz davranmaları beni çok şaşırttı”.⁹¹

Bu arada İngiliz misyonerler de boş durmuyorlardı. Mar Şimon'a ve diğer Nasturilere İngiliz koruması vaat ediyor, Kürt beyleri dahil kimseden çekinmemesini öğütüyordu. Bu güvence doğal olarak Patriki etkiliyor, Kürtlere karşı fütursuz davranışlara yönlendiriyordu. Bu durum da ister istemez Kürt beylerin tepkisini çekiyordu. İngiltere’de yayınlanan The London Times gazetesinin 5 Ocak 1844’de yayımladığı “Nasturi Hıristiyanları” isimli makale bu durumu doğrular nitelikteydi. Makalede İngiliz misyonerlerin Nasturilere Cartenbury Başpiskoposluğunun egemenliğini tanımaları durumunda etkili koruma sağlayacakları sözü vermeleri nedeniyle bölgedeki Kürt beyleri ve Müslüman halk üzerinde kuşku ve endişe oluştuğu zamanla bu durumun tahriklere dönüştüğü ifade edilmiştir.⁹²

Bütün bu gerilen ilişkilere rağmen Bedirhan Bey, iyi niyetli bir yaklaşım izleyerek Nasturi Patriği Marşemun’a iki elçi gönderdi. Fakat misyonerler öylesine etkiliydiler ki; iki toplum arasında diyalog kanallarının açılmasına bile izin vermiyorlardı. Bedirhan’ın elçilerinin patriğin evine ulaştığı sırada evde bulunan İngiliz misyoner Badger, Marşemun’u Kürtlerle görüşmesine gerek olmadığı konusunda ikna etti. 1844 yılında

⁹⁰ Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Basım Yayın, İstanbul, 2011, s. 158.

⁹¹ Doğan, Cabir, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2010, Sy.22, ss.1-18, s.7

⁹² Foggo, age., s. 87.

Bedirhan Bey'in elçisi, Berçul'da, Dr. Smith ve Baron Loris'le yaptığı görüşmede olayın mahiyetini şöyle anlatmıştır: “Badger, Bedirhan Bey'in mektubunun içeriğini anlamış, Marşemun'u İngiltere'nin kendilerine yardım göndereceğine ve Kürt Emiri ile anlaşma yapmalarına gerek olmadığına ikna etmiştir.”⁹³ Nitekim İngiliz misyonerlerin verdiği sözler ve güvencelerle başı dönen Patrik, bir süre sonra evine İngiliz bayrağı asacaktır. Bunun sembolik bir anlamı vardı aslında. Patrik, bu davranışıyla Kürt beylerine kendisinin İngiliz koruması altında olduğunu ve kendisine dokunamayacaklarını ilan ediyordu. Fakat işler hiç de Patriğin düşündüğü gibi gitmedi. Patriğin konağına İngiliz bayrağı çekmesinden yaklaşık bir ay sonra Bedirhan Bey kuvvetleriyle, Nasturi köylerine saldırdı.⁹⁴ Bedirhan Bey, bu saldırıda Hakkari beyi Nurullah Bey'e vergilerini ödemeyen ve itaat etmeyen Tiyari bölgesinde bulunan Nasturiler ile Patrik ve ailesini hedef almıştır. Nasturilere karşı harekete geçmeden önce Erzurum valisine Nasturilerin otorite tanımaz hareketlerini şikayet eden Bedirhan Bey, Osmanlı'dan da saldırıya ilişkin icazet alma niyetindeydi. Fakat bu icazet, Erzurum valisi Halil Kâmil Paşa tarafından verilmemiş ve İran ile sınır meselesinin müzakere edildiği bir ortamda bölgede yeni problemlerin çıkarılmasının uygun olmayacağını ve İran ile meselenin çözülmesinden sonra durumun Sadaret'e bildirileceğini ifade etmiştir.⁹⁵ Diğer ilgi çekici bir nokta ise günler öncesinden gerek Amerikan gerekse İngiliz misyonerlerin saldırıdan haberdar olmalarına rağmen buna engel olmak için hiçbir çaba sarf etmemiş olmalarıdır.⁹⁶ Aslına bakılırsa bu çok doğaldır; çünkü bu saldırılar, daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere misyonerlerin ve onların bağlı buldukları emperyalist Batılı devletlerin planlarının bir parçasıdır. Bu planlara göre hedef topluluk, Osmanlı'ya ve Müslüman ahaliye düşman edilir, düşmanca davranışlar sergilemeleri sağlanır; bu düşmanca davranışlar karşısında Müslüman ahali veya bizzat devlet müdahalede bulunur; son aşamada ise “Hıristiyan azınlık Müslümanlarca katlediliyor!” progabandası ile konu, Avrupa kamuoyuna taşınır. Nasturilerle ilgili süreç de bu şekilde gelişmiştir. Dolayısıyla misyonerler, Bedirhan'ın Nasturilere saldırısını öğrendikleri süreçte bu saldırıyı engellemek bir yana saldırı sonrası Avrupa kamuoyuna olayları çarpıtarak nasıl aktaracaklarının planlarını yapmakla meşguldüler.

⁹³ Celile, age ., s. 261.

⁹⁴ Şimşir, age., s.96

⁹⁵ Cabir, agm., s.9

⁹⁶ Cabir, agm., s.10

Nasturiler üzerine yapılan saldırıda Bedirhan Bey ve onun çevresinde toplanan Han Mahmut ve Nurullah Bey gibi diğer Kürt beyleri çok sayıda Nasturi köyünü basmış ve binlerce Nasturi'yi öldürmüş, bir kısmını da köle olarak satmak üzere esir almıştır. Binlerce Nasturi de topraklarını terk ederek çevre ülkelere göç etmişlerdir. Patrik, Musul'a kaçmış ve İngiliz konsoloslughuna sığınmıştır. Bedirhan Bey'in kanlı saldırıları karşısında Osmanlı, Musul Valisi Mehmet Paşa'yı kendine bağlı orduyla beraber bölgeye göndermiş, Nasturilerin tamamen yok olmalarını önlemiştir.⁹⁷ Bedirhan Bey tarafından gerçekleştirilen bu hareketin sonunda, Hakkari bölgesindeki gerek Nasturi toplumu ve gerekse Müslüman unsurların tamamı, Hakkari Emiri Nurullah Bey'e itaat ettirilmiştir.⁹⁸ İngiliz The Sunday Times gazetesinde 5 Ocak 1844 tarihinde yayınlanan "Nasturi Hıristiyanları" isimli makalede Bedirhan Bey'in 1843 yılındaki Nasturi saldırısına ilişkin bazı bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgilere göre; hareket sırasında yaklaşık 3800 kişi öldürülmüş, pek çok kadın ve çocuk esir edilmiştir.⁹⁹

Bedirhan Bey'in bölgede gerçekleştirdiği bu hareket tam da misyonerlerin istediği şekilde gelişmiş, binlerce Hıristiyan'ın ölmesi, binlercesinin de göç etmek zorunda kalması sonucu Misyonerler, "Hıristiyanlar barbar Müslümanlarca katlediliyor!" progabandaları ile Avrupa kamuoyunu harekete geçirmiş ve konu Fransa, İngiltere gibi Batılı devletlerin Babıâli'ye diplomatik notaları sonrası uluslararası bir boyut kazanmıştır. Böylelikle emperyalist Batı için Şark meselesi çerçevesinde Osmanlı içişlerine karışmalarına yardımcı olacak bir argüman daha sağlanmış oluyordu. Osmanlı devleti kendi içişleri niteliğindeki bu konuya Batılıların müdahalesini engelleyebilmek için bölge valileri ile görüşmeler yapmış ve Nasturilerin korunmaları için tedbirler alınmasını istemiştir. Nitekim Musul valisinin mahiyetindeki orduyla beraber bölgeye müdahale etmesi de Nasturi katliamının devam etmesini önlemek amacıyla idi. Konu ile ilgili olarak Bâbıâli, Erzurum, Diyarbakır, Musul ve Şam Valilerine çok sayıda yazılı talimat göndermiştir. Bu yazılı talimatlarda Bedirhan Bey'in Nasturilere saldırısının arkasında bölgede Osmanlı hakimiyetini geliştirme amacının yattığı; fakat mevcut durumda kendisine karşı güç kullanmadan emniyet ve güvenlik hissi verilerek devletin yanına çekilmesi, bu suretle itaatinin sağlanması fakat nüfuzunu daha da genişletmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. Valilere gönderilen yazılı emirlerde ayrıca, meselenin Batılı devletler nezdinde sorun

⁹⁷ Atiya, Aziz S. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay., İstanbul, 2005, s.310.

⁹⁸ Cabir, agm., s.10.

⁹⁹ Foggo, age., s. 89.

haline gelmesinden dolayı, Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerinde benzer bir katliam yapmasına engel olunması hususlarına yer verilmiştir.¹⁰⁰

1843 Nasturi katliamı sonrası Nasturilerle Kürt beyleri arasındaki gerginlik artık bir tür kan davasına dönüşmüştü. Dolayısıyla Osmanlı'nın bölge valilerine yaptığı tüm uyarılara karşın olaylar, Hakkari sancağına bağlı Nasturi halkından Tuhuba ve Tiyari aşireti mensuplarının, 1845 yılında Musul Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Pervari-i Bâlâ aşiretinden 8-10 kişiyi öldürmesiyle yeniden patlak vermiştir. Nasturilerin bu davranışı nedeniyle Bedirhan Bey, 1846 yılında tekrar Nasturiler üzerine yürümüş ve 1843 yılındakine göre daha da büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. Bu durum, Batılı devletlerin Osmanlı nezdinde protestolarını beraberinde getirmiş; İngiltere ve Fransa sorumluların derhal ve en ağır biçimde cezalandırılmasını talep etmişlerdir.¹⁰¹

Bir taraftan Nasturiler üzerine tekrar saldıran Bedirhan Bey'in bu otorite tanımaz davranışları bir taraftan da bu davranışların Batı dünyası üzerinde Osmanlı aleyhine yarattığı hava, Osmanlı'nın iç ve dış güvenliğini tehlikeye sokmuştu. Artık Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılması, Osmanlı için kaçınılmaz bir gereklilikti. Bu sebeple, Dahiliye Nezareti'nden Diyarbakır, Musul ve Sivas Valilikleri ile Anadolu Ordusu Müşirliği'ne gönderilen 20 Haziran 1846 tarihli yazılarla Bedirhan Bey'in üzerine Osmanlı Orduları sevk edildi. Yazılarda, "Cizre mütesellimi Bedirhan Bey'in onbinden fazla Kürt askeriyle, Hakkari Sancağındaki Nasturi reayasından Tuhub ve Tiyar Aşiretleri üzerine hareket ve hücumla bir hayli nüfusun katil ve idamına cüret ettikleri ve icap eden tedbirin alınması" emredilmiştir.¹⁰²

Bedirhan Bey, Osmanlı'nın üzerine ordu göndereceğinden haberdar olur olmaz korkuya kapılarak Osmanlı ile uzlaşma yolları aramıştır. Fakat bu çabaları, tek taraflı bir teslimiyet beyanı olmadığı ve Osmanlı'dan kimi talepler de içerdiğinden dolayı kabul görmemiş ve şartsız teslim olması istenmiştir. Bununla beraber Babıâli, Bedirhan Beyin herhangi bir çatışmaya gerek kalmaksızın İstanbul'a getirilebilmesi için her türlü diyalog yolunu da açık tutmuştur. Mesela, Diyarbakır Valisi Hayreddin Paşa, Cizre'deki Nakşibendi şeyhlerinden Bedirhan'ı ikna etmeleri konusunda yardım talep etmiştir: Salih, İbrahim ve Azrail Efendiler'e yazdığı Nisan 1847 tarihli mektupta, kendisinin de Tarikat-ı

¹⁰⁰ Doğan, agm.,s.12-13

¹⁰¹ Doğan, agm., s.14.

¹⁰² Şimşir, age., s .98.

Halidiyye-i Nakşibendi müridlerinden olduğunu, Tosyalı Halid Nakşibendi'den icazet alarak suretini gönderdiğini; tarikat kardeşliği sebebiyle, Bedirhan Bey üzerinde etki kurarak ikna etmelerini istemiştir.¹⁰³ Ayrıca Babîâli, Nazım Efendi adlı bir bürokrati, Bedirhan Bey'e güven vermek, düşünce ve amaçlarını öğrenmek için Cizre'ye göndermiştir. Nazım Efendi, Bedirhan Bey'le uzun görüşmeler yapmış, iki taraf bazı kararlara varmışlardır. Bunun sonucunda Bedirhan Bey, 11 Ocak 1847 tarihli mektubunda devlete bağlılığını ifade ederek, aksi hareketi olduğunda her türlü cezaya razı olduğunu belirtmiştir. Bedirhan Bey, mektubunda şu taahhümlerde bulunmuştur:

"Devlet-i Aliyye ricalinden Nazım Efendi ile müzakere ederek karar verilen ve icrası taahhüd olunan maddeler aşağıda zikr ve beyan olunur:

Nail olduğum kulluk şerefine halel gelmemek, mal, can, ırz cihetlerinden emniyetim hasıl olmak üzere, uhdemde bulunan emaret ve Cizre mütesellimliğinin taallukatımdan başka birine verilmesi durumunda evlat ve iyalimle ve bugünkü halimle hiçbir şeye karışmayarak evimde oturup padişahımızın ömür ve afiyetine dua ederek vakit geçirmeme müsaade buyurulması veyahud zikrolunan emanet ve mütesellimliğin devlet tarafından başka birine verilmesi ve bu zatın kethudalık hizmetinde bulunmak üzere kullarına emir ve irade buyurulursa gönlümün rızasıyla bu hizmeti de kabul ederek ifada kusur edilmeyeceği ve ilgisizlik gösterilmeyeceği;

*Birinci bentte yazılı hususlar uygun görülmeyip benim yine aynı vazifede devamım emir ve irade buyurulursa, her bir emir ve fermanın yerine getirilmesine gücüm yettiğince çalışarak, şimdiye kadar civar kazalardan göçmüş olanların emir buyurulduğu anda yurtlarına dönmelerine ve bundan sonra geleceklerin kabul olunmasına çalışılacağı; Teşkiline muvaffakiyet hâsıl olan ordular için memleketin her yerinde olduğu gibi, idaremizde bulunan yerlerden mevcut nüfusa, usul ve nizama göre icab eden askerin irade sadır olur olmaz toplanacağı ve emir buyurulacak yere sevkedileceği... "*¹⁰⁴

Görüldüğü üzere; Bedirhan Bey, yukarıdaki mektbuyla Cizre ve çevresindeki bölgede tüm hakimiyetinden vazgeçiyor; Cizre mütesellimliğinin ailesinden başka birine ve hatta ailesi dışından birine verilmesi durumunu dahi kabulleneceğini, evine çekilerek Padişaha ömür ve afiyeti için dua edeceğini, emir buyurulursa dışarıdan atanacak

¹⁰³ Çetin, Mahmut, *Kart-Kurt Sesleri, İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası*, biyografi.net, İstanbul, 2005, s.55

¹⁰⁴ Çetin, age., s.56-57

mütesellimin kethudalığını dahi yapacağını belirtmektedir. Bu sözler, tam anlamıyla bir teslimiyet ve otoriteye boyun eğme sözleridir. Fakat bu sözlerden sonra padişahın yetkilerine dokunmama ihtimaline de kapıyı açık tutmuş ve padişahın kendisine görev ve yetkilerini aynen sürdürmesini emretmesi durumunda padişahın her fermanının yerine getirilmesi için çalışacağını taahhüt etmiştir.

Kısacası bu arıza açık bir teslimiyet belgesidir. Fakat Osmanlı, Bedirhan Bey'in bölgeden tamamen çıkartılması gerektiği düşüncesindeydi. Bunu Bedirhan Bey, ya kendi rızasıyla yapacaktı ya da Osmanlı'nın askeri hareketi sonucu mecbur bırakılacaktı. Bedirhan Bey'in kendi rızasıyla Cizre bölgesini terk etmemesi üzerine Osmanlı, tekrar askeri hareket hazırlıklarını hızlandırmış, durumdan haberdar olan Bedirhan Bey, yukarıdaki teslimiyet belgesinden 22 gün sonra İngiltere'nin Bağdat Konsolosuna başvurup aşağıdaki şartlarda hükümete boyun eğeceğini bildirmiştir:

"1- Bedirhan Bey, konsolos kendisine zarar verilmeden tekrar Cizre'ye döneceğine kefil olursa İstanbul'a gidecektir.

2- Hakkari bölgesindeki Tiyyar ve Tuhub Aşiretlerine bir daha karışmayacaktır.

3- Nasturi esirlerini derhal serbest bırakacaktır.

4-Bundan böyle kendi adına değil, Padişah adına hutbe okutacaktır.

5- Bundan sonra imamlıktan da vazgeçecektir.

6- Zeynel Bey'i Musul'a gönderecektir.

7-Kendi bölgesinde hükümetin belirleyeceği miktarda vergiyi her yıl ödemeyi taahhüt etmektedir.

8- Mar Şemun'ı Nasturilerin patriği olarak tanıyacak ve onun işlerine karışmayacaktır.

9- Müslüman ve Hıristiyanları bir tutup onlar hakkında eşit muamele uygulayacaktır.

10-Bundan sonra halkı yurtlarından nakil ve idamla tedip (terbiye) etmekten vazgeçecektir.

11- Daha önce yaptığı gibi Musul'a maiyetinde çok sayıda silahlı ile gitmemeyi taahhüt eder.

12- Hükümet tarafından her ne teklif ve emrolunursa cümlesini kabul eder"¹⁰⁵

Bedirhan Bey'in İngiliz Konsolosu aracılığıyla Babiâli'ye gönderdiği teslimiyet belgesindeki şartlar incelendiğinde Bedirhan'ın bölgedeki konumunu koruma niyetinde olduğu fakat eskiye göre Osmanlı otoritesine uygun biçimde bunu yapacağını taahhüt ettiği görülmektedir. Yani hala Tanzimata ve Osmanlı'nın daha katı bir merkezi yönetim oluşturma kararlılığına rağmen Beyliğini devam ettirebileceği düşüncesindedir. Halbuki Osmanlı, hem merkezi yönetim anlayışından hem de Tanzimat ilkelerinden artık taviz verme niyetinde değildir. Zaten bundan dolayıdır ki; daha önce belirttiğimiz gibi Babiâli 1844 yılında Bedirhan'ın uygun zaman kollanarak İstanbul'a kendi rızasıyla fakat bu gerçekleşmezse silah zoruyla gönderilmesi kararını almıştı. Osmanlı beklediği uygun zamanı 1847 yılında bulmuş ve bunun için tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Bir nevi ok yaydan çıkmıştı ve bu aşamadan sonra Osmanlı Devleti'nin Bedirhan Bey'in yukarıda sıraladığı şartları kabul etmesi mümkün değildi. Bedirhan Bey'in şartları gözden geçirildiğinde dikkat çeken bir diğer husus, aslında onun Osmanlı otoritesini hiçe sayan davranışlarını itiraf ettiğiidir. Örneğin, kendi adına hutbe okutduğunu, Osmanlı'nın resmi olarak Nasturilerin başı olarak kabul ettiği Patriği tanımadığını, Tanzimatın temel ilkelerinden biri olan yargılama yapılmaksızın kimsenin idam edilemeyeceğine dair kanuna aykırı davrandığını, yine Tanzimat Fermanı'na aykırı olarak Müslim gayri Müslim ayrımı yaptığını Osmanlı'ya gönderdiği belgeyle itiraf etmiştir. Bütün bunlara karşın Osmanlı, konuyu herhangi bir çatışmaya gerek olmaksızın çözümlenerek Bedirhan Bey'i Güneydoğu'dan uzaklaştırmayı amaçlamaktaydı ve bu nedenle Babiâli orduyu Bedirhan Bey üzerine sürmeden ona son bir şans daha vermeyi uygun buldu. Bu amaçla Padişah'ın yakın çevresinden Hamdi Efendi tarafından 1847 Nisan'ında Bedirhan Bey'e hitaben şu mektup kaleme alındı ve Bedirhan Bey'e gönderildi:

"Saltanat-ı Seniyye'nin hükümeti içerisinde başka bir hükümet teşkil etmek isteyenlere karşı kayıtsız kalınamaz. Sizin gerçek niyetiniz bilinmiyorsa da bulunduğunuz yol uygun bir yol değildir.

Bu nedenle zorunlu olarak size karşı bazı tedbirler alınmıştır. Devletin şahsınıza herhangi bir kastı yoktur, amacı sizi bulunduğunuz yerden çıkarıp herhangi bir engel olmaksızın hükümetini icra etmektir. İtaat etmeniz durumunda padişahın merhamet

¹⁰⁵ Şimşir, age., s.101 ; Gencer, agt., s.157-158

kapıları size açıktır... Eğer kendinizin ve ailenizin selametini istiyorsanız hiç endişeye kapılmadan kalkıp bu tarafa gelin. Can, mal, emlak, ırz ve namusunuzla asla zarar gelmeyeceğine, İstanbul'da veyahut isterseniz Rumeli'nin münasip bir yerinde tam bir emniyet ve rahat içinde ikamet etmenize müsaade edileceğine dair size söz veririm... İşte kendi fayda ve selametinizi sağlayacak yol doğrudan doğruya gösterilmiştir. Devlet-i Aliye isyan erbabını her yerde kahredeceği gibi cürüm ve kusurlarını itiraf edenleri de affeder. Siz artık istediğiniz yolu seçmekte serbestsiniz".¹⁰⁶

Kayıtsız şartsız teslim olarak İstanbul'a gelmesini isteyen Osmanlı'nın bu talebini Bedirhan Bey reddedince Müşir Osman Paşa komutasındaki Osmanlı orduları, Bedirhan'ın üzerine yürüdü. Çarpışmalar başlamadan önce etrafındaki birçok Kürt aşireti Osmanlı ordusundan çekinerek Bedirhan'ı terk ettiler. Kalanları da Müşir Osman Paşa'ya bağlı Osmanlı ordusu, kısa sürede bozguna uğrattı.

Kendisine bağlı beş yüz adamıyla Oruh Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. İran nezdinde girişimlerde bulunarak sığınma talebinde bulunduysa da bu isteği, İran tarafından red edildi. Son ümidi de tükenen Bedirhan Bey, kuşatmanın üçüncü günü direnemeyeceğini anlayarak Müşir Osman Paşa'ya kayıtsız şartsız teslim oldu (30 Haziran 1847). Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, on beş gün sonra Bedirhan Bey'i, bütün ailesini ve Han Mahmut'u İstanbul'a sevk etti. Bedirhan Bey, daha sonra ailesinin bir kısmıyla birlikte Girit'e, Han Mahmut ise Ruscuk'a sürgün edildi.¹⁰⁷ Bedirhan Bey, Girit'te sürgünde iken, kendisine aylık bağlandı, ayrıca 1858 yılında paşalık rütbesi verildi.¹⁰⁸ Bedirhan Paşa, Kırım Savaşı'nın ardından Girit'teki mecburi ikamet cezasından kurtuldu. İstanbul'a döndü ve burada yedi yıl oturduktan sonra 1868 yılında Şam'a yerleşti ve 1870 yılında orada öldü. Öldüğünde geride tam 63 kişilik bir aile bıraktı. 4 eşi, 5 odalığı, 21 oğlu, 21 kızı, 10 torunu vardı.¹⁰⁹ Bunlar hep beraber bir dilekçe hazırlayarak Sadarete (Başbakanlığa) gönderdiler. Bedirhan ailesinin ortak dilekçesi şu şekildeydi:

"Yüksek Sadaret Makamına,

Cenab-ı Hak Padişahımızın ömrünü ziyade buyursun. Babamız Bedirhan Paşa'nın ölümü, altmış üç kişiden ibaret bulunan ailesi efradını elem ve keder içinde bıraktığı gibi

¹⁰⁶ Gencer, agt., s.169

¹⁰⁷ Gencer, agt., s.205

¹⁰⁸ Gencer, agt., s.208

¹⁰⁹ Şimşir, age., s.103

geçim hususunda uğradığımız sıkıntının düşüncesi de hepimizi hayrete düşürmüştür. Geçenlerde Şam'da kira ile oturduğumuz ev bir kaza sonucu bütün mal ve eşyamızla birlikte yanmış, bu felaket neticesinde elde ve avuçta birşey kalmamasının ıstırabı, felaketimizi sonsuzluğa götürmüştür. Malum-u Devletleri olduğu üzere rahmetli, Devletin merhamet ve terbiyesine sığındığı zaman bütün mal ve gelirinden uzak ve mahrum kalmasına karşılık, Padişahımızın lütfü olarak kendisine on dokuz bin kuruş aylık bağlanmış, bu yüksek lütuf ile dirilmiş ve sevinmişti.

*Bugün Padişahımızın merhamet ve iyiliklerinden başka bir dayanakları olmayan altmış üç aciz ve kimsesizin geçimleri ancak bu maaşa bağlı bulunduğundan bunca zamandan beri sayesinde yaşadığımız Padişahımızın atfetlerine sığınarak ve Zat-ı Devletlerinin koruyuculuğuna müracaat ederek rahmetlinin maaşının tamamen ailemiz efradına taksimine yüksek müsaadelerinin şayan buyurulması babında ve her hal ve emir ve ferman efendimizindir."*¹¹⁰

Yukardaki dilekçe ile Osmanlı Padişahına bağlılıklarını arz eden Bedirhan Bey'in çocuklarının ve torunlarının bir kısmı, Osmanlı Devleti'nde önemli görevlere gelip vatana hizmet ederken bir kısmı da ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi; emperyalist devletlerin uşaklığını yaparak Kürtçülüğün önde gelen simaları haline geldiler.

5.2. Şeyh Ubeydullah İsyanı

II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat döneminde devam eden merkezileşme çabaları ile beraber 1847 yılında Bedirhan ve Bedirhan'ın çevresindeki beylerin de bölgeden uzaklaştırılmasıyla Doğu ve Güneydoğu'da yeni bir döneme girilmiş oluyordu. Bu yeni dönemde başlarındaki emirler ortadan kalktığı için yüzlerce aşiret birbiriyle kanlı çatışmalar içine girmiş, devletin merkezden gönderdiği valiler ise bölgenin sosyo-ekonomik yapısına yabancı olmalarından ve de halk tarafından benimsenmediklerinden oluşan boşluğu dolduramamışlardır. Bu duruma ilişkin Bruinessen'in saptamaları da aynı yöndedir: "... yerel olaylara ilişkin ne onlar (Mirler) kadar bilgi sahibiydiler ne de halkın nezdinde meşru yöneticiydiler. Bu nedenlerden dolayı da aşiretler arası çelişkilere ve kan davalarına çözüm getirmeye muktedir değillerdi."¹¹¹ Dolayısıyla emirlerin yok olması sonucu oluşan boşluğu dolduracak ve aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güç

¹¹⁰ Şimşir, age., s .103-104

¹¹¹ Bruinessen, Martin Von, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 341

gerekliydi. Bu süreçte Mevlana Halid'in gayretleriyle bölgede çok sayıda müride sahip olmuş olan Nakşibendi şeyhleri, dini kimliklerinin vermiş olduğu aşiretler üstü güçleriyle bu boşluğu doldurdular. Şeyhler, kazandıkları aşiretler üstü gücün yanında Osmanlı'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede yaptığı tahrir çalışmalarında uçsuz bucaksız toprakları kendileri üzerine yazdırarak bir nevi toprak ağası pozisyonuna da yükseldiler ve büyük servetler edindiler.¹¹²

Şeyh Taha'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullah, amcası Şeyh Salih'in yerine Nakşibendi tarikatının başına geçtiğinde karşısında nüfus alanını ve hakimiyetini genişletebileceği çok uygun şartlar mevcuttu. Osmanlı valileri bölgede otorite kuramamıştı ve merkezi idarenin esamesi okunmamaktaydı. Yine aynı dönemde, Osmanlı orduları, 93 Harbi adı verilen savaşta Rusya'ya karşı çok ağır yenilgiler aldı: Doğuda Erzurum, Kars, Ardahan, Rize, Artvin ve Batum, batıda ise Bulgaristan, Kuzey Yunanistan, Makedonya, Sırbistan bölgeleri ile Edirne işgale uğradı ve Rus orduları İstanbul kapılarına dayandı. Harbin sonrasında gerçekleşen Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti çok büyük toprak kaybı yaşadı. Berlin Antlaşması, Osmanlı açısından büyük toprak kayıplarının yanında ünlü 61. maddesi ile Anadolu'nun geleceğine de ipotek koydu. Antlaşmanın 61. maddesine göre; "Bab-ı Ali, Ermenilerle meskûn vilâyetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği düzenlemeleri ve ıslahatları vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezlerle Kürtlere karşı onların güvenliğini temin etmeyi taahhüt eder. Bu yolda alacağı tedbirleri, onların tatbikini denetleyecek olan Büyük Devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir"¹¹³ denilmekteydi. Bu durum, bölgede Kürt Ermeni ilişkilerini daha da germiş ve Ermenilere karşı Kürtlerde "biz" bilincinin gelişmesine sebep olmuştur. Antlaşmayla Osmanlı'nın Ermeniler lehine ıslahatlar yapacağını ve Ermenileri Kürtlere karşı koruyacağını kabul etmesi Kürtlerde Osmanlı aleyhine düşünceleri de arttırmıştır. İşte böylesine uygun bir konjektürde tarikatın başına geçen şeyh Ubeydullah, etkinliğini giderek artırarak, özellikle Botan, Behdinan, Hakkari ve Ardelan Emirliklerine ait toprakları hakimiyeti altına aldı. Fakat Şeyh, bununla yetinecek yapıda değildi ve daha geniş coğrafyalarda hakimiyetin hayallerini kuruyordu. Bu ya Osmanlı'ya karşı ayaklanarak ya da İran'a saldırarak olabilirdi. Göreceli olarak daha zayıf durumda olan İran'ı seçti. Şeyh beklediği fırsatı 1880 yılında elde etti. 1880 Ağustos'unda Şeyh, sınırda ayaklanmış Mangur aşiretine destek olma bahanesiyle İran'a

¹¹² Bruinessen, age., s. 347

¹¹³ Kodaman, Bayram, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, Sy.21, ss.131-138, s.134

girdi. Şeyh'in adamları Savacbulak'a kadar ilerleyerek Tebrize dayandılar.¹¹⁴ Şeyh Ubeydullah için her şey yolunda gidiyor gibi görünüyordu; fakat hesaba katmadığı bir şey vardı: Batılı emperyalist devletler.

Şeyhin Tebriz'e kadar ilerlemesi Rusları harekete geçirmiş ve İran üzerine görünüşte İran'ı korumak kaygısıyla fakat gerçekte İran'ı ele geçirerek sıcak denizlere ve Hindistan'a ulaşabilmek amacıyla askeri müdahale hazırlıklarına başlamıştır. Rusların bu gayesinin farkında olan İngiltere, hayati çıkarlarına ters olan böylesi bir durumun gerçekleşmemesi için Osmanlı nezdinde girişimde bulunarak derhal Şeyh Ubeydullah'ı durdurmasını istemiştir. Osmanlı, Rusya ve İngiltere'nin bölgeye müdahale etmesinden ve bu müdahale sonrası Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasından korktuğu için Şeyh'in İran'a karşı giriştiği saldırıyı sınırlarını kapatarak etkisiz kılmıştır. Osmanlı'nın sınırı kapatması üzerine lojistik desteğini yitiren Şeyh'in adamları, İran ordularınca sıkıştırılarak yok edilmiştir. Osmanlı, bir yandan Şeyh'in İran'a karşı gerçekleştirdiği hareketi etkisiz kılarken, bir yandan da Şeyhle olan ilişkilerini iyi seviyede tutmaya çalışmıştır. Bunun temel sebebi, Şeyh'in bölgedeki Kürt aşiretler üzerindeki etkisinin Osmanlı tarafından bilinmesidir. Bu duruma ilişkin bölgede inceleme gezileri de yapmış olan İngiliz tarihçi ve siyasetçi Curzon, Şeyh Ubeydullah hakkında şunları yazmıştır: *"Ubeydullah, Van'ın güneyine düşen köyünde, adeta küçük bir çar gibi yaşıyor. Geniş bir dini etkinliği olan Ubeydullah'ı ziyaret için her gün bir hayli insan buraya taşınır. Onun eşliğini öpmek için can atar. Dini etkinliği yalnız Kürdistan değil, İstanbul'da, Saray erkânı üzerinde de vardır. Hükümetin ileri gelenleri ona büyük bir saygı beslerler."*¹¹⁵ Curzon'un belirttiği unsurlardan biri olan Şeyh'in dini etkinliğinin saray erkânı üzerinde de bulunduğu gerçeği, Osmanlı'nın Şeyh Ubeydullah ile iyi ilişkiler içinde olmak istemesinin bir diğer nedenidir. İstanbul'daki Rus sefiri de Ubeydullah'ın İstanbul'daki etkinliğini şu sözlerle vurgulamıştır: *"Ubeydullah, Hicaz'a giderken, İstanbul'a da uğradı. Buradaki vezirlerin birçoğu gidip onu ziyaret ettiler, önünde yerlere kapandılar ve elini öptüler."*¹¹⁶

İran'a karşı gerçekleştirdiği saldırı başarısız olan Ubeydullah, Osmanlı topraklarına dönmek zorunda kaldı. Osmanlı ise bir taraftan Şeyh Ubeydullah'ı kaybetmek istemiyor bir taraftan da toparlanarak tekrar benzer bir saldırıya girişmesinden korkuyordu. Böyle bir

¹¹⁴ Celil, age., s.90-91.

¹¹⁵ Halfin, *19.Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 2008, s.63

¹¹⁶ Halfin, age., s.63

durumda yukarıda belirttiğimiz üzere bölgeye İngiliz ve Rusların müdahalesi gerçekleşebilir, bu müdahale sonrasında fiili bir Ermenistan oluşturulabilirdi. Bu sebeple Osmanlı, Şeyh Ubeydullah'ı bölgeden uzaklaştırmaya karar verdi. İstanbul'da zorunlu bir misafirliğe tabi tutulacaktı. Başlangıçta Şeyh, bu çağrıya olumlu yaklaşırsa da artan baskılar neticesinde İstanbul'a gitti. Osmanlı, Şeyh'e verdiği önemin sonucu olarak, onu İstanbul'da büyük bir törenle karşıladı: *“Sultan ‘misafirini’ şeref töreniyle karşılamayı esirgememişti. Şehrin bütün ileri gelen resmi şahsiyetleri Şeyh'i karşılamaya çıkmışlardı. Sokaklar insanlarla dolup taşmıştı. Ubeydullah'ın İstanbul'a girişi sırasında, onun şerefine top atılmıştı.”*¹¹⁷ Fakat Şeyh Ubeydullah, bir şekilde yarım kalan işini tamamlama amacındaydı ve bu sebeple 1882 Temmuz'unda Ramazan Bayramı sırasında, tacir kılığına girerek, Hakkari'ye kaçtı. Osmanlı, bunun üzerine Şeyh'in üzerine ordu gönderdi ve Şeyh ile oğlu Abdülkadir'i Mekke'ye sürdü. Şeyh 1883 yılında Mekke'de öldü.

Şeyhin sonunu hazırlayan Rusya ile İngiltere'nin bölgedeki güç çatışması oldu. Fakat burada hemen belirtmek gerekir ki; aynı güç çatışmasından Şeyh de yararlanmaya çalışmıştı: *“Ubeydullah, büyük devletler ile temas kurup, onların desteğini alarak Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a karşı savaşmayı tasarlıyordu. Bundan dolayı elçisini Erzurum'daki Rus konsolosu Obrenilir'e gönderdi. Ayrıca temsilcilerinden Seyyit Mehmet Sait'i de, Van'daki konsolos Kamşarkan'a yolladı. Mehmet Sait, Rus konsolosu ile yaptığı görüşmede; Rusya'nın hem Kürdlerle komşu, hem de daha güçlü bir ilgi içinde olması nedeniyle kendileri ile işbirliği yapmak istediklerini, onları her bakımdan İngilizlere yeğlediklerini bildirdikten sonra, eğer Ruslardan bir yardım göremezlerse, zorunlu olarak İngilizlerin desteğini isteyeceklerini de sözlerine ekledi.”*¹¹⁸ Ruslar, bu öneriyi Osmanlıyla iyi durumda olan ilişkilerini bozmak istemediklerini belirterek dolaylı bir red cevabı vermiştir. Çünkü Ruslar, Kürtler yerine, bölgedeki Hıristiyanlara yani Ermenilere yardım edilmesinin daha uygun olacağı görüşüne sahiptiler.¹¹⁹ Bu durum karşısında Ubeydullah, İngilizlere yönelmiş İngilizler, ajanları Visam'ı Başkale'ye göndererek Ubeydullah'ın yardımcılarıyla görüşmesini sağlamış; Van'daki İngiliz Konsolos Vekili Yüzbaşı Clayton da 1879'da Hakkari'de Şeyhi ziyaret etmiştir. Bu görüşmelerin ardından İngiltere Şeyh'e

¹¹⁷ Celil, age., s.113.

¹¹⁸ Halfin, age., s.82-83

¹¹⁹ Dündar, Safiye, *Kürtler ve Azınlık Tartışmaları*, Doğan Kitapçılık, 2009, s.98

silah yardımıyla bulunmuştur. Fakat sonraki aşamada Şeyh'in kontrolden uzaklaştığını görerek Şeyh'den desteğini çekmiştir.¹²⁰

Şeyh Ubeydullah'ın en ilginç diplomatik hareketi ise hiç şüphesiz Ermeniler'e götürdüğü tekliftir. Ubeydullah, oğlu Muhammed Sıddık'ı Taşnak Partisi ile görüşmeye göndermiştir. Muhammed Sıddık, Taşnak'ın ileri gelenlerinden Malkas'la yaptığı görüşmede Doğu Anadolu'nun Ermenilerle Kürtler arasında paylaşılmasını teklif etmiştir: "Toprağımız geniştir ve halka da fazlasıyla yeterlidir. Başkale ve Norduz'dan başlayarak Musul'a kadar olan bölgeler bizimdir, yukarısı da sizindir, işte esas üzerinde düşünmemiz gereken konu budur" demiştir. Fakat bu bölüşüm planı, Ermenilerce yeterli görülmemiş olacak ki, Ermeniler Şeyh Ubeydullah'ın teklifine sıcak bakmamışlardır.¹²¹

Görüldüğü üzere, gerek Bedirhan isyanı gerekse de Şeyh Ubeydullah isyanı incelendiğinde başlangıçta saydığımız genel nedenlerin birbiriyle iç içe geçmiş biçimde isyanları tetiklediği görülmektedir. Fakat bu genel nedenlerden hangisinin temel etken olduğunu söylemek oldukça güçtür. Her iki isyanla ilgili de kesin olarak söylenebilecek husus isyanların ortaya çıkmasında Fransız ihtilali sonrası dünyaya yayılan milliyetçilik akımının etkili olmadığıdır. Gerçekten de Kürtler, 19. yüzyıl boyunca ya bir beyin önderliğinde ya da bir şeyhin manevi liderliğinde Osmanlı'ya karşı çok sayıda isyan çıkarmıştır. Ama bunların hiç birinde Bulgar veya Rum isyanlarında görülen geniş halk kitlelerinde milli bilincin oluşması sonucu bağımsız bir milli devlet kurma saiki yoktur. Kürt isyanlarının hepsinde karakteristik bir özellik olarak bir beyin veya dini liderin, kişisel hakimiyet alanını ve siyasi otoritesini genişletme çabası vardır. Zaten bu sebeptir ki; isyanların birçoğunun bastırılmasında başka Kürt liderlerinin Osmanlı'ya yardımı söz konusu olmuştur. Tıpkı Bedirhan'ın Sait Bey'in tepelenmesi sırasında Osmanlı ordusuyla beraber çarpışması gibi. Yani isyanların hiç birinde bölgedeki tüm Kürtlerin birlikte hareket etmesi söz konusu olmamıştır. Bedirhan Bey isyanında görüldüğü gibi az çok bir araya gelebildiklerinde de yine Kürt liderlerin kendi kişisel çıkar kaygıları veya korkuları ile kısa sürede ittifaktan ayrıldıkları görülmektedir. Kürtler, 19. yüzyılda modernitenin yarattığı kendi kararlarını kendi veren, kendi ayakları üzerinde durabilen bireylerden oluşan bir topluluk olmaktan çok uzaktaydılar. Onlar halen Avrupa'nın derebeylik

¹²⁰ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayın-Dağıtm, Ankara, 2004,s.12-14.

¹²¹ Dündar, age., s.98.

dönemlerinde olduğu gibi yaşamları ve kaderleri beyin veya şeyhin iki dudağından çıkacak sözcüklere bağlı insanlardan oluşan bir topluluktur. Böylesi bir topluluğun Bulgarların yaptığını yapıp ulusal devlet kurma saikiyle hareket etmesini beklemek veya “bu saikle isyan etmişlerdir” demek zaten sosyal bilimlere aykırı olur. Fakat kimi Kürtçü yazarlar, özellikle Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah isyanlarının milliyetçi saiklerle bir Kürt ulusal devleti kurmak amacıyla çıkarıldığını söyleyebilmektedirler. Milliyetçilikten bahsedebilmek için o toplumda bireylerin ortak tarih bilincine ve geleceği beraber inşa saikine sahip olması gerekir. Oysa 19. yüzyılda Kürt toplumunda bu özellikler olmadığı gibi koyu bir aşiret bağlılığı bulunduğundan geçmişi de geleceği de aşiret yapısı içinde kurgulamaktaydılar. Kısacası aşiret aidiyeti, ulus yapısının ortaya çıkması önünde en önemli engeldi ve milliyetçi saiklerle isyanı imkansız hale getiriyordu. Aşiretler üstü kimliğiyle bölgesinde Kürt aşiretlerin bir kısmını çevresinde toparlamayı başarmış olan Şeyh Ubeydullah dahi Ermeniler’e oğlunu gönderip Kürtlerin çoğunluk olduğu Doğu Anadolu’yu sırf kendi iktidarını genişletebilmek uğruna paylaşmayı teklif edebilmiştir. Fakat Kürtçü yazarlar, bu davranışına rağmen Şeyh’in ulusal bir Kürt devleti kurmak amacıyla ayaklandığını yazmaktadırlar. Bu nasıl bir ulusallıktır ki; sırf kendi iktidarı için Kürtlerin çoğunluk olarak yaşadıkları birçok yerleşim yerini Ermenilerle pazarlıkta kullanabilmekte ve buraları onların hakimiyetine bırakabilmektedir! Özetle söylemek gerekirse; 19. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu’daki Kürt toplum yapısı incelendiğinde Fransız ihtilalinin yaydığı milliyetçilikten bi haber durumdadırlar ve temel toplumsal örgütlenmeleri aşiretlere dayanmaktadır. Bu da bireylerin geleceklerini ulus içinde değil aşiret içinde inşa etmeleri anlamına gelmektedir. Böylesi bir yapı, mirlerin ve şeyhlerin karizmatik liderlikleri etrafında bir araya gelen kimi aşiretlerin isyanlarını ortaya çıkarmıştır. Nitekim yukarıda ayrıntılı biçimde anlatıldığı üzere; Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah isyanları da bu şahısların karizmatik liderlikleri etrafında ve bunların kendi otorite ve güç alanlarını genişletme saikiyle ortaya çıkmıştır. Ulusal bir devlet kurma gibi ulvi bir değer etrafında kenetlenmediklerinden birçok aşiret, isyan başlamadan veya isyan sırasında saf değiştirmek de sakınca görmemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN LOZAN'A KÜRTÇÜLÜĞÜN SEYRİ

1.TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E

Gerçekleştirmeye çalıştığı yenileşme hareketleri, Batılı emperyalist devletlerin himayesinde yürütülen misyonerlik faaliyetleri ve Ermeni isyanları nedeniyle, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kendini Anadolu'da da bir kaos içinde buldu. Bu dönemde yüzyıllardır Osmanlı'ya karşı hiçbir başkaldırı emaresi göstermemiş olan Nasturiler, Ermeniler ve Kürtler hem Osmanlı hakimiyetine başkaldırdılar hem de birbirlerine karşı şiddet hareketleri içine girdiler.

Kürtlerin, bu dönemde çıkardıkları isyanlar incelendiğinde ise bu isyanların Tanzimat ve Islahat reformları ile değişen idari, adli, askeri koşulları kabul etmek istemeyen ve feodal güçlerini sürdürmeyi hedefleyen Kürt beylerinin ya da dinin aşiretler üstü gücünü kullanarak kendine dünyevi bir iktidar kurmak isteyen Şeyhlerin bireysel inisiyatifiyle, kimi zaman dış güçlerden de destek alarak (ya da alacaklarını umarak) çıkartıkları aşiret tabanlı isyanlar olduğu görülür.

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere; Tanzimat sürecinde çıkan ayaklanmaların ortak özellikleri, bu ayaklanmaların aşiret reislerinin yeni dönemin şartlarına uyum sağlayamamaları sonucu ortaya çıkan aşiret temelli, ulusalcılıktan ve hatta bölgeselcilikten dahi uzak, siyasi hedeflerden çok, menfaat amaçlı isyanlar olmaları ve bu sebeplerle de Osmanlı tarafından kısa sürede bastırılabilmesidir. Tanzimat sürecinde, içerde bu önemsiz olarak adlandırılabilen birkaç isyan meydana gelirken, dışarıda; Avrupalı devletlerce, özellikle de Rusya ve İngiltere tarafından önemli faaliyetler yürütülmekteydi: Anadolu'dan topladıkları bilgi, belge, eser ve verileri hayal güçleri ile de harmanlayan Rus ve İngilizler, yavaş yavaş bir Kürt tarihi, dili ve kültürü inşaa ettiler. Kısacası bu dönem, Kürtçülüğün teorik alt yapısının oluşturulduğu; Kürtlerin, Türklerden ayrı bir millet olarak algılanmasının sağlandığı ve Kürtlere de bunun yavaş yavaş enjekte edildiği bir dönemdir.

II. Meşrutiyet döneminde görüleceği üzere Avrupalılar, bu teorik çalışmalarının meyvelerini 20. yüzyılın hemen başlarında toplamaya başlayacaklar, ihtiyaç duydukları an bölgede devreye sokabilecekleri bir Kürt kartı edineceklerdir.

Tanzimat dönemi Kürtçülük hareketlerinden bahsederken, Ermeni faaliyetleri ve Hamidiye Alaylarına ilişkin konulara da değinmek gereklidir. Bu iki konu, Kürtçülük hareketlerine ivme kazandıran hususlar içermektedir.

Tanzimat döneminde Avrupalıların bölgedeki Hıristiyanlara ve özellikle de Ermenilere verdikleri destekler, Kürtlerin bölgedeki “hakim güç olma” konumuna zarar vermiştir. Diğer yandan, Avrupa tarafından sürekli desteklenen ve pohpohlanan Ermenilerin Büyük Ermenistan’ı kurma yolunda sık sık Osmanlıya başkaldırmaları, Kürt köylerine kanlı baskılar düzenlemeleri vb. faaliyetleri, Kürt toplumunda, Ermenileri “ötekileştirme” tepkisini ortaya çıkarırken kendileri açınsındansa ötekinin karşıtı olarak “biz” bilinci gelişmiştir. Bu “biz” bilincinin yapısı aydınlarla geniş halk yığınları arasında farklı gelişmiş, Kürt aydın ve ileri gelenlerinde Kürtçülüğün gelişimine katkı sağlarken Kürt toplumunda ise Müslüman kimliğe vurguyu kuvvetlendirmiştir.

Tanzimat dönemi Kürtçülük faaliyetleri kapsamında incelenmesi gereken bir diğer konu da yukarıda belirtildiği üzere Hamidiye Alayları’dır. Hamidiye Alayları, Berlin Antlaşması’nın imza edilmesinden sonraki süreçte Sultan Abdülhamit’in Doğu Anadolu’nun da elden çıkacağına dair kaygıları sonucu vücut bulmuştur. II. Abdülhamid’in bu kaygılarının temel nedenlerinden birisi ve belki de en belirgin olanı, Batılı devletlerin Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi ile Anadolu’ya müdahale etme imkanını elde etmiş olmalarıdır. Şark meselesi bünyesinde Batılıların yürüttüğü siyasetlerin Rumeli’de ne büyük felaketler yarattığı düşünüldüğünde aslında Abdülhamit’in kaygılarında haklı olduğu görülmektedir. Bu kaygıları arttıran bir diğer önemli husus da hiç şüphesiz Ermenilerin Batılı emperyalistlerin ekmeğine yağ süren tutumlarıdır. Osmanlı tarafından daha önceki yıllarda millet-i sadıka olarak tanımlanmış olan Ermenilerin, Müslüman ahaliye karşı düşmanca tavır ve tutumları ile bu da yetmezmiş gibi Rus işgalleri sırasında işgalcilerle işbirliği yapmaları, artık Ermenilerin emperyalizmin piyonu haline geldiğinin göstergeleriydi. Ermeniler, Berlin konferansına heyet göndererek 61. maddenin ortaya çıkmasında da belirgin rol oynamışlardı. Fakat Ermeniler için gelinen nokta halen yeterli değildi ve onlar bu sebeple Doğu’nun her yerinde silahlı çeteler

oluşturuyorlar, Batı'dan aldıkları silahları Müslüman ahalinin katlinde kullanıyorlardı. Kısacası Doğu Anadolu'da yavaş yavaş bağımsız bir Ermenistan'a doğru yol alınıyordu. Millet-i sadıkalıktan vatan hainliğine doğru ilerleyen Ermeniler'in de kaybedilmesi sonrası Sultan Abdülhamid, Osmanlı'yı ayakta tutabilmek ve daha fazla toprak kaybını engelleyebilmek için İslamcılık akımına yöneldi. Osmanlı'nın elinde kalan mevcut topraklarının tamamına yakınında Müslümanların çoğunlukta olması, Halife Abdülhamid'in İslamcı politikalarının temel nedeniydi. Bu Müslüman kitleler, İslamcılık akımının etkisi ve Halifeliğin manevi otoritesi ile bir arada tutulabilir; emperyalistlerin yayılcı anlayışına bir dur denilebilirdi. İşte Hamidiye Alayları ve mektepleri bu düşüncelerle hayat buldu. Her ne kadar Hamidiye Alayları, sadece Kürt aşiretlerden değil Arap ve Türkmen aşiretlerden de oluşsa bunların sadece istisnai sayıda olması Hamidiye Alayları ile Kürt aşiretlerin özdeşleşmesini sağlamıştır. Zaten hiç şüphe yok ki; Sultan Abdülhamit'in birincil tehdit algılaması Doğu Anadolu'ya ve burada kurulmaya çalışılan Ermenistan'a ilişkindi. 10 Ağustos 1890 tarihinde konuya ilişkin şunları söylüyordu: “Bir süreden beri müstakbel Ermenistan'ın sınırları çizilmek isteniyor. Oysa Ermenilerin oturdukları yer, Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgedir. Buraya Ermenistan denilecek hiç bir işaret yoktur. Burada istenen, ıslahat adı altında bir Ermeni devletinin kurulmasıdır.”¹ Avrupa devletlerinin Şark meselesi kapsamında Anadolu'yu da parçalama niyetlerinin farkında olan Abdülhamit , “Kellemi veririm, Doğu Anadolu'yu vermem”² diyerek kararlılığını ortaya koymaktaydı. İşte Hamidiye Alayları, bu kararlılığın bir parçası olarak kuruldu. Bu alayların kurulmasında Rusların Kazak alaylarından esinlenildi. “Şakir Paşa'nın Rusya'da görev yaptığı sırada Rus Kazak Alaylarından etkilenerek padişaha bu konuda bir rapor sunması Kürtlerden de Kazak Alayları benzeri askeri birlikler kurulabileceği fikrini oluşturdu.”³

20 Haziran 1890'da Erzurum'da ilk Ermeni isyanının çıkması, Hamidiye Alaylarının kurulması çabalarını hızlandırdı. Abdülhamid, konuyla ilgili olarak IV. Ordu komutanı olan Müşir Mehmet Zeki Paşa'yı görevlendirdi. 40 alay kurulması ve 20.000 mevcutlu bir süvari gücü oluşturulması planlanmıştı. Nizami kuvvetlerden seçilecek yetenekli 40 albay ile 150 yüzbaşı, bunlara askerliği öğretecekti. Her alay, duruma göre beş yüz ile bin kişiden oluşacaktı. Hamidiye Süvari alayları içinde aşiret reisleri genellikle

¹ Kodaman, agm., s.136

² Kocabaş, Süleyman, *Sultan II. Abdülhamit: Şahsiyeti ve Politikası*, İstanbul, Vatan Yayınları, 1995, s.205

³ Tan, age., s.98

yarbay, olarak atanmış, onlara maaş bağlanmış, rütbe, nişan, bayrak, filama verilmiştir. Hamidiye alayı teşkil edilen aşiretlere ayrıca boş miri arazilerden verilmiştir ve bunlardan öşür ve ağnam dışında başkaca bir vergi alınmamıştır.⁴ Bu şekilde göçer aşiretler toprağa bağlanmaya çalışılmıştır.

Hızlı bir çalışmayla 1892 sonuna doğru, ilk 35 alayın kuruluşu tamamlanmıştı. 1908'e gelindiğinde ise Hamidiye Alayları'nın sayısı 65'e ulaşmıştı.⁵ Aslında Abdülhamit, bir taşla birden çok kuş vurmaya planlamıştı:

“1-Kürt Aşiretlerini devlete, Padişaha, Halifeye ısındırmak, bağlamak, disiplin altına almak ve böylece istifade edilir hale getirmek,

2-Rusya ve İngiltere hatta İran bazı Kürt aşiretlerini, yanlarına çekerek kendi politikaları doğrultusunda kullanma gayreti içinde idiler. Hatta İngiltere'nin Şeyh Ubeydullah'ı, Rusya'nın da bazı aşiret reislerini elde ettiği biliniyordu. Hamidiye Alayları projesiyle bu durum engellenmiş olacaktı,

3-Doğu Anadolu'da merkezi otoritenin varlığını halka his ettirmek,

4-Rusya ile Osmanlı arasında çıkabilecek muhtemel bir harpte, bu Alaylardan faydalanmak.”⁶

Hamidiye Alaylarının kurulmasına mütakip aşiret reislerinin çocuklarının İstanbul'da Osmanlılık bilinciyle modern eğitime tabi tutulacağı “Aşiret Mektepleri” kuruldu. Bu mekteplerin kurulmasının maksadı, emperyalist devletlerin tahriklerine açık olan gerek Arap ve gerekse Kürt aşiret reis ve ağalarının çocuklarını Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak ve bölgeyi emperyalizmden korumaktı. 8 Temmuz 1892'de çıkan nizamnameye göre yönetilen bu okullar, 5 yıl süreli ve parasız yatılı idi. 12-16 yaşındaki aşiret liderlerinin çocukları bu okullara alınmıştır.

Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri, Osmanlı döneminde Kürtçülüğe karşı devletin ortaya koyduğu yegane yapısal tedbirdir. Abdülhamid, Hamidiye Alayları ve Aşiret Mekteplerine ilişkin eleştirileri şu şekilde cevaplamıştır: "Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt Alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri 'itaat' fikri kendileri için de faydalı olacaktır.

⁴ Tan, age., s.99

⁵ Tan, age., s.99

⁶ Kodaman, agm., s.137

Zabit unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileri ile öğünecekler ve bir miktar zapt u rapt altına girmeye gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan 'Hamidiye' Alayları, sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir. Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hıristiyan Ermeniler nazır (bakan) mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi zarar olabilir? Ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim."⁷

Abdülhamid'in Kürt politikasının başarılı olup olmadığı, hiç şüphesiz ayrı bir değerlendirmeye muhtaçtır. "Prof. Dr. Ercüment Kuran, Kürt aşiret reislerinin çocuklarının askeri okullarda okutulması ve bunlardan Harbiye mektebinden mezun olanlarının nizamiye ordusuna tayin edilmesinin önemine işaret eder ve hükmünü "Doğu Anadolu halkının devletle bütünleşmesinde Abdülhamid'in hizmeti büyüktür" şeklinde verir."⁸ Enver Ziya Karal ise farklı bir bakış açısıyla şu görüşleri ileri sürmüştür: "Kurulan bu alaylardan birçoklarının başına, aşiret reisleri, kendilerine maaş bağlanmak, rütbe ve nişan verilmek suretiyle komutan tayin edildi. Aşiret ağaları da aynı suretle subay yapıldı. Alay haline getirilen aşiretler vergiden azad edildi. Yaptıkları adi suçlar hakkında bile, mahalli mahkemelerin yetkileri kaldırıldı. Asker itibar edildikleri için davaların harp divanlarında görülmesi kararlaştırıldı ise de bu da tamamen nazariyatta kaldı. Hamidiye Alayları, muntazam bir askeri teşkilat olmaktan uzaktı. Reisleri, istedikçe bunları toplardı. Ne reisler, ne de ağa subaylar askeri eğitim görmemişlerdi. Bildikleri şeyler ata binmekten ve cirit oynamaktan ibaretti. İşleri güçleri de olduğu için, askerliğin sıkı icaplarına uyarak, modern harp usüllerini ve kaidelerini öğrenmeye niyetleri yoktu. Dolayısıyla, kendilerinden asker olarak faydalanmaya imkân mevcut değildi.

Netice itibariyle... bu teşkilat asayiş koruyacak yerde, aksine türlü zorbalıklarla (asayiş) daha da kötü hale getirdi. Halkın şikâyetleri, her taraftan yükselmeye başladı. Fakat Abdülhamid II., kendi eseri olan bu teşkilatı himaye etmeye devam etti."⁹

Gerçekten de Enver Ziya Karal'ın belirttiği gibi; Hamidiye Alayları, bölgede kimi asayiş problemlerine yol açtı. Osmanlı'nın desteğini arkasında hisseden kimi aşiretler, bu

⁷ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıralarım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 29

⁸ Akyol, Mustafa, Türkler, "Kürtler ve Osmanlılar", <http://www.mustafaakyol.org/gayri-resmi-tarih/turkler-kurtler-ve-osmanlilar/>, 15.07.2011

⁹ Şimşir, age., s.217-218

desteği kötüye kullanarak çok sayıda adi suçta karıştılar. Bunda Hamidiye Alaylarının oluşturulması sırasında yapılan bazı hatalar etkili oldu. Söz konusu Hamidiye Alaylarına mensup olanların işledikleri adi suçlarda dahi askeri mahkemelerde yargılanma ayrıcalıklarının olması¹⁰ ve bu mahkemelerin de bu kişilerin işledikleri suçlarda ufak cezalarla yetinmesi bu hatalardan biriydi. Diğer bir hataya ise Bruinessen dikkat çekmiştir: “Her alaya sadece Zeki Paşa'ya karşı sorumlu olan aşiret reisleri komuta ediyordu. Vilayet idaresinin ve emniyet güçlerinin bu alaylar üzerinde herhangi bir yetkisi yoktu.”¹¹ Bu hatalar üst üste gelince Hamidiye Alaylarına mensup kimi aşiretlerin asayiş olumsuz etkileyen davranışları ortaya çıktı. Ziya Gökalp'in 'Şaki İbrahim Destanı' adlı eserinde Hamidiye Alayları konusunda gösterdiği olumsuz yaklaşım da bundandır:

"Şakir Paşa Rusiya'da kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürt alayı fikrine
Kürt kavmini benzeterek Kırgız'a
Bu hülyayı beğendirdi Yıldız'a
Buldu bir er, işi verdi erine
Zeki Paşa dört el ile sarıldı
Recep Paşa olmaz dedi darıldı
Yazmam dedi ben Kürtler'den bir atlı
Aşiretler Erzincan'a gittiler
Üçer-dörder alay teşkil ettiler
Haydutların oldu eli beratlı.
On yıl evvel yoktu elli obası
Bir jandarma gitse Milli Ağası
Çölün gizli yerlerine kaçardı
Beş sancağın şimdi dağı ovası

¹⁰ Altan, age., s.102

¹¹ Bruinessen, age., s.134

Oldu anın atlarının merası
Köylüleri köylerinden çıkardı
Her tarafı sardı azgın kurtları
Diyarbakir, Mardin, Urfa yurtları
Döndü baştanbaşa ıssız çayıra
Aldatarak Vali Nazım Paşa'yı
Bir yıl gelip sardı bütün ovayı
Garbı Şarkı düştü talan etmeye
Diyarbakir ahalisi coştular
Küçük, büyük telgrafa koştular
Başladılar feryat figan etmeye
O zamanki dubaracı hükümet
Göstererek yalancı bir merhamet
İğfal için müfettişler gönderdi
Müfettişler miskin miskin geldiler
Göz yumdular, yaramızı deldiler
Sağalmadı memleketin bu derdi.
İki sene uslu durdu dinlendi
Geçen sene yine zulme yeltendi
Hücum etti ovalara, köylere..."¹²

Ziya Gökalp'in edebi eserlerine konu olacak kadar şiddet uygulayarak masum halkı sindiren Hamidiyeli aşiretler olgusu, bir gerçektir. Fakat Hamidiye Alaylarını değerlendirebilmek için resmin bütününe görmek gerekir. Söz konusu dönemde, Ermeni çetelerinin Müslüman ahali üzerinde uyguladığı şiddet ve sık sık çıkardıkları ayaklanmalar, Hamidiye Alaylarının etkinliği sayesinde minimize edilmiştir. Diğer yandan Ruslar ve

¹² Altan, age., s.99 ve 103

İngilizler tarafından Osmanlı'ya düşman edilmeye çalışılan Kürt aşiretlerin Halifeye bağlılıkları arttırılmıştır. Ayrıca söz konusu aşiretlerin göçerliği terk ederek yerleşik hayata geçirilmesi konusunda da Hamidiye Alaylarının katkıları olmuştur. İttihat ve Terakki döneminde ismi, Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak değiştirilen Hamidiye Alayları, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle özellikle Üçüncü Orduya bağlı olarak Doğu Cephesi'nde vatan savunmasına katılmışlardır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Hamidiye Alaylarının en az yanlışları kadar doğruları da vardı ve her şeyin ötesinde Osmanlı tarihinde günah ve sevaplarıyla Kürtçülüğe karşı ortaya konulan yegane yapısal tedbirdi.¹³

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Bu dönem Kürtçülüğün temel niteliklerini belirleyen en önemli unsur, meşrutiyetin sağlamış olduğu özgürlük ortamından yararlanılarak kurulan cemiyet, gazete ve dergi gibi etkinliklerdir. Kürtçüler ve onların destekçisi yabancı güçler, bu araçlardan yararlanarak Kürtçülüğün yayılması için çaba göstermişlerdir. Bu çabalar için de hiç kuşkusuz, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti en etkili ve önde gelenlerden biridir. Bu nedenle bu cemiyetin incelenmesi bizim açımızdan II. Meşrutiyet dönemindeki Kürtçülüğün niteliğini anlamamız açısından yararlı olacaktır.

Birçok etnik temelli örgüt gibi Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kökleri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayanmaktadır. İTC, Abdülhamit Han'ın baskıcı rejimine karşı Meşrutiyet rejimini savunan ve Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konması isteyen Jön Türklerce kurulmuş gizli bir yer altı cemiyetiydi. İTC'yi kuran beş kişiden ikisi, Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sukuti Kürt'tü. Cemiyetin önde gelenleri arasında Bağdat Mebusu ve Darülfünun Hocası Babanzade İsmail Hakkı, İslamcı çevrelerde itibar gören Darülfünun Hocası Babanzade Ahmet Naim, sosyolog Ziya Gökalp gibi önemli Kürt aydınları bulunmaktaydı. Ayrıca ünlü Bedirhan Bey'in oğlu ile Şeyh Ubeydullah'ın oğlu da İTC üyesiydi. İTC'nin yapısına bakıldığında; Türk, Kürt, Ermeni, Makedon, Arnavut gibi farklı birçok etnik unsurdan üyesinin bulunduğu görülür. Bunları İTC çatısı altında birleştiren en önemli unsur ise istibdat yönetimine son verme amaçlarıdır. Nitekim 1908'e kadar bu unsurlar, beraberce mücadele etmişlerdir. Abdülhamit'in istibdat döneminin sona ermesi ve Meşrutiyetin ilanı ile beraber ise her grup kendi amaçları doğrultusunda

¹³ Bu yapısal tedbir, Cumhuriyet Türkiye'sinde de PKK'ya karşı günün koşullarına göre revize edildikten sonra Koruculuk sistemi olarak tekrar gündeme gelmiştir.

faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Maalesef bu faaliyetler çoğunlukla etnik temelli olmuştur. İTC'den ayrılan Kürtler de, etnik temelli bir yol benimseyerek Meşrutiyet'in, hürriyetçi atmosferinin de yardımıyla çok sayıda cemiyet kurmuşlardır. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Hevi Talebe Cemiyeti ilk akla gelenleridir. Bunlardan en önemlisi Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Yardımlaşma ve Kalkınma Derneği)'dir. Cemiyet, 19 Eylül 1908'de kurulmuştur. Bu cemiyeti kuranları arasında, Baban ailesinden Stockholm'deki eski Osmanlı elçisi Muhammed Şerif Paşa, İstanbul'daki Bedirhan klanının önderi Emin Ali Bedirhan ve Nehrî şeyhlerinden Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir bulunuyordu.¹⁴ O tarihe kadar aralarında çekişme olan Bedirhanlar, Şemdinanlar ve Babanzadeleri ilk kez bir araya getirmesi belki de cemiyetin en önemli özelliği idi. Cemiyette Bedirhan, Şemdinan ve Baban aileleri hemen hemen eşit sayıda üyeye sahiptiler. Nizamnamesinde "Kanûn-i Esâsi'ye ve Osmanlılık idealine bağlanmış bir hayır cemiyeti" olduğu belirtilmiştir. Fakat buna karşın Cemiyet, kuruluşundan itibaren adından da anlaşılacağı gibi etnik temel üzerinden hareket etmiştir. Kürt aşiretleri arasındaki sorunları çözmeyi hedefleyen cemiyet, yukarıda da belirtildiği üzere; zaten üç önemli aşireti bir araya getirerek kuruluşundan itibaren bu anlamda önemli bir başarı sağlamıştı. Bunun dışında cemiyet, eğitim ve kültürel alanlarda Kürt toplumunun gelişmesini amaçlamıştı: Kürdistan'da okulların açılmasını, bölgeye Kürt memurların atanması, Kürt dilinin yönetimce resmen kabul edilmesini, Cemiyetin Kürt milletvekilleri ile mecliste temsilinin sağlanmasını ve Kürdistan'ın ekonomik olarak ilerlemesi için gerekli kurumlar nezdinde çalışmalarda bulunmayı hedeflemişti. Cemiyet, bu amaçlarını desteklemek üzere aynı isimle haftalık bir de gazete yayımlamıştır.¹⁵ Cemiyetin bir yan kuruluşu niteliğindeki Kürt Neşr-i Maarif teşkilatınca, başında Abdurrahman Bedirhan'ın bulunduğu "Meşrutiyet" adında Kürtçe eğitim yapan bir okul faaliyete geçirilmiştir.

Cemiyet seçkinci bir yapıya sahipti. Cemiyete sadece Osmanlıca okuyup yazabilen Kürtler üye yapılıyordu. Kürtçe bilmek ise zorunlu değil, sadece arzulanan bir özellikti.¹⁶ Her ne kadar cemiyet, Erzurum, Musul, Bitlis, Muş ve Diyarbakır'da Kürt Kulüpleri adıyla şubeler açmış olsa da cemiyetin seçkinci yapısı ve İstanbul'daki Kürt aydınlarla Anadolu'daki Kürt insanının yaşam ve düşün pratiklerinin birbirinden çok uzak olması sebebiyle Kürt toplumu üzerinde etkili olamadı. Celile Celil'in tespitlerine göre,

¹⁴ Bruinessen, Martin Van, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.404

¹⁵ Dündar, age., s.78

¹⁶ Hür, Ayşe, "Osmanlı'dan Bugüne Kürtler ve Devlet", www.setav.org/ups/dosya/27464.pdf, 20.05.2011.

İstanbul'daki bu faaliyetler hızla devam ederken, Kürtçülerin "Kürdistan" olarak niteledikleri Doğu ve Güneydoğu'da halk bu türden faaliyetlere itibar etmediği gibi bölgede tek bir okul dahi açılmamıştır.¹⁷ Cemiyet amaçlarını gerçekleştirebilmek için içte ve dışta müttefik arayışlarına da girmiş bu bağlamda içte Ermenilerle dışta da Ruslarla işbirliği yapmışlardır. Bu kapsamda Ermenilerle "Kürt-Ermeni Dostluk Geceleri" düzenlenirken; Bitlis'teki şubenin faaliyetlerine bizzat Rus konsolosu Akimoviç katılmıştır.¹⁸ Bu tür faaliyetler, İttihat ve Terakki'nin dikkatini çekmeye yeterli olmuş ve Cemiyetin önce 1909 Mayıs'ında Bitlis Şubesi'ni 1909 yılı ortalarında da genel merkezi ile diğer şubelerini kapatmıştır.²⁶⁴ Bruinessen'e göre; cemiyetin faaliyetlerinin İttihat ve Terakki tarafından kolayca sona erdirilmesinde cemiyetin yöneticilerinin arasında yaşanan rekabetin payı vardı.¹⁹ Zaten tam da bu sebeple Anadolu'da etkinlikleri sınırlı kalmıştır: "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (ve hatta Hevi) gibi örgütler bir kitle hareketine önderlik etmediler hatta edemezlerdi de. Onlar için politika bir salon efendisi oyunuydu. Bu ilk örgütlerdeki insanlar Müttefiklerle işbirliğine girerek, tabi ki kendi yönetimlerinde olacak olan bir bağımsız Kürdistan için çaba gösterdiler."²⁰ 1912'de kurulan Hevi Cemiyeti ve 1913'de kurulan Gehandeni Cemiyeti, II. Meşrutiyet döneminde kurulan diğer önemli cemiyetlerdir. Bu dönemde kurulan cemiyetlerin genel özelliği halktan kopuk, İstanbul, Mısır, Avrupa gibi yerlerde okumuş-yaşamış, zengin Kürt ileri gelenleri tarafından kurulmuş olmaları ve Bruinessen'in de ifade ettiği kendi yönetimlerinde bir Kürdistan kurabilmek için sırtlarını emperyalist devletlere dayamış olmalarıdır. Yani Kürt topluluğunu arkasına alarak milliyetçi düşünceler temelinde bir Kürt ulusal devleti kurma düşüncesi ve çabası içinde hiçbir zaman olmamışlardır. Onların amacı Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede bir nevi otonom veya bağımsız bir krallık kurarak kendilerini de kral yapmaktır. Bu seçkin Kürtçülerin halka dayanmayan ve tabana yayılmayan otonom veya bağımsız Kürdistan talepleri Anadolu'da yankı bulmadığından I. Dünya Savaşı sırasında da Kürtlerin Osmanlı'ya bağlılığı devam etti: "Bir avuç Kürt milliyetçisinin Osmanlı'nın son döneminde yürüttüğü milliyetçi propaganda çok sınırlı kaldı ve geniş Kürt kitlesi Osmanlı'ya sadakatini devam ettirdi. Kürtlerin Osmanlı'ya sadakatinin en çarpıcı göstergesi, 1912'den 1918'e kadar aralıksız devam eden kanlı savaş ve felaket yıllarında

¹⁷ Dündar, age., s.78

¹⁸ Dündar, age., s. 79

¹⁹ Bruinessen, age., s.405

²⁰ Bruinessen, age., s.405

İmparatorluk ordularında çarpışmalarıydı. Art arda gelen Trablusgarp, Yemen ve Balkan Savaşları ve bunlardan hemen sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok Kürt, Osmanlı ordusunda görev aldı. Kürtler, Osmanlı ordusuna kayda değer bir insan gücü sağladılar. Binlerce Kürt asker, Sarıkamış'taki 3. Ordu'da ve diğer cephelerde hayatını kaybetti. Doğal olarak, düzenli orduda görev yapmaya karşı evrensel bir gönülsüzlük vardı, ama bu durumda bile, çoğu silah altına girdi. Bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü Kürtlerden oluşuyordu.”²¹

I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'daki Kürtler, Osmanlı ordusunda silah altına girerken, İstanbul'daki seçkin Kürtler'in dernek ve örgütlenmelerinde de bir duraksama yaşanmıştır. Fakat Osmanlı'nın savaştan yenik çıkması ile beraber Kürtçü faaliyetlerine kaldıkları yerden İtilaf Devletleri ile işbirliği içinde yeniden başlamışlardır.

3. MONDROS MÜTAKERESİ DÖNEMİ

Mütareke döneminde kurulan Kürtçü cemiyetlerin başında 17 Aralık 1918 tarihinde Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında İstanbul'da kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti gelmektedir. ²² Mondros Mütarakesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalandığı düşünülürse İstanbul'daki Kürtçü çevrelerin faaliyetlere başlamak için hiç zaman kaybetmedikleri anlaşılır. Kürtçü çevreler, Osmanlı'nın içinde bulunduğu mevcut durumdan yararlanarak ve İtilaf devletlerinin bağışmesiyle bir Kürt devleti kurabilecekleri düşüncesindeydiler. İşte bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak çok sayıda Kürtçü örgüt kurdular. Bunlar arasında Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti gibi örgütler vardı. Fakat bunların hiçbirisi Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) kadar etkin olamadı. Kurucuları Seyit Abdülkadir Efendi, Hüseyin Sükrü (Baban) Bey, Dr.Sükrü Mehmet (Sekban) Bey, Muhittin Nazim Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey'di.²³ Cemiyetin ilk yönetim kurulu ise şu kişilerden oluşmuştur:

1. Başkan: Seyyit Abdülkadir
2. Başkan Yardımcısı: Emin Ali Bedirhan
3. Başkan Yardımcısı: Fuad Paşa

²¹ Akyol, Mustafa, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s.61

²² Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986. s.187.

²³ Tunaya, age., s.186–187.

4. Genel Sekreter: Hamdi Paşa
5. Muhasebeci: Seyyit Abdullah (Şeyh Abdülkadir'in oğlu)
- 6.Aza: Miralay Halid Bey
- 7.Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey
- 8.Aza: M. Emin Bey
- 9.Aza: Hoca Ali Efendi
- 10.Aza: Şefik Ervasi
- 11.Aza: Şükrü Baban -
- 12.Aza: Fuad Baban
- 13.Aza: Fethullah Efendi
- 14.Aza: Şükrü Mehmed²⁴

Yukarıda açıkça görüldüğü üzere, İstanbul'da çeşitli okullarda öğrenim görmüş olan ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerin etkin mülk sahibi aileleri ile aşiret çocukları Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin çekirdek kadrosunu oluşturmuştur.²⁵ Cemiyetin yönetim kurulunun büyük bir bölümü bu çekirdek kadrodan teşkil etmiş, geri kalan kısmı ise Osmanlı yönetiminin üst kademelerinde yeralan bürokrat ve askerlerden meydana gelmiştir. İstanbul'da 17 Aralık 1918 tarihinde kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti diğer Kürt örgütlerinden farklı olarak “yalnızca önceki kuşakların milliyetçilerini ve şehir orta sınıflarını değil, aşiret mensubu Kürtleri de kapsıyordu. Faaliyette bulunduğu sürece dikkatleri üzerine çekecek olan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin hedefi, Kürtlerin genel çıkarlarının gözetilmesi ve ulusal davanın desteklenmesiydi. Cemiyet, bu amaca ulaşmak için dergi ve kitapların yayınlanması, okulların açılarak yetişkinlere yönelik eğitimlerin verilmesi gibi çeşitli yöntemleri araç olarak kullanmayı planlamıştı. Bağımsızlık yönündeki tavırlarını ise kapalı kapılar arkasında sergiliyorlardı. Özerklikle ilgili beklentileri ise daha belirgindi: “... cemiyetin mühründe Türkçe olarak “Kürt Teali Cemiyeti”, Fransızca olarak da “Autonomie du Kurdistan” yazılı idi.”²⁶

²⁴ Göldaş, İsmail; *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.s. 26.

²⁵ Göldaş, age , s. 39.

²⁶ Aytepe, Oğuz, “ Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, Tarih ve Toplum, Ankara, Haziran, 1998, Sy. 174, s.330

17 Haziran 1919 tarihli İngiliz gizli belgesinde cemiyetle ilgili şu bilgiler Londra'ya bildiriliyordu: “Kürt partisinin, şu an için Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı rapor edilmektedir. Partinin propagandası 'Serbesti' gazetesi tarafından yürütülmekte ve partinin İstanbul'daki üye sayısı, bu şehirdeki Kürt nüfusun yarısı olan onbin civarında tahmin edilmektedir. Partinin genel merkezi İstanbul'dadır ve Diyarbakir, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da yerel bürolar açmış bulunmaktadır...”²⁷

Kürdistan Teâli Cemiyeti, Kürdistan'ın muhtariyeti konusunda İngilizlerle temas kurarken Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de iyi ilişkiler içinde olmayı başarmıştı. Bu iyi ilişkilerin temelinde Seyit Abdülkadir'in aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucusu olması vardır. Zaten bu sayede, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan I. Damat Ferit hükümetine Şurayı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) olarak atanmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olaraksa cemiyet, Milli Mücadele'nin karşısında safını belirlemişti ve Kemalist harekete yardımcı olan “Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” ile birleşmeyi reddetti.²⁸

Seyit Abdülkadir sayesinde Osmanlı hükümeti ile iyi ilişkiler kuran KTC, özerk Kürdistan'ın kurulması yönünde hükümet nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler sonucu, 22 Aralık 1918 günü Hürriyet ve İtilaf Partisi ile KTC arasında bir antlaşma yapıldı. Anlaşmayı Cemiyet adına, başkan Seyyit Abdülkadir, üyelerden Sait ve Mehmet Ali; Hürriyet ve İtilaf Partisi adına da Konya Mebusu Zeynelabidin, Karesi mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri imzaladılar. Antlaşmada, Anadolu'da özerk bir Kürdistan kurulması öngörüldü: “Çoğunlukla Kürt kavminin oturduğu memlekette, siyaset yönünden İslam Halifeliğine ve Osmanlı Saltanatına bağlı olmak koşuluyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yönetimin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır.”²⁹

Yukarıda da belirttiğimiz üzere; bu antlaşma, Kürtçü Seyyit Abdülkadir'in eseridir. Hem Hürriyet ve İtilaf'ın, hem de Kürdistan Teali'nin kurucusu olması münasebetiyle iki tarafı bir araya getirebilmiştir. Böylece Kürtçüler, o zamanki Osmanlı merkezi yönetimine Özerk Kürdistan'ı kabul ettirmiş oldular.

²⁷ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 1992, s.41-42.

²⁸ Tunaya, age., s. 190.

²⁹ Şimşir, age., s.312

Kürdistan Teali Cemiyeti, 1919 Mayısında toplanan Saltanat Şurası'na da çağırılmıştı. KTC, mütareke sürecinde öylesine etkinliğini arttırdı ki; Osmanlı Hükümeti, cemiyeti resmi olarak muhatab kabul ediyordu. Kürdistan'a bir Kürt vali ve belli oranda Kürt memurlar atanması kararlaştırıldı. Ancak Anadolu'da başlayan Kemalist hareket nedeniyle Saltanat Şurası'nda alınan kararlar hiçbir zaman uygulamaya sokulamadı.

Cemiyetin kurduğu ilişkiler ağı içerisinde Süleymaniye'de Şeyh Mahmut Benzercî yönetiminde kurulan hükümet ile Paris Konferansında Kürtlerin hukukunu savunduğunu iddia eden Şerif Paşa da bulunmaktadır.

Bu noktada, Paris Barış Konferansı ve bu konferansta Kürtleri temsil ettiğini iddia eden Şerif Paşa ile ilgili bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü bu konferansta Kürtçülük namına yapılmaya çalışılanlarla, bunlara Anadolu Kürt toplumunun vermiş olduğu sert yanıt, mütareke dönemindeki Kürtçülüğün temel özelliklerini kavramamız bakımından yararlı olacaktır.

“II. Meşrutiyet Dönemi'nin en renkli Kürt simalarından birisi olan Şerif Paşa Harbiye Nazırlığı ve Şûra-yı Devlet reisliği görevlerinde bulunmuş olan Kürt Said Paşa'nın oğluydu. Islahat-ı Osmaniye Fırkası'nın kurucusu ve başkanı olan Stockholm sefiri Şerif Paşa, elçiliği döneminde İttihat ve Terakki saflarında Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı muhalefete katılmış; Meşrutiyet'in ilanından sonra da bu örgütün Pangaltı şube reisliğine getirilmiştir. 1909 yılı başlarında cephe aldığı İttihat ve Terakki'den istifa ettikten sonra gittiği Paris'te bu partiye karşı sert bir muhalefet yürütmüştür. Osmanlı Devlet mekanizmasının en üst birimlerinde görev yapan, Brüksel ve Pariste bulunduğu yıllarda yazdığı anılarında İttihat ve Terakki Partisi'ne eleştiriler yağdıran Şerif Paşa verdiği istifa dilekçesinde “milletin mukadderatıyla oynamanın doğuracağı sorumluluğa katlanmaktan kaçınmak istediği için” istifa ettiğini belirtmiştir. Ayrıldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı çok sert muhalefet yürüten Şerif Paşa'nın bu durumu İttihatçıları çok kızdırmıştı.

Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti ise yayınladığı broşür ve bildirilerde Şerif Paşa'ya oldukça sert suçlamalarda bulunmuştu. Örneğin Süleyman Nazif tarafından yazıldığı kabul edilen Boş Herif adlı küçük kitapçıkta Şerif Paşa'nın hayatı hiciv edilmiştir. (Boş Herif adlı kitapçık, 1910 yılında İstanbul'da imzasız olarak basılmıştır.)

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, gıyabında Divan-ı Harpte yargılanarak idama mahkûm edilmesinin yanı sıra Paris'te başarısız bir suikaste de uğrayan Şerif Paşa 1912 yılında İstanbul'a döndüğünde hakkındaki idam kararı geçersiz sayılmıştır. 1913'te İttihatçıların Babiâli baskınından sonra Paris'e dönmek zorunda kalan Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikastçi tarafından öldürülmesinden sorumlu tutularak Divan-ı Harp'te gıyabında tekrar yargılanarak ikinci kez idama mahkûm edilmiştir.³⁰ Osmanlı Devletince hakkında iki kez idam kararı alınmış olan bu Paşa, mütareke döneminin koşullarından da yararlanarak kendini tüm Kürtlerin temsilcisi gibi lanse etmeye ve İtilaf Devletleri nezdinde Kürtçülük faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Şerif Paşa, Mayıs 1919'da Paris'teki İngiliz Büyükelçisine "bağımsız bir Kürdistan'ın emiri olma 'yükünü' taşımaya gönüllü olduğunu" bildirmiştir.³¹ İngilizler, Şerif Paşa'yı ciddiye almamışlar; fakat onu bir süre kullanmaktan da geri durmamışlardır. Bu anlamda Şerif Paşa, KTC ile beraber bağımsız bir Kürt devleti kurmak için uğraşan ve cemiyetin üyesi olmamasına rağmen cemiyetle aynı paralelde faaliyet göstererek, kendisini tüm Kürtlerin temsilcisi olarak, İtilaf Devletlerine sunmaya çalışan emekli bir Osmanlı elçisi olarak tanımlanabilir.

Aşiret yapısı içinde feodal ve dini bağlar bağlı biçimde yaşayan Kürtleri temsil edecek bir lider bulamayan İtilaf devletleri, Şerif Paşa'yı, Sevr Barış Antlaşması'nı hazırlamakta olan Paris Barış Konferansı'nda Kürt delegeler kurulu başkanı olarak kabul etmişler ve dünya kamuoyuna da bu şekilde lanse etmişlerdir. Kürdistan Teâli Cemiyeti de benzer biçimde Şerif Paşa'ya Kürtleri temsil etme yetkisini tanımıştır. Şerif Paşa da Kürt istekleri diye 22 Mart 1919 tarihli bir muhtıra sunmuştur.³² Barış Konferansına sunduğu bu muhtırada, Şerif Paşa'nın üzerinde durduğu ana konu Doğu Vilayetleri'nde iddia edilenin aksine nüfus çoğunluğunu Kürtler'in oluşturduğu ve bu nedenle Wilson ilkelerinin doğal bir sonucu olarak bağımsız bir Kürdistan kurulması gerektiğiydi. Ermenilerin ise, Anadolu'nun hiçbir yerinde bağımsız bir devlet kuracak nüfus çoğunluğuna sahip olmadıkları üzerinde vurgu yapmaktaydı. Berlin Antlaşması sonrası, Ruslar ve diğer Batılılarca korunup kollanan ve Müslümanlar'a karşı giriştikleri kanlı eylemlerden sonra bile mağdur gösterilen Ermeniler'in bölgede bağımsız bir devlet kurmaları, Kürtler'in en büyük korkusuydu. Bu korkuya paralel olarak, Paşa'nın böyle bir muhtıra sunması ve

³⁰ Göldaş, age., s.155–156

³¹ Şimşir, age., s.560

³² Lazarev, M.S; *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917–1923)*, Öz-Ge Yayıncılık, Ankara, 1993, s.134

yıllardır karşılıklı kan döktükleri Ermeniler'e karşı tavır alması normaldi. Fakat aynı Şerif Paşa, kendi imzasını taşıyan muhtırayı, sekiz ay kadar sonra inkar edercesine, 20 Kasım 1919 tarihinde, Konferans'taki Ermeni Heyeti temsilcisi Boghos Nubar Paşa ile aşağıdaki ortak muhtırayı da imzaladı:

“Paris Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasıdadırlar ve genellikle de hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren “İttihat ve Terakki” komitesinin ‘resmi’ veya ‘gayri resmi’ kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansından, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak ‘Birleşik Bağımsız Ermenistan’ ve ‘Bağımsız bir Kürdistan’ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısının kararlarına bırakıyoruz. Çünkü verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

Boghos Nubar İmzalar

(Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı)

Dr. H. Ohancanyan

(Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkanvekili)

Şerif Paşa

(Kürt Milli Delegasyonu Başkanı)³³

Bu muhtırayla, Paşa, Kürtler'in yıllardır kanlı bıçaklı olduğu Ermenilerle, her iki tarafın da bağımsız olması şartıyla uzlaşmış, bölgedeki Müslümanlar'ın geleceğini ve Ermeniler'e bırakılacak toprakların büyüklüğünü ise "Barış Konferansı'nın iyi niyet ve adalet duygularına!" bırakmıştı. Oysa Barış Konferansı'nı yöneten İtilaf Devletleri'nin adalet duygularından hem Türkler hem de Kürtler oldukça kuşkulandıracaklar ki; bu muhtıra Anadolu'nun her yanından büyük tepkilerin yükselmesine neden oldu.

İtilaf Devletleri tarafından sevinçle karşılanan bu muhtıra, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'da çok sert tartışmaların yaşanmasına sebep oldu. Jurnal d'Orient adlı yabancı bir gazeteye anlaşma konusunda demeç veren Seyyid Abdülkadir hakkında Meclis-i Mebusan'da soruşturma açılması istenmiş, bunun üzerine Seyyid Abdülkadir, Meclis-i Mebusanda yapılan gizli bir oturumda böyle bir demeç vermediğini söylemek zorunda kalmıştır.³⁴ Anadolu'nun birçok yerinden özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan bu ortak muhtırayı lanetleyen telgraflar İtilaf Devletleri temsilciliklerine ve Paris Barış Konferansı'na gönderildi. Böylesi bir tepkinin oluşması başta Avrupalılar olmak üzere yerli yabancı tüm Kürtçüleri şaşırttı. Bu telgrafların içeriği hakkında bilgiye sahip olabilmek açısından Erzincan aşiretlerinden 22 Şubat 1920 tarihinde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne çekilen telgraf metnini örnek olarak vermek yeterli olur kanısındayız:

"Barış Konferansı'na bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yardımcısı olamaz. Osmanlı tarihi içinde Kürtler hakkında hiçbir ayırım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türklerle birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardır.

İmparatorluk topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir ülke hazırlamak demektir.

³³ Sasuni, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992, s. 177-178.

³⁴ Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II, Mütareke Dönemi (1918-1922), s. 136-137.

Barış Konferansı'nın dikkatine sunarız ki, bizi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için varlığımızdan hiçbir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

Balaban Aşiret Reisi Paşa Bey

Başuranlı Aşiret Reisi Yusuf

Bal Aşiret Reisi Eyüp

Medanlı Aşiret Reisi Çiçek

Görçeli Aşiret Reisi Yusuf

Abbas Aşiret Reisi Seyid Ali

Rol Aşiret Reisi Hasan

Şadi Aşiret Reisi Yusuf

Zişanlı Aşiret Reisi Muhsin”³⁵

Bu telgraflar ve diğer tepkiler sonucunda başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri, Şerif Paşa'nın attığı imzaların hiçbir mana taşımadığını anladılar. Şerif Paşa, Kürt heyeti başkanlığından istifa ettiğine dair bir dilekçe vererek konferanstan ayrılmak zorunda kaldı. Fakat Paşa, bu mecburi istifayı bile dürüst biçimde gerçekleştirememiş, Ermenilerle Osmanlı devleti aleyhine ve Osmanlı'yı yeren ifadelerle muhtıra hazırladığını unutarak Peyamı Sabah Gazetesi'nde yayınlanmış olan telgrafında istifa gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: “Saltanat ve Hilafete bağlılığımdan dolayı, Paris Barış Konferansı nezdindeki Kürt delegeliği başkanlığından istifa ettim.”³⁶ Kazım Karabekir ise Şerif Paşa'nın istifasının Anadolu, namuslu ve dindar insanların gösterdikleri vatanseverliğin bir sonucu olduğunu belirtmiştir.³⁷

Paris Barış Antlaşması'nda Osmanlı devletine ilişkin konular tam olarak karara bağlanamamış ve Osmanlı'nın paylaşımı konusu sonraki görüşmelere bırakılmıştır. İtilaf Devletleri, Londra ve San-Remo görüşmeleri sonucunda Sevr Antlaşması'nın temel metni üzerinde antlaşmaya varmışlar ve Şark meselesini kendileri açısından nihai olarak

³⁵ Şimşir, age., s.310-311

³⁶ Göldaş, age , s.160.

³⁷ Öke, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, TKAE Yayınları; Ankara, 1992, s.76.

sonlandırmaya karar vermişlerdi. Paris yakınlarındaki Sevr Kenti'nde Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Romanya, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya, Yugoslavya, Hicaz ve Ermenistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan bu antlaşma, 433 maddeden oluşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımını formüle eden antlaşmayla; İzmir Türkiye'den alınarak Yunanistan'a bağlanıyor, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının denetimi uluslararası bir komisyona veriliyor, Türkiye'nin Avrupa'da kalan topraklarının sınırları belirleniyor, karasuları içindeki bütün adaların bırakılması öngörülüyor, silahlı kuvvetlerinin asker sayısı en alt düzeye indiriliyor ve başka hükümlerin yanı sıra ülkenin ekonomik tesisleri üzerinde doğrudan bir gözetim kuruluyordu. Türkler, eski Osmanlı vilayetlerinin manda sistemi ya da büyük devletlerin doğrudan yönetimi altına girmesini öngören bütün kararları kabul etmek zorunda bırakılıyordu.³⁸ Manda yönetimine girecek yerlerden birisi de Güneydoğu Anadolu'ydu. Burada İngiliz himayesinde özerk bir Kürt bölgesi yaratılıyordu. Doğu Anadolu'da ise bağımsız bir Ermenistan inşa edilmiştir. Kürtlerin özerkliğini (ve hatta belki de bir yıl sonra bağımsızlığını) sağlayacak maddeler, Sevr antlaşmasının "Kürdistan" başlığı altında sıralanmıştır. Bu üç maddenin tam metinleri şu şekildedir:

Madde 62: *"İş bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak ve İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerince atanacak üç kişilik bir komisyon, 27. maddenin II/2. ve 3. Fıkralarının tanımladığı biçimde, Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırları güneyinde, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya ile olan sınırının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği sağlanmazsa, sorun, komisyon üyeleri tarafından hükümetlerine sunulacaktır. Bu plan, bu bölgede yaşayan Asuri-Geldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerden oluşacak bir komisyon işbu antlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının İran sınırı ile aynı olduğu yerde, gerekte ise, ne gibi düzenlemeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir."*

³⁸ Ahmed, Kemal Mazhar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Berhem Yayınları, Ankara, 1992, s. 316-317.

Madde 63: “Türkiye Hükümeti, yukarıdaki 62. Maddede sözü edilen her iki komisyonun da kararlarını, adı geçen hükümete bildirmelerinden sayılarak üç ay içinde, kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan yükümlenir.”

Madde 64: “Bununla birlikte, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde 62. maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türkiye’den bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyine başvuracak olur ve Konsey de bu halkların bu bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak, bunun kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa, Türkiye, bu öğütleme hükümlerini yerine getirmeyi ve bu bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı başından yükümlenir.

Bu bırakma işleminin ayrıntıları, işbu antlaşmayı imzalayan başlıca Müttefikler ile Türkiye arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.

Böylece bir bırakılma olacak olursa, Kürdistan’ın şimdiye değin Musul ili kapsamında sayılmış bölümünde oturan Kürtlerin, böyle bir bağımsız Kürt devletine gönüllü olarak katılmalarına başlıca Müttefik Devletlerce karşı çıkılmayacaktır.”³⁹

KTC, Sevr Antlaşması’nın Kürdistan kurulmasına ilişkin bu maddelerini her ne kadar büyük bir sevinçle karşılamış olsa da kuzey sınırlarının belli olmamasından büyük rahatsızlık duydu. Çünkü Seyyid Abdülkadir ve arkadaşları, Ermeniler’in yıllardır Avrupalı dindaşlarınca nasıl korunup kollandıklarını biliyorlardı ve kuzeyde birçok Kürt şehrini de içine alacak biçimde büyük Ermenistan kurulmasından korkuyorlardı. Aslında korkuları yersiz de değildi: Başkan Wilson tarafından Kasım 1920’de belirlenen söz konusu bu sınır “Karadeniz kıyısındaki bir noktadan başlayarak Erzincan, Muş, Bitlis ve Van Gölü’ne kadar” uzananmakla birlikte “bu haliyle savaş yıllarında Rus ve Türk kuvvetlerini ayıran hatta denk düşmekteydi.”⁴⁰ Fakat ne olursa olsun Sevr Antlaşması, KTC’ye hedefledikleri Kürt devletini sağlıyordu. Kürtçüler açısından Sevr Antlaşması’nın ne anlam ifade ettiğini bir Kürtçü’den dinleyelim: “Yüzyılımızın son çeyreğinde tamamlanan bu antlaşma Kürt halkına birlik ve bağımsızlık hakkı sağlamıştır; bu antlaşma uzun süreli çabalar ve ağır bedeller sayesinde elde edilmiştir. Bu antlaşmanın hiç bir zaman yaşama geçirilmemesine karşın onun moral gücü yeni faktörler sağlamıştır. Biz,

³⁹ Kurubaş, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye Cilt 1*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.99-100.

⁴⁰ Ahmed, age , s.319.

kendi geleceğini belirleme ilkesi temelinde Birleşmiş Milletler’ce kabul edilmiş olan, insanın var olma haklarına değinen kendi yönetimini tayin etme hakkına, moral ilkelere sahibiz.”⁴¹

Sevr Antlaşması, hiç kuşkusuz; Kürtçülük açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tarihte ilk defa bir diplomatik belgede Kürtler için özerk bir devletin temelleri atılmıştır. Fakat Sevr, “daha imzalandığı anda ölü doğmuş bir metinden başka bir şey değildi, çünkü tarih Mustafa Kemal tarafından farklı bir biçimde yazılmaktaydı.”⁴²

4.KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ

Bu süreçte Kürtçüler, KTC şemsiyesi altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu faaliyetleri yürütürken İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri ile sıkı ilişkiler içinde olmuşlardır. Cemiyetin üyelerinden kimisi (örneğin Bedirhanlar), bağımsız bir Kürdistan hedeflerken kimisi de (Seyit Abdülkadir gibi) halifeye bağlı özerk bir Kürdistan hayali ile faaliyetlerini yürütmüştür. Bağımsızlık ve özerklik konularında aralarında tam bir uzlaşma olmasa da sırtlarını İtilaf Devletlerine özellikle de İngilizlere dayamaları gerektiği konusunda hem fikirdirler. Hemfikir oldukları diğer bir konu da Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu’da gelişen milli mücadelenin kendi amaçlarına uygun olmadığı bu nedenle de engellenmesi gerektiğidir. Bu sebeplerle Kurtuluş Savaşı sürecinde gönüllü biçimde emperyalist devletlerin bir piyonu gibi hareket etmişler ve milli mücadeleyi baltalamaya yönelik faaliyetler içine girmişlerdir. Bu faaliyetlerin en somut biçimde ortaya çıktığı iki olay, Ali Galip olayı ile Koçgiri ayaklanmasıdır.

4.1.Ali Galip Olayı

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkmasını takiben yürüttüğü çalışmalarla Anadolu’da milli bir kurtuluş hareketinin yeşermesini sağlamış ve 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi’ni toplayarak harekete önemli bir ivme kazandırmıştır. Mustafa Kemal’in hızlı biçimde Anadolu’da bir direniş tertiplemesi, gerek İstanbul Hükümetini gerekse de İngilizleri endişeye düşürmüş ve tedbirler almaya zorlamıştır. Bu doğrultuda, Damat Ferit Paşa Hükümeti, 29 Temmuz’da Mustafa Kemal ve Rauf Paşa'nın yakalanarak İstanbul'a getirilmesi hususunda bir karar alarak, bu hususu Erzurum ve Sivas Valilerine bildirmiştir. Mustafa Kemal ve Rauf Paşa hakkında alınan

⁴¹ Lazarev, age , s.188–189.

⁴² Ahmed, age , s.320.

kararın ertesi günü yani 30 Temmuz tarihinde, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, yakalanmasını istediği iki kişi ile ilgili talimatların uygulanması hususunda 15. Kolordu'nun yardımda bulunması hususu ile ilgili olarak Kazım Karabekir Paşa'dan ricada bulunmuştur. Bunun yanında, dönemin Dahiliye Nazırı Adil Bey de; Van, Elazığ, Erzurum, Sivas, Ankara, Bitlis, Trabzon Valilikleriyle, Erzincan Mutasarrıflığı'na telgraflar göndermiştir. Tutuklanmaları için karar alınan bu iki kişinin idareleri dahilinde bulunan yerlerde buldukları takdirde yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerini talep etmiştir.⁴³ Bütün bu talimatlara rağmen Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in yakalanmaması ve Sivas Kongresi çalışmalarının hızla devam etmesi nedeniyle Osmanlı Dahiliye Nazırı Adil Bey, Elazığ Valisi Ali Galip'le temasa geçerek Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'da düzenlemeyi planladıkları kongreyi engelleme talimatı vermiştir. Bu konuda İstanbul Hükümeti tarafından Elazığ Valisi Ali Galip'e gönderilen telgraf emrinde şunlar yazıyordu:

“Elazığ Valisi Galip Beyefendi'ye Y: 2 Eylül 1919. Sayı: İki. Arzedilir.

Padişah buyruğu bugün çıkacaktır. Talimat şudur:

Bildiğiniz gibi Erzurum'da kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların, ne de aldıkları kararların bir temeli ve önemi vardır. Fakat bu davranışlar ülkede birtakım söylentilere yol açıyor. Avrupa'ya ise pek şişirilerek yansıtılıyor. Bundan dolayı, pek kötü etkiler yapıyor. Ortada önemsenecek hiçbir kuvvet, hiçbir olay yokken sadece bu şişirmelerden ve kötü etkilerden kaygılanan İngilizlerin son günlerde Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükümetin, her yere olduğu gibi size de gönderdiği belli bildirimlere aykırı tutum sürdürülürse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ilerleyerek birçok yerlere girmeleri olasılığı uzak değildir. Bu ise, ülkenin yararına elbette aykırıdır. Erzurum'da toplanan belli kişilerin yakında Sivas'ta toplanarak yine bir kongre yapmak istedikleri, yapılan yazışmalardan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmanın yolu yoktur. İşte bunun için bunların orada toplanmasını önlemek gerekiyor. Bunun için de her şeyden önce Sivas'ta hükümetin tam güveneceği ve yurdun esenliğine uygun olan bildirimleri eksiksiz yerine getirmeye kararlı bir vali bulundurmak gerekmektedir. Sizin gibi yüksek

⁴³ Ertürk, Yaşar, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.223-224

bir kişiyi onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre yapmak isteyen birkaç kişiye engel olmak pek güç bir şey değilse de kimi general, üstsubay, subay ve erlerin de bunlarla bir düşüncede olduklarının anlaşılması dolayısıyla, hükümetin alacağı önlemleri ellerinden geldiğince etkisiz bırakacakları ve bilinen kişileri olabildiğince koruyacakları dikkate alınarak, güvenilir bir iki yüz kişinin emiriniz altında bulunması başarı sağlamak için uygun görülmektedir. Bundan dolayı, önce de yazdığım gibi oralardaki Kürtlerden güvenilen yüz, yüz elli süvariye birlikte alarak, ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sivas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varıp valiliği ve komutanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarmalarla askerleri sayıları çok az olmakla birlikte, işi iyi yönetecek olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için hemen etkin bir duruma girerek, toparlanmalarına meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalatıp gözaltında İstanbul'a gönderebileceğiniz apaçıktır. Bu yolla ele geçirilecek hükümet gücü ve erki, yurt içinde serüvenci davranışlarda bulunanları yıldırarak bu türlü hoşla gitmeyen davranışların ortaya çıkmasını önleyeceği gibi, dışarıda da iyi etki yaparak yabancıların asker çıkarmak ve oralara girmek yolundaki düşüncelerden vazgeçmeleri için hükümetçe yapılacak başvuru ve girişimlere sağlam bir dayanak olacaktır. Aslına bakılırsa, Sivas'ın kimi ileri gelenlerinden sağlam olarak öğrenildiğine göre halk, bu politikacıların kışkırtmalarından, para toplamak için yaptıkları baskılardan rahatsız olmuştur, bunların önlenmesi için hükümete her türlü yardıma hazırdır. Orada hemen jandarmaya yazılacak istenildiği kadar er bulunacağı ve buna, sözü geçen kişilerce özel olarak yardım edileceği bildirilmektedir. Böylece yeter sayıda ve hükümete sıkıca bağlı bir jandarma örgütü kurduktan sonra, birlikte götürüleceğiniz süvarileri memnun ederek yerlerine göndeririz. İşte alınacak önlemler bunlardır. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, yalnızca işi son derece gizli tutmaya bağlıdır. Sivas'ta görev aldığınızı, dahası oralara doğru gideceğinizi evinizde en güvendiğiniz kimseye bile söylemeyiniz ve Sivas'a girinceye dek işi yanınızdakilere de sezdirmeyiniz. Bu, başarının baş ilkesidir. Bundan ötürü, şimdilik ne yapıp yapıp ailenizi orada bırakarak, çevredeki aşiretleri denetlemek için beş on gün dolaşacağınızı evinizdekilere ve başkalarına söyleyerek hemen yola çıkıp bir gün önce Sivas'a ansızın varmaya çalışmalısınız. Oraya vardığınızda aşağıdaki telgrafi gerekenlere bildirip valiliği ve komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında nazırlığa durumu bildirmelisiniz. Böylece durum belli olur olmaz size yine makine başında gereğine

göre bildirim yapılacaktır. Böylece işe başladıktan sonra, ne zaman uygun görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirebilirsiniz. Ancak şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilikten çıkarıldığı, yerine başkasının gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi nazırlığa başvurduğu ve adları sizce bilinen kimselerin yakında Sivas'ta birleşmek istedikleri, alınan yazılardan anlaşıldığı için yok yere bir dakika geçirilmeyerek bir an önce yola çıkıp bir saat önce Sivas'a ulaşmaya çalışmanız da, işi başarıma bakımından çok önemli ve çok gereklidir. Şu nedenlere ve düşüncelere göre, ne zaman yola çıkıp ne sürede Sivas'a varabileceğinizin bildirilmesi gerekmektedir. Sivas'ta ilgililere göstereceğiniz telgrafta şunlar yazılı: Sizin Sivas valiliğine ve komutanlığına atanmanızı, hükümet kararlaştırmış ve Padişah Hazretleri onaylamış olduğundan hemen yola çıkıp bu telgrafi Sivas'taki asker ve sivil memurlardan gerekenlere göstererek valilik ve komutanlık görevini almanız ve işe başlamanız ve hemen durumdan bilgi vermeniz bildirilir.

3. 9.1919 DAHİLİYE NAZIRI HARBİYE NAZIRI ÂDİL SÜLEYMAN ŞEFİK”⁴⁴

İstanbul Hükümeti cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Kürt meselesini kendi hesapları doğrultusunda kullanmak isteyen İngilizlerle onların piyonu durumundaki Kürdistan Teâli Cemiyeti yetkilileri de boş durmamışlardır.

1919 yılında Bağdat'ta bulunduğu sıralarda İngilizler tarafından Kürtlerin buldukları bölgelerde genel manzaraya bakması ve Kürtlerin ulusal bağımsızlığa yönelik yaklaşımlarını öğrenmesi amacıyla bölgeye gönderilmiş olan ve İngilizlerin himayesi altında bir Kürt Devleti kurulmasını sabit bir fikir haline getiren İngiliz subayı Noel böyle bir devleti yönetebilecek popülerliğe ve etkinliğe sahip olan kimseleri arayıp bulmaya çalışıyordu.⁴⁵ Yeraltı kaynakları, özellikle de petrol bakımından çok zengin olan bu bölgede İngiltere'ye bağlı bir Kürdistan kurulmasının İngiliz çıkarlarına daha uygun olduğuna dair raporlar veren Noel, bölgede kurulacak bir Kürt Devleti'nin İngiltere'nin çıkarlarına daha uygun olduğunu düşünmekteydi. Noel, Ermenilerden çok Kürtler'in desteklenmesinin gerekliliğini savunuyordu.⁴⁶

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir. Calthorpe'un 10 Haziran 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği rapor, Binbaşı Noel'in faaliyetleri hakkında bilgi

⁴⁴ Özgürel, Avni, *Ayrılıkçı Hareketler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006, s.231-232-234

⁴⁵ Mumcu, age , s.15.

⁴⁶ Gökteş, age , s.30-31

sahibi olmamızı sağlamaktadır: “.....Binbaşı Noel Kürt şefleriyle görüş birliğine varırsa bundan büyük faydalar sağlayacağını söylüyor. Bunlar İstanbul’da Abdülkadir ve Bedir Han ve daha az önemli bazı kimselerdir. Bunlar şüphe uyandırmamak için Noel’den ayrı olarak Kürt bölgelerine gidecekler. Türkler sulh konferansına Kürtlerin de getireleceğinden korkuyorlar. Kürtler henüz Mustafa Kemal’e karşı ayaklanmadı ama Noel bunu sağlayacağından emin...”⁴⁷

KTC, Damat Ferit hükümeti ve İngilizlerin beraberce aldığı kararlar sonrası Sivas Kongresini engellemek üzere 31 Temmuz 1919 tarihinde, Kürdistan Teâli Cemiyeti ileri gelenlerinden Celadet Ali ve Kamuran Bedirhan ile Emin Ali Bedirhan İstanbul Hükümeti’nin de onayını alarak bölgeye gitti. İngiliz Binbaşısı Noel ise dikkat çekmemek amacıyla Kürt heyetinden ayrı olarak bölgeye seyahat etti.

3 Eylül tarihinde Malatya'ya gelen Binbaşı Noel ve yanındaki heyetin üyeleri, bu dönemde Malatya Mutasarrıfı olan Halil Rami Bedirhan ve diğer idari yetkililer tarafından karşılanmıştır. Bu arada Mustafa Kemal ve arkadaşları, kendilerine ve milli harekete karşı gerçekleştirilmeye çalışılan komplo hareketinden haberdar olarak Binbaşı Noel ve yanındakilerin tutuklanmasına dair kendilerine bağlı birimlere talimat yazmışlardır. Binbaşı Noel, Malatya'ya gelmesinin ardından, kendisi ile yanında bulunan kişilerin tutuklanması için 13. Kolordu tarafından bir telgraf gönderildiğini Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey'den öğrenmiştir. Bunun üzerine İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne 5 Eylül tarihli aşağıdaki telgrafi göndermiştir:

"İstanbul 'dan ayrıldığımda çeşitli vilayetlerin yöneticilerinin, hükümetleri tarafından belirli bir amaca yönelik görevim ve onun hedefleri konusunda uyarılacaklarına dair bir izlenimin mevcuttu. Malatya'ya vardığımda hiçbir yerel yöneticinin herhangi bir uyarı almamış olduğunu şaşkınlıkla karşıladım. Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu'nun, Malatya'daki ordu birliklerine, bana eşlik eden ve görevimin hedefine ulaşabilmesi için yardımları kesinlikle şart olan Kürtleri yakalamalarını bildiren bir telgraf çekmiş olduğunu öğrendim.

Büyükelçilikten ricam; Türk Hükümeti'nin çeşitli vilayetlerdeki asker ve sivil yöneticilere bana ve bana eşlik eden, yardımları şart olan Kürtlere izin vermeleri için derhal bir telgraf çekmesi ve Türk Hükümeti'nin bana ve yanımdakilere herhangi bir müdahale

⁴⁷ Ulubelen, age, s.193.

girişimlerinin kendileri için ciddi sonuçlar doğuracağı konusunda uyarmasıdır. Heyette yer alan Kürtlerin isimleri: Celadet Ali Bedirhan Bey, Kamuran Bedirhan Bey, Cemil Paşazade Eber Bey ve Abdürrahim Efendi. Bütün bunların ışığında, alacağınız önlemlerin sonuçları hakkında bilgi vermenizi rica ederim."⁴⁸

Bunun üzerine İngilizler, Damat Ferit Paşa hükümetiyle görüşerek bölgedeki sivil ve askeri idarecilere Binbaşı Noel ile yanında bulunanlara dokunulmaması hususunda emirler gönderilmesini sağlamıştır. Ancak, İstanbul Hükümeti'nin hükmünün bu bölgede pek geçmemesi nedeniyle söz konusu emirler, ileriki satırlarda göreceğimiz üzere etkili olamamıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken husus; Noel'in İngiliz büyükelçiliğine gönderdiği telgraf ile ardından İstanbul hükümetinin bölge idarecilerine gönderdiği telgraf talimatların, Ali Galip olayındaki İngiliz parmağını ve İstanbul hükümeti ile KTC'nin oynadığı rolü inkarı mümkün olmayacak biçimde gözler önüne serdiğiidir.

Daha önce belirtildiği üzere; Ali Galip, İstanbul Hükümeti'nden çevreden toplayacağı aşiret mensubu silahlı kişiler ile birlikte Sivas'a doğru hareket etmesi ve Sivas Kongresi'ni dağıtarak katılımcıları tutuklaması talimatını almış ve Malatya'ya hareket etmiştir. Burada Binbaşı Noel ve yanındakilerle bir araya gelmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde kongre üyelerine Ali Galip ve Binbaşı Noel'in kongreyi basma çabalarına ilişkin şu bilgiyi vermiştir:

"Bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum. Buraya Galip Bey adında bir vali atanmış, geliyormuş (...) Mr. Noel adlı bir İngiliz Binbaşı, Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Cemil Beyler'le beraber yanlarında onbeş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'dan gelmiş ve mutasarrıf Bedirhan-i Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de sözde bir posta hırsızını izliyormuş bahanesi ile otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki müfreze de verilmiştir.

*Bu İngilizler'in amacının, para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtler'e Kürdistan kurmak sözü vererek aleyhimize ve bize karşı suikast düzenlemeye yönelmek olduğu anlaşılmiş, karşı önlemler alınmıştır."*⁴⁹

⁴⁸ Ertürk, age., s.228

⁴⁹ Mumcu, age., s.10

Mustafa Kemal Paşa ile bölgedeki askeri yetkililer arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Ali Galip, Halil Rami, Binbaşı Noel ve yanında bulunanların tutuklanarak Sivas'a gönderilmeleri hususunda karar verilmiştir. Binbaşı Noel ve yanındakiler, tutuklanmaları için askeri birliklerin görevlendirildiğini öğrenmeleri üzerine sabahın saat yedisinde Malatya'yı terk ederek kaçmak zorunda kalmışlardır.

Binbaşı Noel ve yanında bulunan kişiler Kahta yakınlarındaki Rişvan Aşireti'nin yaylası olan Refa köyüne gitmişlerdir. Rişvan Aşireti reisi Hacı Bedir Ağa, Binbaşı Noel'in Malatya'da görüşmelerde bulunduğu ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmak amacıyla uğraştığı Kürt aşiret reislerinden biriydi.

Çevrede bulunan bazı Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerinin de Kahta yakınlarındaki Refa köyüne gelmesi sonucunda, bu kişiler ile birlikte Binbaşı Noel ve yanındakiler görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Kahta yakınlarında yapılan bu görüşme ile ilgili olarak Kamuran Bedirhan daha sonraki yıllarda şu bilgiyi vermiştir: "Hacı Bedir Ağa babamın çok yakın dostuydu, kendisine amca diye hitap ederdik. Ona konuyu anlattıktan sonra, umudumuzun kendisinde olduğunu, diğer Kürt liderlerini ikna etmek için bize yardımcı olmasını istedik. Kürt aşiretlerinin olurlarını aldığımız taktirde galip İtilaf Devletleri'nin (bağdaşık devletler) de bizi destekleyeceklerini belirttik. Hacı Bedir Ağa bizi dinledikten sonra şu yanıtı verdi: *"çocuklar, sizler iyi eğitim görmüş gençlersiniz, ancak bölgeyi ve bölgedeki yaşam biçimini bilmediğiniz için yanlış bir yola girmişsiniz. Aşiretler ve ağalar arasındaki karşıtlıkları ve ihtilafları bilmiyorsunuz. Burada her ağa ya da aşiret lideri kendi başına buyruktur. Biri diğerinin talanını götürür, malını ve adamını kaçıtır, aralarında devam eden düşmanlıklar vardır. Örneğin Milli aşiret reisi Kürt İbrahim Paşa (Hamidiye Paşası) beni çekemez, bana karşıdır; ben de ona karşıyım. Keza Molkili Hacı Musa Bey, Kör Hüseyin Paşa ile ihtilaf halindedir. Diğer aşiretler arasındaki ilişkiler de benzer niteliktedir. Ben Kâhta aşiretinin lideriyim, aşiretimin çıkarlarını korumakla yükümlüyüm. Diğerleri de benim gibidir. Haydi, öngördüğünüz devleti kurduk diyelim, bunun başına kim geçecek? Hiçbirimiz diğerinin otoritesine boyun eğmez ve buyruğunu kabul etmeyiz. Sonuç olarak; Kürt aşiret, ağa ve beylerinin bir araya gelmesinin mümkün olmadığını bilmenizi ve bu sevdadan vazgeçmenizi tavsiye ederim" dedi. Yaptığımız diğer temaslar da sonuçsuz kalınca hayal kırıklığı içinde İstanbul'a geri döndük."*

Kürt aşiretleri ayaklandırarak Kurtuluş mücadelesini baltalama yönündeki son girişimleri de sonuçsuz kalan KTC üyeleri, İstanbul'a dönerlerken, onları aynı amaçla kullanan Binbaşı Noel de derin hayal kırıklığı için de Halep'e döndü.

Mustafa Kemal, Ali Galip olayını milli iradeye karşı yapılmış bir ihanet olarak görmüştür. Konuya ilişkin Dahiliye Nazırı Adil Bey'e gönderdiği 11.10.1919 tarihli şu telgrafa bakmak O'nun bakış açısını anlamamıza yardımcı olacaktır:

"Dahiliye Nazırı Âdil Bey'e

Ulusun, padişahına düşünce ve dileklerini bildirmesine engel oluyorsunuz. Alçaklar, cana kıyıcılar! Düşmanlarla birlik olup ulusa karşı haince düzenler kuruyorsunuz. Ulusun gücünü ve iradesini anlamaya gücünüz yetmeyeceğine kuşum yoktu. Fakat yurda ve ulusa karşı haincesine ve bütün gücünüzle uğraşacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yordakçuları gibi akılsızların bönce ve kuruntuya dayanan vaatlerine kapılarak ve Bay Nowel gibi ulusumuz ve yurdumuz için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak işlediğiniz alçaklıkların ulusça yükletilecek sorumluluğunu gözönünde tutunuz. Güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız.

Mustafa Kemal"⁵⁰

Mustafa Kemal, kendisine ve milli mücadeleye karşı girişilen gaflet, dalalet hatta hiyanet dolu bu kumpası zamanında aldığı tedbirler sayesinde kolayca bertaraf etmiş; İngilizlerin, Kürtçülerin ve İstanbul Hükümeti'nin bütün planlarını etkisiz kılmıştır. Üstelik bu hain komployu milli mücadele açısından avantaja çevirmeyi de başarmıştır: *"...bu olayın askeri manada fazla önem taşımamakla birlikte Mustafa Kemal gibi taktisyen bir kurmaya siyasi hareketi için arzu ettiği zemini sağladığı su götürmez. Nitekim Mustafa Kemal bu vesileyle İstanbul Hükümeti'ni Kürtleri kışkırtarak memleketi bölmeye yönelik hareketlerde bulunmakla suçlar. Anadolu'da kendisini desteklemekte tereddüt gösteren askeri ve mülki memurlar nezdinde kullanır. Kuşkusuz olay Mustafa Kemal'e ulaşabildiği her makama "Kürt hareketinin kökünün kazanması" yönünde telkinde bulunma şansını verir. Ve sonuçta Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesinde onun bu girişimi başlıca amil olur..."*

⁵⁰ Özgürel, age., s. 235

Daha önce de belirtildiği üzere; Ali Galip olayı, Kürtçülüğün İngilizler ve İstanbul Hükümetince kullanıldığı somut olaylardan biridir. İstanbul'daki Kürtçüleri çatısı altında toplayan KTC ise “özerk Kürdistan için her yol mübahdır!” düşüncesiyle İngilizlerin güdümü altında böylesi bir komploya ortak olmaktan çekinmemiştir. Oysa İngilizler için Kürtler, ödülü Osmanlı toprakları olan büyük satranç oyununda her an feda edilebilecek basit bir piyondan öte bir anlam ifade etmemekteydi. Bunu anlamak için İngiliz diplomatların yaptıkları gizli yazışmalara bakmak yeterlidir:

“10 Haziran 1919 Amiral Sir A. Cathorpe'den Lord Curzon'a

Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı, ama Noel bunu sağlayacağından emin...”

“21 Temmuz 1919 Mr. Hohler'den Sir E. Tilley'e

Ancak Kürtlere fazla güvenilmez. Majeste'nin Hükümeti'nin amacı Türkleri azami derecede zayıflatmak olduğuna göre Kürtleri bu şekilde harekete getirmek fena bir plan değil...”⁵¹

“27 Ağustos 1919 Mr. Hohler'den Mr.C. Kerr'e

Kürtlerin ve Ermenilerin durumu beni hiç ilgilendirmez. Kürt sorununa verdiğimiz önem Mezopotamya bakımındandır.”⁵²

“27 Eylül 1919 Albay Meinertzhagen'den Lord Curzon'a,

Noel gayet tehlikeli bir şekilde Türklerin aleyhine çalışıp Kürt propagandası yapıyor.”⁵³

“9 Aralık 1919 Amiral Sir F. de Robeck'ten Lord Curzon'a

Kürtler bütün ümitlerini İngiliz hükümetine bağlamış durumdadır. Bu ara Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmaya başlıyor. Kuvvetler Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanmak için her parayı ödemeye hazırlardır...”⁵⁴

⁵¹ Ulubelen, age., s.186

⁵² Ulubelen, age., s.188

⁵³ Ulubelen, age., s.192

⁵⁴ Ulubelen, age., s.189

4.2.Koçgiri isyanı

1919 ile 1921 sonu arasında Anadolu'da 23 isyan çıktı. Bu isyanlardan sadece üçüne Kürt aşiretleri katıldı. Bunlar, Mayıs 1920'de Cemile Çeto aşiretinin, 1920 yazında Viranşehir'de Milli Aşireti'nin ve 1921'in Mart ve Haziran ayları arasında Koçgiri Aşireti'nin isyanıydı. Bunlar arasında milli mücadeleyi en fazla uğraştıran hiç şüphesiz Koçgiri isyanı oldu.

Koçgiri isyanının etkili olduğu bölge Sivas'ın doğusu ile Dersim'in batısı arasındaki Zara-Divriği-Kangal mıntıkasıydı. İsyanın ortaya çıkış şekli ve zamanlaması göz önüne getirildiğinde Kürt aşiretlerin kendi başlarına çıkardıkları bir isyandan ziyade kışkırtmalarla ve dış destekli biçimde ortaya çıkan bir ayaklanma olduğu görülmektedir. Ayaklanma, Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla Londra ve San Remo konferanslar dizisinin yapıldığı ve Batı Anadolu'da Yunan işgalinin hızla devam ettiği bir dönemde gerçekleşmiştir. İşte böylesi kritik bir dönemde Ankara Hükümeti, Sivas yöresinde başlayan Koçgiri Ayaklanması ile de uğraşmak zorunda bırakılıyordu.

“Koçgiri, Sivas’ın İmranlı ilçesinde Karlık ve Boğazören köylerinde yerleşik bir Kürt- Alevi aşiretinin adıydı. O tarihlerde bu aşiret, Sivas’tan Erzincan’a kadar yayılan bir alanda yaşıyordu. Koçgiri Aşireti büyük kısmıyla Koçhisar (Hafık), Zara, Suşehri, Refahiye, Kemah, Kangal ve Ovacık taraflarında yaşamaktaydı.⁵⁵ Aşiret yaklaşık kırk bin kişiden oluşmaktaydı ve mezhep olarak Aleviydi. Koçgirili Mustafa Paşa’nın oğlu Alişan ve Haydar Beyler, aşiret içinde sevilen iki kardeşti. Haydar Bey, Umraniye Bucak müdürüydü.”⁵⁶

Koçgiri ayaklanması da Ali Galip olayı gibi İngilizler ile birlikte, Seyyit Abdülkadir’in öncülük ettiği İstanbul’daki Kürtçüler ve Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından birlikte tasarlanmış, Sivas’ın Zağra kazasında yerleşik Koçgiri Aşireti’nin reislerince yürütülmüştür. Bu ayaklanmada Yunanistan’ın da parmağı olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklanma öncesinde bazı Yunan görevlileri, İngilizlerin yardımıyla Irak üzerinden gizlice Doğu Anadolu’ya sızdırılmıştı.

Kürdistan Teali Cemiyeti, Alişan Bey’i Dersim’e göndererek bölgede cemiyete bağlı şubeler teşkilatlandırmasını istedi. Alişan Bey, yine cemiyet üyesi Baytar Nuri ile

⁵⁵ Dr. Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyancılar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sy.40, Kasım 2007, ss. 569-613, s.596.

⁵⁶ Mumcu, age., s.23

birlikte Dersim, Zara, Divriği, Kangal ve Hafik ilçeleriyle İmraniye, Beypınar, Celalli, Sincan, Hamo, Zınara ve Domurca bucaklarında Kürt Teali Cemiyeti'ni kurdu. Mustafa Kemal, Kürtçülerin ve İstanbul hükümetinin bölgede bir isyan çıkarma hazırlığı içinde olduğunu erken fark ederek, isyanı başlamadan önlemek amacıyla Koçgiri aşireti reisi Alışan Bey'i görüşmeye çağırıldı. Yapılan görüşme olumlu sonuçlanmış ve Alışan Bey, Sivas vekili olarak açılacak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapmayı kabul etmiş olmasına rağmen Baytar Nuri'nin etkisiyle sözünden dönmüştür.

Baytar Nuri, 1921 yılı başlarında Kangal ilçesinde bölgedeki birçok Kürt aşiret reisinin de katılımıyla bir toplantı düzenledi. Toplantıda Kürt aşiret reisleri, Sevr Antlaşması'nın uygulanması ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulması için harekete geçmeye karar verdiler.⁵⁷

Asiler, Alışan ve Haydar Beylerin önderliğinde 1920'nin Temmuz ayında harekete geçmişlerdir. İsyancılar, Ankara hükümetine gönderdikleri muhtıradaki taleplerini şu şekilde sıralamışlardır:

1)Ankara Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'nce Kürdistan'a tanınmış olan muhtariyeti kabul ettiğini açıklaması,

2)Ankara Hükümeti'nin muhtırayı kaleme almış bulunan Dersimli liderlere muhtar Kürdistan'ı idare tarzına dair malumat vermesi,

3)Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan hapisanelerinde bulunan Kürtlerin derhal salıverilmesi,

4) Kürt ekseriyete sahip vilayetlerde bulunan Türk memurların derhal çekilmesi,

5) Koçgiri havalisine gönderilen Türk askeri kuvvetlerinin geri çekilmesi.⁵⁸

Taleplerden de net biçimde anlaşılacağı üzere, isyancıların amacı, özerk bir Kürt devleti kurmaktır. 25 Kasım 1920 günü TBMM'ne gönderdikleri tehdit mektubunda ise bir adım daha ileri giderek bu kez bağımsız Kürdistan taleplerini açıkladılar:"Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması

⁵⁷ Mumcu, age., s.24

⁵⁸ Dündar, age., s.92

gerekiyor. Bu nedenle bu oluşturulmalıdır. Yoksa bu hakkı silah zoruyla almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz."⁵⁹

Koçgiri İsyanı, 1921 senesinin mart ayında tepe noktasındaydı. Zara, Ümraniye ve Kemah'ta isyancılar üzerlerine gönderilen jandarma birliklerini püskürttüler. Kemah'ta kaymakam ve jandarma kumandanını esir aldılar. Ayrıca ayaklanan aşiretler, Urfa ve Antep'te işgalci Fransız kuvvetlerinden yardım istediler.⁶⁰

Sivas Valisi'nin asileri isyandan vazgeçirme girişimi ve Danıştay eski üyelerinden Şefik Bey'in Zara'ya gönderilmesi gibi hükümetin iyi niyetli teşebbüslerinin sonuç vermemesi üzerine; 10 Mart 1921 günü Vekiller Heyeti kararıyla Elazığ Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas Vilayeti'nin Divriği ve Zara kazalarında sıkıyönetim ilan edilmiştir. Diğer yandan, 13 Mart 1921'deki Vekiller Heyeti kararıyla Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, seferde Ordu Komutanı yetkisiyle Koçgiri isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir.⁶¹

Merkez ordusuyla isyancılar arasında aylarca süren çatışmalar sonucunda asiler, 17 Haziran 1921 tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır. Bu isyanın bastırılması için devletle el ele vererek TBMM'nin yanında yer alan Kürt aşiretleri ve liderleri bu isyanın bastırılmasının ertesinde ödüllendirilmiştir.⁶²

İsyanın başarısız olma nedenleri hakkında Baytar Nuri şunları ifade etmektedir:

1. Sevr Anlaşmasının Kürtler nezdinde heyecana neden olduğunu ancak bundan sonra İtilaf Devletlerinin kendilerini yalnız bıraktığı,
2. Aşiretler arasında düşmanlığın meydana geldiği,
3. Aşiret reislerinin Ankara tarafından elde edildiği,
4. Türk ordusunun sayı ve silah üstünlüğü.⁶³

Konunun başında da belirtildiği üzere; isyanın ortaya çıkmasında İstanbul hükümeti, İtilaf Devletleri ve KTC'nin etkisi olmuştur. Zaten isyanın zamanlamasının tam da İkinci İnönü Savaşı'na rast gelmesi, tesadüften öte bir durumdur. Ankara Hükümeti'nin

⁵⁹ Mumcu, age., s. 25

⁶⁰ Özgürel, age., s.249

⁶¹ Dündar, age., s.93

⁶² Kartın, Cengiz, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti", T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ağustos 2005, s.124

⁶³ Kartın, agt., s.124

batıdan Yunanlılarca doğudan Kürt isyancılarca kuşatılmasını ve bu konuda İngilizlerin rolünü Amerikan Askeri Ateşesi, Washington'a şu şekilde bildiriyordu: "... Yunanlılar, önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürt isyanı, Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir. Ancak Batı'daki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler, ellerindeki yarım düzine yetenekli liderlerden biriyle Kürt Sorunu'na son verebilir. İngilizler, kuşkusuz bu durumu bilmektedirler. Gene de Kürt Sorunu ile meşgul olduğu sürece Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadır."⁶⁴

İstanbul hükümetinin Ankara'yı ve dolayısıyla kurtuluş mücadelesini etkisiz kılmak amacıyla Kürtler üzerinden hazırladığı planları ise 29 Mart 1920 ve 30 Temmuz 1920 tarihli gizli belgelerde, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Lord Curzon'a şu şekilde bildiriyordu:

"Kürt Meselesi hakkında sizin fikrinizi biliyorum. Daha kesin bir karara varmamız için bunu yazıyorum. Damat Ferit bana geldi. Sulh anlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaklar. Kürt liderleri, Mustafa Kemal'i sevmezler. Çünkü o Bolşeviklik'i getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz, çünkü o sizin yaptığımız anlaşmayı kabul etmiyor. O halde Kürtler'i Mustafa Kemal'e karşı kullanalım, dedi." (29 Mart 1920 tarihli belge)⁶⁵

"Ferit Paşa, antlaşma imzalandıktan sonra Anadolu'da 'düzeni sağlamak' için, İngiliz Generali (Shuttleworth) ile birlikte Harbiye Nezaretinde iki plan üzerinde çalıştıklarını bildirdi; Planlardan biri, Antlaşma (Sevr) imzalanır imzalanmaz Mustafa Kemal'in üzerine saldırtmak için 15.000 kişilik küçük bir ordu kurulması, diğeri de Kürtlerin maşa (instrument) olarak kullanılmasıdır. Birinci planın hazırlığı bitmek üzeredir, General Shuttleworth ile bu gün öğleden sonra yapacakları görüşmede bu plana son şeklinin verileceği umut edilmektedir: Kürtlerin kullanılmasına gelince, Ferit paşa, İstanbul'daki Kürt liderlerin Mustafa Kemal'e karşı harekete geçmeye pek istekli olduklarını söylüyor.

⁶⁴ Mumcu, age., s.22

⁶⁵ Mumcu, age., s.14

15.000 kişilik bir ordu (Hilafet Ordusu) kurulmasına bir itirazım olmadığını, Kürtleri kullanma konusunu ise Zatı Devletleri'ne (Lord Curzon'a) arzedeceğimi sadrazama söyledim.” (30 Temmuz 1920 tarihli belge) ⁶⁶

Koçgiri isyanı önceki isyanlardan farklı olarak daha milliyetçi söylemler taşımaktaydı. Hiç şüphesiz bunda KTC'nin etkisi vardı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, isyanın liderleri KTC üyeleri idi ve bunun doğal sonucu olarak milliyetçilik akımının etkisindeydiler. Taleplerinde de milliyetçilik belirgindi. Fakat halk kitleleri gerek eğitim gerekse de sosyo-ekonomik açıdan milliyetçiliğe uzaktı. Dolayısıyla Koçgiri isyanının özünde de önceki Kürtçü isyanlarda görülen benzer problemler vardı. İsyana iştirak eden kitleler, milliyetçilik güdüsü ile değil aşiret reisine bağlılığı nedeniyle eline silah almıştı. Diğer bir problem ise isyanın yörenin kendi iç dinamiklerinden doğmamış, İstanbul ve itilaf devletlerinin etkisiyle ortaya çıkmış olmasıydı. İsyanın bir diğer zayıf yanı da isyana Sünni aşiretlerin destek vermemiş olmasıydı. Bu bile (mezhepsel açıdan üçe bölünmüş Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan için topyekün faaliyetleri ile karşılaştırıldığında) isyanın modern milliyetçi düşüncelerden uzak ceyran ettiğinin bir kanıtıydı.

5. LOZAN GÖRÜŞMELERİ DÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal liderliğinde verilen başarılı mücadele ve Yunanlıların yurttan atılması sonucu sıra bu askeri zaferin siyasi bir zafere dönüştürülmesine gelmişti. Türk heyeti, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'na bu gaye ile gitti. Fakat işlerinin hiç de kolay olmayacağını biliyorlardı. Atatürk, bu durumu şu sözleriyle açıklamıştır: “... Lozan Barış masasında söz konusu edilen meseleler, üç-dört senelik yeni devreye ait ve yalnız onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesapları görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirlili hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktır.”⁶⁷ Açıkça anlaşılacağı üzere; Mustafa Kemal'in yüzyılların hesabı olarak belirttiği husus, Şark meselesinin ta kendisidir. Batılılar için bu kadar sonuca yaklaşmışken Türkler'i Avrupa'dan ve Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen çok sayıda mekana ev sahipliği yapan Anadolu'dan atamamak kolay kabul edilebilir bir durum değildi. Dolayısıyla İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı'nın her aşamasında Sevr'in şartlarını biraz değiştirip, iyileştirip tekrar önümüze sürmüşler; fakat Türk hükümetinin

⁶⁶ Şimşir, age., s.452

⁶⁷ Dündar, age., s.70

kararlı tutumu sonrasında birçok konuda geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Kürtlere ilişkin konularda da durum benzer şekilde ceyran etmiştir.

Lozan barış görüşmelerinde Kürtlere ilişkin olarak iki temel konu üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Bunlardan birincisi azınlık tanımıdır. İkincisi de Musul'dur.

5.1. Azınlıklar sorunu

Bilindiği gibi; Sevr Antlaşması'na göre Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde Ermenistan ve Kürdistan adıyla iki devlet kurulacaktı. Lozan Antlaşması'nda ise İtilaf Devletleri, Kurtuluş Savaşı'nı beraber yürüten Kürtlere Türklerin yek vücud olduğunu görerek Kürdistan konusunda hiçbir talep sunmamışlar, Ermenistan konusunu ise tekrar masaya getirmelerine karşın bu konudan da sonuç alamamışlardır. Fakat bu noktada şunu belirtmek gerekir ki; İtilaf Devletleri, her ne kadar Sevr'de hazırlıkları Kürdistan haritasını Lozan'da açmadıysa da tamamen ortadan kaldırmak da istemediler. Bu sebeple ileri de konuyu tekrar canlandırabilmek ve Kurtuluş Savaşı sırasında Türklerle Kürtlerin birlikte gösterdikleri yeknesaklığı ortadan kaldırabilmek için Kürtleri ve diğer Müslüman toplulukları azınlık tanımlaması içine sokmaya çalıştılar.

Osmanlı'da millet sistemi vardı bu sisteme göre toplum, Müslim ve gayri Müslimlerden oluşmaktaydı. Devlet açısından Müslümanlar arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Ali Bulaç, bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Müslüman toplumlarda gayri Müslimler zımni olarak kabul edilir. Onların hukuki statüleri bazı alanlarda çoğunluk olan Müslümanlardan farklıdır... Tarihi olarak hiçbir Müslüman kavim, etnik grup veya mezhep 'azınlık' olamaz. İslam dininin amir bir hükmü olarak Müslüman başka Müslümanın azınlığı olamaz. Yukarıda önemle altı çizildiği gibi 'azınlık' (ekalliyet) bir kavram ve nisbi ayırmacılığı hedefleyen bir uygulama olarak Batı dünyasına aittir. Lozan da bu temel İslami ilke ve tarihsel uygulamayı referans alarak, hangi kavim, mezhep ve etnik kökenden olursa olsun, bütün Müslümanları çoğunluk statüsünde kabul etmiştir... Şu veya bu tarzda olsun, dini açıdan Müslüman, Müslümanın zımmisi olamaz."⁶⁸

Ali Bulaç'ın özetlediği sebeplerden dolayı TBMM ve onu Lozan'da temsil eden heyetin temel yaklaşımı da sadece gayri Müslimlerin azınlık statüsü içerisinde değerlendirilmesiydi. İtilaf Devletleri ise azınlık terimini mümkün olduğunca geniş bir

⁶⁸ Tan, age., s.195

biçimde tanımlayarak ileride Sevr'in şartlarını tekrar dayatabilecekleri bir Türk devleti yaratmak istiyorlardı. Bu nedenle, İtilaf Devletleri, Azınlıklar Alt Komisyonu'nun 14 Aralık 1922 oturumunda Türk heyetinin önüne soy, dil ve din azınlıklarının haklarının korunması konusunda geldiler. Böylelikle Anadolu'da Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut, Boşnak gibi çok sayıda etnik ve dil farklılığına sahip azınlık yaratabileceklerini düşünüyorlardı. Yarattıkları azınlıklar üzerinden de böl-parçala-yönet taktiğiyle yeni Türkiye Cumhuriyetini parçalamayı planlıyorlardı. Açıkçası İtilaf devletleri, Sevr'i diriltmeye çalışıyorlardı. Gerçekten de Sevr Antlaşması'nda 141'den 148'e kadar olan maddeler soy, dil ve din azınlıklarını düzenliyordu. Sevr'deki bu hükümleri şimdi Lozan'a sokmaya çalışıyorlardı.

Lozan'da Türk hükümetini temsil eden heyette yer alan Rıza Nur, konuya ilişkin şu yorumu yapmıştır: “Frenkler, bizde ekalliyet(azınlık) diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Aleyhimizde olunca şu adamlar ne derin, ne iyi düşünüyorlar... Irak (soy) tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt'ü Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon Kızılbaş da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim zaman tüylerim ürperdi...”⁶⁹

İsmet Paşa, Ankara'ya 22 ve 23 Aralık 1922 tarihli telgraflarında konuya dair şunları rapor ediyordu:

*“21 Aralık raporu: Alt komisyonlar toplandı. Azınlıklar komisyonunda ‘ırk ve dil azınlıkları’ tabirini kabul etmedik, yalnız ‘gayri Müslim’ tabirini kabul ediyoruz. Şiddetli tartışma oldu. Başkan İtalyan oturuma ara verdi... saçlarım ağardı. On yaş ihtiyarladım. Bize kuvvet ver şanslı Gazi.”*⁷⁰

“22 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda olağanüstü zorluk çıkardılar. Ağır tekliflerini reddettik... Müttefikler, barış için, eskinin yalnız şeklini değiştirip özünü muhafaza etmeye çalışıyorlar. Hemen her meselenin hududunda duvarlara dayanıp durmuşuzdur. Ya bizi yıkacaklar, eski usulde muaddel bir Sevr yapacaklar, ya da biz onları

⁶⁹ Şimşir, age., s.495

⁷⁰ Şimşir, age., s.491

yıkacağız, her medeni ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız. Konferansın kesilmesi beklenmelidir.”⁷¹

Azınlıklar konusu Ankara için öylesine önemlidir ki; Rauf Bey, İsmet Paşa’ya cevaben 23.12.1922 tarihli şu telgrafi göndermiştir: “Konferansın kesilmesi ihtimaline karşı ordu hazır durumdadır.”⁷²

Benzer biçimde Mustafa Kemal de gerekirse görüşmelere son vermektan kaçınılmaması için 26 Aralık 1922 tarihli şu telgrafi göndermiştir: “Ordu iyidir hazırdır. Hasretle gözlerinde öperim çok sevgili kardeşim İsmet.”⁷³

Fevzi Paşa’nın da aynı kararlılığa ve düşüncelere sahip olduğuna dair Başbakan Rauf Bey, Aralık 1921 tarihli aşağıdaki telgrafi İsmet Paşa’ya göndermiştir: “*Fevzi Paşa’nın görüşü: Lord Curzon’un Sevr Antlaşması’nı değişik ve hafifletilmiş biçimde bize kabul ettirmek istediği anlaşılmıştır. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konularında hiçbir fedakârlıkta bulunamayız ve askeri tedbirlere devam ederiz... Döktüğümüz kanları bir takım hayallere feda edemeyiz...*”⁷⁴

Görüldüğü gibi; azınlıklar konusunda Ankara, çok kararlıdır. Hem de gerekirse yeni bir savaşı göze alabilecek kadar..! Ankara Hükümeti’nin bu kararlı tavrı İtilaf Devletlerinin temsilcilerinin geri adım atmasına sebep oldu. 10 Ocak 1922 tarihli telgrafında İsmet Paşa, durumu şu şekilde rapor ediyordu: “*9 Ocak Raporu: Azınlıklar komisyonu toplandı. Ermeni yurduna kısaca değinildi. Curzon yumuşak bir konuşma yaptı. Yalnız Hıristiyan azınlıkların varlığı kabul ediliyor. Azınlıklar işi elverişli biçimde sona eriyor. Ermeni yurdu da son günlerindedir. Amerikalı hiç karışmadı.*”⁷⁵

Müttefiklerin, soy, dil, din azınlıkları söyleminden vazgeçerek sadece gayri Müslimleri azınlık olarak kabul etmelerinde hiç şüphesiz Ankara Hükümeti ve temsil heyetinin kararlılığı kadar Anadolu’daki Kürtlerin tutumu da önemli rol oynamıştır. Bitlis, Erzurum, Kastamonu, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Kozan, Diyarbakır ve Van milletvekillerinin imzaladıkları ve Meclis’te de okunan metin şu şekildedir: “*Türk, Kürt bir kütle-i vahidedir (tek vücuttur). Kürtler, hiçbir vakit Türkiye camiasından ayrılamaz ve*

⁷¹ Şimşir, age., s.492

⁷² Şimşir, age., s.492

⁷³ Şimşir, age., s.492

⁷⁴ Şimşir, age., s.492

⁷⁵ Şimşir, age., s.493

*bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri müdafaa etmeye salahiyetleri (yetkileri) olmadığı biddefaat (defaatle) memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine ekalliyetlerden (azınlıklardan) mevzubahis edilmesi şayan-ı teessüftür. Kürtlerin her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır oldukları cümlelerin malumudur. Buna binaen Erzurum milletvekili Necati ile Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Beylerin ekalliyetler hakkındaki nutuklarının musarahaten (açıklıkla) neşriyle (yayımlanmasıyla) cihana ilanını teklif ederiz."*⁷⁶

Sivas milletvekili Hüseyin Rauf Bey ise şöyle diyordu: *"Kürtlerin Türkiye halkı ile mukadderatları (kaderleri) birdir, her şeyleri birdir, gayeleri, dinleri birdir. Ekalliyetler bunlara teşmil olunamaz. Bugün Kürt için ekalliyet (azınlık) mevzubahis etmek, Türk için ekalliyet bahsetmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur."*⁷⁷

Dersim Mebusu Diyaş Ağa İsmet Paşa'ya, "...hepimiz biriz, hepimiz biliyor ve söylüyoruz ki dinimiz diyanetimiz, aslımız birdir. Bizim içimizde ayrılık yoktur..." demişti.⁷⁸

Sonuç olarak Kürtler, bu söylemleriyle müttefiklerin etnik ve dil temelinde yaratmaya çalıştıkları ayrılığı temelsiz bıraktılar ve Lozan görüşmelerinde gündemden düşmesine katkı sağladılar.

5.2. Musul Sorunu

Musul, gerek Türk heyetinin gerekse de İngiliz heyetinin Lozan Barış Konferansı'nda üzerinde en fazla yoğunlaştığı konulardan biridir. Türk heyeti için önemi Misak-i Milli sınırları içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bölünmez bir Türk yurdunun sınırlarını belirleyen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda kabul edilen Misak-ı Milli'nin birinci maddesi, Türkiye'nin güney sınırlarını çizmektedir. Bu maddeye göre; "30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte, Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yaşadığı, halen düşman işgali altında bulunan bölgelerinin geleceği, bölge halkının hür iradesi doğrultusunda belirlenmelidir. Söz konusu mütareke çizgisi içinde din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirlerine bağlı olan, karşılıklı saygı ve sevgi duyguları besleyen, soy ve toplum ilişkileri

⁷⁶ Tan, age., s.193

⁷⁷ Tan, age., s.503

⁷⁸ Ertürk, age., s.254

ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, hiçbir nedenle birbirinden ayrılmaz bir bütündür."⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, Misak-i Milli'ye ilişkin T.B.M.M'de yaptığı konuşmasında, "Mütareke akdolunduğu gün ordularımız filen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudud İskenderun Körfezi cenubundan, Antakya'dan, Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü cenubundan Fırat Nehri'ne mülaki olur. Oradan Deyrizor'a iner, badehu şarka temdid edilerek Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudud ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasırı ile meskûn aksam-ı vatanımızı tahdid eder." demiştir.⁸⁰

Lozan Konferansı'nın devam ettiği, özellikle Musul Meselesi'nin tartışıldığı sıralarda da Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık 1922'de La Jurnal Muhabiri Paul Herriot'a ve 30 Ocak 1923'te İzmir basınına verdiği beyanatlarıyla düşüncesinde ısrarlı olduğunu ortaya koymuştur: "Musul Vilayeti'nin hududu Millimize dahil olduğunu biddefaat ilan ettik. Lozan'da elyevm karşımızda bulunanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menfaatlerimize aykırı olmakla beraber sulh taraftarı hareket ettik. Artık Milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmağa çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna izin vermeyiz. Musul Vilayeti Türkiye Devleti'nin hududu Millisi dahilindedir. Buraları anavatandan koparıp, şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyeti Akvam ile bu meselenin ilgisi yoktur."⁸¹

İngilizler açısından ise Musul ve çevresinin önemi, barındırdığı zengin petrol yataklarından kaynaklanmaktaydı. Bölgenin önemli bir petrol rezervine sahip olduğu II. Abdülhamit'in yaptırdığı çalışmalar sonucu daha 1890'lı yıllarda tespit edilmişti.

İtilaf Devletleri'nin aralarında yaptıkları anlaşmalar gereğince Musul ve çevresi Fransa'ya bırakılmış olmasına karşın İngiltere, önemi nedeniyle bölgeyi Mondros Ateşkes Antlaşması'na da aykırı biçimde işgal etmekten kaçınmamıştır. Sonraki süreçte ise bu bölgeyi resmi olarak da Fransızlardan alabilmek için 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda Fransızlarla pazarlığa oturmuştur. Yürütülen ikili görüşmeler sonucu Fransa Suriye, Sam, Halep ve İskenderun bölgesinin mandateri olmak ve petrol

⁷⁹ Kısıklı, Emine, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sy. 24, Kasım 1999-2003, ss. 487-526, s.492

⁸⁰ Doğanay, Rahmi, "Misak-ı Milli'ye Göre Lozan", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sy. 2, ss. 281-294, Elazığ-2001, s.284

⁸¹ Doğanay, agm., s.285

gelirinden pay almak koşuluyla Musul'u İngilizlere vermeyi kabul etmiştir.⁸² Fakat Kurtuluş Savaşı sonucu Musul'u İngiltere'ye bırakan metinler hukuki değerini yitirmiştir. Buna karşın İngiltere, Musul ve çevresi üzerindeki hak iddialarından vazgeçmemiş ve konu Lozan Barış Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Konferansta İngilizler şu iddialarda bulunmuşlardır:

“1. Musul vilayetinde pek çok Arap bulunmaktadır.

2. Kürtler, Türklerle birlikte yaşamak istememektedir ki, bunu Dersim olayı ve 1914 Bitlis'te çıkan olaylar açıkça göstermektedir.

3.İngiliz hükümeti Mondros Mütarekesi sonrasında Araplar'a karşı bir takım yükümlülükler altına girmiş, Araplar da İngiltere'ye bağlılık göstermiştir.

4. İngiliz orduları Birinci Dünya Savaşı'nda Türkleri yenerek Irak'ı fethettiğinden, İngiltere Musul üzerinde fetih hakkına sahiptir.

İngiltere'nin bu iddialarına İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, şu şekilde cevap vermiştir:

1.Musul Vilayetinde Araplar azınlık durumunda olduklarından Irak'a bağlanmasını talep edemezler. Ancak eğer böyle bir talepte bulunulursa Türkiye de Bağdat'ın kuzeyinde çok daha büyük bir Türk nüfusunun bulunması dolayısıyla bu bölgenin kendi sınırları içine alınmasını talep edecektir.

2.Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası doğru değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde pek çok Kürt milletvekilinin yer alması, Bağımsızlık Savaşı esnasında Kürt vatandaşların büyük hizmetlerde bulunmaları ve bunu engellemek için İngiliz uçak filolarının pek çok Kürt köyünü bombalamaları açıkça göstermektedir.

3.Türkiye, Irak'ın İngiliz mandaterliğine ihtiyacı olmadığını ve böyle bir mandaterlik verildi ise de bundan haberdar olmadığını düşünmektedir. Osmanlı'nın bir parçası olan Irak'a ilişkin yapılmış hiçbir antlaşmanın hukuki olarak bir değeri yoktur. Çünkü Irak halkı tam bağımsızlık içinde oy vermek için özgür bırakılmamıştır.

⁸² Değerli, Esra Sarıkoyuncu, “Lozan Barış Konferansı'nda Musul”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sy. 18, Aralık 2007, ss.127-140, s.129.

4. İngiltere'nin Musul'a el koymasını haklı göstermek için, öne sürülen fetih hakkının bu yüzyılda hiçbir değeri yoktur.

5. Coğrafi ve siyasi bakımdan Musul Anadolu'nun tamamlayıcı parçasıdır.”⁸³

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, İngilizlerin iddialarını bu şekilde çürütürken neden Musul bölgesinin Türkiye'ye bağlanması gerektiğini şu gerekçelerle açıklamıştır:

1) Bu vilayet halkının büyük çoğunluğu Türk ve Kürt'tür.
2) Bu vilayette oturanlar, yeniden Türkiye'ye bağlanmak istemektedirler.
3) Coğrafi, ekonomik, askeri ve siyasi bakımlardan, bu vilayet, Anadolu'nun tamamlayıcı parçalarındandır; bu vilayet, ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.

4) Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un, ticaret ilişkilerinin ve bu bölgenin güvenliği bakımından, bizim elimizde olması zorunludur.

5) Musul vilayeti, ülkemizin birçok başka parçaları gibi, savaşmanın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, bizden alınmıştır; bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da bize verilmesi gerekir.

6) Musul bölgesi tarihsel olarak da Anadolu'nun ve Türklüğün ayrılmaz bir parçasıdır. On bir yüzyıldan beri, Osmanlı ve Selçuklu İmparatorlukları'nın kurulmasından da önce, Abbasiler döneminden beri Musul ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge, aralıksız Türklerin olmuştur.⁸⁴

İngiliz ve Türk heyetlerinin Musul'un demografik yapısı hakkında da farklı tezleri vardı: Lord Curzon, Süleymaniye, Kerkük, Musul ve Erbil'de toplam Kürt nüfusunun 457 bin, Türk nüfusunun da 65 bin olduğunu ileri sürüyordu. Buna karşın Türk heyeti, Süleymaniye, Kerkük, Musul'da yaşayan toplam 503 bin kişinin 263 bininin Kürt, 149 bininin Türk, 43 bininin Arap, 18 bininin Yezidi olduğunu açıklıyordu. Ayrıca Türk heyeti, bölge insanının Türkiye'ye katılmak isteğinin gerekirse plebisit yapılarak ortaya konulabileceğini iddia etmekteydi. İngilizlerse bölge insanının Türklere olan sempatisinin

⁸³ Değerli, agm., s.135-136

⁸⁴ Şimşir, age, s.496-503

farkında olduğundan plebisit yöntemine karşı çıkıyor, bölge halkının çok cahil olması nedeniyle böyle bir halk oylamasının doğru sonuçlar vermeyeceğini iddia ediyordu! Oysa aynı İngiltere, çok değil 2,5 yıl önce, 10 Ağustos 1920'de, Osmanlı'ya zorla imzalattıkları Sevr Antlaşması'nın 62. maddesinde Doğu Anadolu'da Kürdistan kurulmasını öngörüyor ve 64. maddesinde de Musul bölgesinde kalan Kürtlerin, bağımsız Kürt devletine gönüllü olarak katılabilecekleri belirtiliyordu. Bu gönüllülük hiç şüphesiz plebisit yapılarak tespit edilebilirdi. Dolayısıyla İngiltere ve müttefikleri, Lozan barış görüşmelerinde Musul bölgesindeki insanların aradan geçen 2,5 yıl içinde plebisit ile kendi kaderlerini çizemeyecek kadar cahilleştiği iddiasında bulunarak kendi kendileri ile çelişmekteydiler!

İsmet Paşa, 26 Kasım görüşmesinin içeriği hakkında, 27 Kasım tarihinde Ankara'ya gönderdiği telgrafta İngiliz heyetinin başkanı ile yaptığı görüşme hakkında şu bilgileri vermiştir: "Akşam Curzon ile Irak üzerinde özel olarak konuştuk. Musul vilayetini isteyeceğimizi söyledim. Fakat reddetti. Müttefiklerle tamamen mutabık olduğunu, Yunanlılara galip geldiğimizi, fakat İngilizleri yenemediğimizi ifade etti. Aramızda ciddi tartışma geçti. Konuyu bir aralık petrole getirerek, bizim de petrole ihtiyacımız olduğunu söyledim. Bir petrol şirketi olduğunu, bunun dörtte birinin Fransızlara, dörtte birinin İngilizlere, dörtte birinin Amerikalılara verildiğini, diğer dörtte birinin de diğerlerine ait olduğunu söyledi. Bu diğerleri Türkler olabilir dedim. Olabilir dedi. Bir de savaştan sonra paraya ihtiyacımız olacağını, devletlerin ortaklaşa borç verebileceklerini söyledi. Ben de bu işler hep konuşulabilir dedim. Fakat yarın konferansta ben Musul vilayetini isteyeceğim. Kendisi de kesinlikle reddetmek için bütün araçları ve bütün düzenlemelerini hazırladığını söyledi. Karşılık olarak dedim ki: Bu konuyu özel olarak aramızda müzakere edelim."⁸⁵

10 Aralık 1922 günü İsmet Paşa, Lord Curzon ile tekrar ikili bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmenin Musul sorununu ilgilendiren bölümüne ilişkin Ankara'ya raporu şu şekildedir: "Musul konusunu açtığımda Lord Curzon kesinlikle reddetti ve bu konuda hükümetinden şimdiye kadar ki tutumunu destekleyen talimat aldığını belirtti. Bu açıklama üzerine uzun uzun tartıştık. Durumun kabul edilemeyeceğini ve tehlikesini vurguladım.

⁸⁵ Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1990, s.136.

Lord Curzon, bu durumun tehlikelerini kabul ettiğini ifade ettikten sonra, karşı görüşler ileri sürdü ve bu arada tehditlerde de bulundu."⁸⁶

Bu görüşmeden iki gün sonra 28 Kasım 1922 tarihinde İsmet Paşa, bu kez İngiliz Dışişleri Müsteşarı Tyrell ile bir görüşme yapmıştır. Konuya ilişkin telgrafında *"İngiltere'nin Musul'u Türkiye'ye iade etmemekte kesin kararlı olduğunu, İngiliz temsilcilerinin petrole Türkiye'yi de iştirak ettireceklerini ve iktisadi yardım da yapacaklarını açıkladığını"*⁸⁷ belirtmiştir.

Diğer yandan İngiltere tarafında da Londra ile Lozan arasında hararetli yazışmalar yapılmaktaydı. İngiltere Başbakanı Bonar Law tarafından Curzon'a 28 Aralık 1922 tarihinde gönderilen yazıda; Lozan'da sorunların yığılmaya başladığı, Musul meselesi nedeniyle Türk tarafının görüşmeyi bırakabileceği ve eğer görüşmeler Musul meselesi nedeniyle kesintiye uğrarsa, tüm dünyada İngiltere'nin petrol sebebiyle barışı reddettiği düşünülerek İngiltere'ye karşı nefret uyandıracağı, bunun da ülkenin başına gelecek en kötü şey olduğu belirtilmektedir.⁸⁸ Gerçekten de İngilizler, Musul'a çok önem veriyorlardı ve gerekirse barış masasından kalkıp bölgeye askeri müdahale de bulunmayı bile göze almaktaydılar. Fakat İngiltere Başbakanı Bonar Law, bunu yaparken yine ince bir diplomasi örneği vererek petrol yüzünden değil, Türklerin uzlaşmaz tutumu nedeniyle konferansın sona erdiği yolunda uluslararası kamuoyu oluşturmaları gerektiğini düşünmekteydi. Türk heyetine kabulü mümkün olmayan bir barış teklifi sunarak bu hedeflerine ulaşabilirlerdi. Nitekim barış görüşmeleri, Müttefik Devletlerin 31 Ocak 1922 tarihinde sunduğu barış teklifinin kimi kısımlarının Türk heyeti tarafından reddedilmesi üzerine İngiliz heyetinin Lozan'ı terk etmesi ile 4 Şubat 1923'de kesintiye uğramıştır.⁸⁹

4 Şubat 1923 sonrası dönemde taraflar savaş borazanları çalmamış aksine diyalog kapılarını açık tutmuşlar ve konferansın tekrar başlatılabilmesi için çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar kapsamında İsmet Paşa tarafından 8 Mart 1923 tarihinde Müttefik Devletlere bir karşı teklif gönderilmiştir. Bu teklifte Musul sorunu ile ilgili iki taraf arasında uzlaşmayı sağlayacak biçimde Türkiye ile Irak arasındaki sınırın on iki aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanması; bu süre içinde taraflar bir anlaşmaya varamazsa, anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi teklifi

⁸⁶ Şimşir, age., s.197

⁸⁷ Şimşir, age., s.145

⁸⁸ Değerli, agm., s.131

⁸⁹ Değerli, agm., s.131

sunulmuştur. Böylelikle Türk heyetinin görüşmeler kesintiye uğramadan önce ileri sürdüğü “Musul sorunu Lozan sonrası İngiltere ile Türkiye’nin yapacağı ikili görüşmelere bırakılsın” teklifiyle, İngiltere’nin konuyu “Cemiyeti Akvam çözsün” anlayışının bir sentezi oluşturulmuştur. Ankara Hükümeti’nin konuyu Lozan sonrasına bırakma isteğinin temelinde Lozan ile elde edeceği kazanımlara Musul sorununun engel teşkil etmesini önlemek yatmaktadır. Lozan Antlaşması’nın imza edilmesi, Türk Devleti’nin uluslararası hukuk açısından tanınması anlamına gelecek, diğer yandan İtilaf Devletleri ile olan sorunları çözülmüş olacağından İngiltere ile müzakereleri müttefikler olmaksızın yürütebilecekti. Lozan’daki Türk heyeti ile Ankara’nın yaptığı yazışmalar incelendiğinde Ankara Hükümeti’nin bu görüşlere sahip olmasında Fransızlar’ın da etkisi olduğu görülmektedir. Başbakan Rauf Bey, Musul konusunda Fransız Büyükelçiliği’nden alınan bilgilere ilişkin şu telgrafi çekmiştir: “İngilizler Musul problemi nedeniyle Lozan Konferansı’nı başarısızlığa sürüklemekte, aynı zamanda konferansa katılan tüm devletlerin müzakere heyetlerini kendi yanlarına çekerek, Türkiye’yi uzlaşmaz göstermeye çalışmaktadırlar. Musul konusunun konferanstan ayrı olarak, Türkiye ile İngiltere arasında çözümlenmesi doğrultusunda Türkiye’nin yapacağı öneri, bu İngiliz oyununu bozacaktır. Musul’un konferans dışında tutulması kaydıyla barış antlaşmasının imzalanması halinde, İngiltere Türklerin karşısında yalnız bırakılacak, İngiliz kamuoyu Musul sorunu nedeniyle Türkiye ile savaşı asla göze alamayacaktır. Türkiye’nin yapacağı böyle bir önerinin İngilizler tarafından reddi ise, diğer heyetlerin Türk tarafını desteklemesine yol açacak ve Musul sorunu yüzünden konferansın başarısızlığa uğramasına göz yumulmayacaktır”⁹⁰

İngiltere ise Musul sorunu nedeniyle Lozan’da masadan kalkarsa uluslararası itibarının darbe yiyeceğini düşündüğünden konuyu Lozan Konferansı’ndan sonra halletmeyi uygun görüyor; fakat konuyu kendisinin liderliğinde kurulmuş olan Cemiyeti Akvam’a taşıyarak burada çıkarları doğrultusunda bir karar aldırmanın hesaplarını yapıyordu. Bu sebeple Türkiye’nin teklifini ilke olarak kabul eden İngilizler ikili görüşmelerin süresinin 6 ya da 9 aya indirilmesini aksi halde İngiltere’nin barış anlaşmasını imzalamayacağını bildirdiler. Curzon, Türklerin çok önemsedikleri Müttefik güçlerin Türkiye’yi boşaltması konusunu İsmet Paşa’ya karşı bir silah olarak kullanmış ve İsmet Paşa, 23 Haziran 1923 tarihinde ikili görüşmelerin süresinin 9 aya indirilmesini

⁹⁰ Şimşir, age., s. 312

kabul etmişti. Böylece Musul sorununun çözümü Lozan sonrasına ertelenmiştir.⁹¹ Musul'a 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan barış anlaşmasının 3. maddesinde şu şekilde yer verilmiştir: *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletlere götürülecektir."*⁹²

Her ne kadar Ankara Hükümeti, önceliğini Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması olarak belirleyip Musul sorununu antlaşma sonrasına erteleme kararı almışsa da TBMM'de bu konuda önemli bir muhalefet oluşmuştur. Örneğin konunun antlaşmanın imzalanmasından sonra bir yıl içinde karşılıklı görüşmelerle çözülmesi yönünde Türk heyetinin teklifinin hazırlandığı dönemde Erzurum milletvekili Mustafa Durak Bey TBMM'de şunları söylüyordu: *"Musul'un bir sene sonraya taliki (ertelenmesi) demek arkadaşlar, Türkçe'de bir darb-ı mesel (atasözü) vardır, 'sona kalan dona kalır', Musul'u gaip etmek demektir. Musul'u kayıp ettikten sonra, senin Şark'ta bir yerin kalmamıştır."*⁹³

Bursa milletvekili Dr.Emin Bey ise kendi kaygılarını şu sözlerle vurgulamaktaydı: *"Beyler, yalnız Musul ile kalmaz, Musul'u verdiğimiz gün hudut Erzurum'dur."*⁹⁴

Ali Şükrü Bey, 5 Mart 1923 günü Meclis'te yaptığı konuşmada, *"Muhammed'in süngüsünün vazifesini layıkıyla yaptığı, ancak o süngünün kazandığı zaferin hep yeşil masa başında kaybedildiği, yine tarihin tekerrür ettiğini..."* belirttikten sonra *"...Musul'u bir sene sonraya bırakmak, bir Mısır yapmak, sonuçta orayı kaybetmek demektir. Bu da Girit gibi gidecektir. Dolayısıyla Musul'u bırakmak doğru değildir..."*⁹⁵

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ise konuşmasında, *"Karşımızdaki yegâne düşmanın İngilizler olduğunu, Milletler Cemiyeti'nde her milletten temsilci bulunmadığı için, bu teşkilata güveninin olmadığını, Musul meselesinin Milletler Cemiyeti tarafından bizim lehimize çözümünün mümkün olamayacağını, İngilizlerin Musul'u alıp orada bir Kürt hükümeti oluşturmak ve memleketimizi parçalayarak, sonuçta bir Ermenistan teşkil etme gayreti içerisinde olduklarını"* belirtmiş, *"gerek Vekiller Heyeti'nin, gerekse*

⁹¹ Sonyel, R. Salâhi, *Gizli Belgelerle Lozan'ın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.198-199

⁹² Değerli, agm, s.137

⁹³ Tan, age., s.199

⁹⁴ Tan, age., s.199

⁹⁵ Kısıklı, agm., s.510-511

*T.B.M.M'nin Misak-ı Milli'den zerre kadar fedakârlıkta bulunması halinde, böyle bir gelişmeye ortam hazırlanacağını" kaydetmiştir."*⁹⁶

Bu eleştirilere karşı ise Başbakan Rauf Bey, Meclis'i telkin etmek amacıyla şu açıklamayı yapmıştır: *"Musul'u bir sene İngiltere ile ikili olarak halletmek üzere çalışmak, olmazsa Cemiyeti Akvam'a bırakmak şekli, Misak-ı Millî'mizin asıl ruhu ile örtüşüyor... Bunların hepsine ben ve arkadaşlarımız çok çalıştık ve muvaffak olmadık. Farz edin ki muvaffak olsaydık, bunların hepsi bir beyaz kâğıt üzerinde kara mürekkeple yazılmış şeylerdir. Bunu teyit edecek yine Türk'ün kuvvetidir. Hiç birine inanmayın. Kuvvetimizi kaybettiğimiz anda anlaşmayı bir sigara kâğıdı gibi yırtarlar ve istedikleri gibi yaparlar."*

Meclis'teki bu gergin havayı yumuşatmak Mustafa Kemal Paşa'ya düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te 06.03.1923'te yaptığı konuşmada, *"Elinizde bulunan tercümesi çok yanlış ve eksik olan bu Sulh Projesi'ni bizim için de kabul etmek mümkün değildir... Çünkü doğrudan doğruya bağımsızlığımıza zarar verecek şartlar içermektedir. Eğer İtilâf Devletleri projeyi bize bu şekli ile kabul ettirmekte ısrar ederlerse, o zaman harp ederiz. Ancak bu noktaya gelmeden önce, her yolu denemek, mümkün olduğu kadar harpten kaçınmak hepimizin arzusudur... Lozan'da konferans müzakereleri kesilmedi. Her devletin murahhas heyetleri kendi memleketlerine gittiği gibi, bizim heyetimiz de buraya geldi. Murahhas heyetimiz, Vekiller Heyeti'ne karşı sorumludur. Vekiller Heyeti, murahhas heyetimizi dinledikten sonra, yeni talimat vermek hususunda tereddüt duyduğu bir takım noktalar dolayısıyla yüce heyetinize geldi... Musul meselesinin hallini, harbe girmemek için bir sene sonraya ertelemek demek, ondan vazgeçmek demek değildir. Belki amacımıza ulaşmak için daha kuvvetli olacağımız bir zamana kadar beklemek demektir. Musul meselesini bugün halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Fakat Musul'u aldıktan sonra, hemen sorunun biteceğine kani olamayız"*⁹⁷

Görüldüğü üzere; gerek Başbakan Rauf Bey, gerekse de Mustafa Kemal Paşa, Musul sorununun Lozan sonrasında yapılacak ikili görüşmelere ertelenmesinin Musul'dan vazgeçmek anlamı taşımadığı düşüncesindedir. Her ikisinin de vurgu yaptığı konu güçlü olmandır. Her ikisinin konuşmaları incelendiğinde cümle aralarında şu düşüncelerin saklı olduğu sonucuna ulaşabiliriz: *"Bu erteleme süreci daha güçlü olabilmek için kullanılabilir.*

⁹⁶ Kısıklı, agm., s. 511

⁹⁷ Kısıklı, agm., s.513

Eğer daha güçlü olursak, Lozan sonrası yalnız kalacak olan İngiltere'ye istediğimiz şartları dayatabiliriz.” Ankara Hükümeti, daha önce belirttiğimiz üzere; Lozan Barış Antlaşması'nın imza edilmesi durumunda Fransa ve İtalya ile sorunlarımız çözüme kavuşmuş olacağından Musul konusunda İngiltere'nin yalnız kalmasının sağlanabileceğini düşünmekteydi.

Her ne kadar stratejik açıdan Ankara Hükümeti'nin planları doğru gibi gözükse de uygulamada istenilen sonuçlar alınamadı. Bu sonuçların alınamamasında İngiltere'nin Musul ile ilgili ikili görüşmeleri tıkayan tutumu ve bunu yaparken diğer taraftan da Ankara Hükümeti'ni güçten düşürmek için gerçekleştirdiği faaliyetler önemli rol oynadı.

İngiltere, 5 Ekim 1923'te ikili görüşmelerin başlaması yönünde talebini Ankara'ya iletmiştir. İngiltere'nin teklifinin kabul edilmesi sonrası 19 Mayıs 1924 tarihinde ikili görüşmeler amacıyla Haliç Konferansı toplanmıştır. Türk heyetine Fethi Bey başkanlık ederken, İngiliz heyetine Irak Yüksek Komiseri Percy Cox başkanlık etmiştir. Türk heyeti, konferansta yapıcı bir tutum sergileyerek Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması, bunun karşılığında ise bölge petrolünün işletilmesinde İngiltere'ye pay verilmesini teklif etmiştir. İngiliz heyeti ise konferansa bir çözüm bulmaktan ziyade ikili görüşmeleri tıkayarak konuyu Cemiyet-i Akvam'a havale etme düşüncesiyle gelmişti. Bu sebeple Türk heyetinin teklifini reddetti. İngilizlerin yaptığı karşı teklif ise amaçlarını somut biçimde gözler önüne serecek nitelikteydi: Musul, Süleymaniye ve Harkuk ile beraber bu kez Hakkari bölgesinin de kendi mandalarındaki Irak'a bırakılmasını talep ettiler.⁹⁸ Bu talep sonrası konferans, 5 Haziran 1924'de tam da İngiltere'nin istediği gibi herhangi bir sonuç alınmadan sonlandırılmıştır.

İkili görüşmeleri bu şekilde uzlaşmaz tutumuyla tıkayan İngiltere, ikinci aşamada ise genç Türkiye Cumhuriyeti'ni kendine kafa tutamayacak hale getirmek amacıyla hem uluslararası alanda hem de Anadolu'da faaliyetlere girişmiştir. İngiltere, uluslararası alanda İtalya'yı yanına çekmiş ve Mussolini yönetimindeki faşist İtalya, Türkiye'nin Musul'u kuvvet kullanarak almaya kalkışması halinde, kendilerinin de Anadolu'ya asker çıkaracakları tehdidinde bulunmuştur.⁹⁹ Londra Hükümeti, Türkiye içinde ise Nasturiler ve Kürtler üzerinde yoğun progobanda faaliyeti yaparak Anadolu'da ayaklanmalar tertiplemiştir. İlk ayaklanma, 7 Ağustos 1924'de Hakkari bölgesinde başlayan bir Nasturi

⁹⁸ Değerli, agm., s.137

⁹⁹ Kısıklı, agm., s.517

ayaklanmasıdır. Uğur Mumcu, ayaklanmada İngiliz askerlerinin bizzat görev aldığını belirtmiştir: “Ayaklanmadan önce Hakkari bölgesinde İngiliz misyonerleri görülmüştü. Misyoner kılığındaki bu İngiliz subaylarının İmadiye ve Çömelerik'te Nasturiler'i örgütledikleri ve ayaklanmaya hazırladıkları anlaşılıyordu. Ayaklanma, Çal (Çukurca), Oraman, Çölemerik, Beytüşşebap ve Habur suyu çevrelerinde başladı.”¹⁰⁰ Asiler, Hangediği bölgesinde Hakkari Valisi Halil Rifat Bey'i yaralayarak tutsak aldılar; jandarma komutanını da öldürdüler.¹⁰¹ Ayaklanmanın bastırılması için görevlendirilen askeri birliklere 14 Eylül günü Şiraniş ve Birsivi'de üç İngiliz uçağı ateş etti. Sonrasında da İngiliz uçakları sürekli olarak Türk birliklerine saldırdılar.¹⁰²

Ayaklanmanın bastırılması için Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa komutasında birlikleri görevlendiren “Bakanlar Kurulu, Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasında Kürt aşiretlerinden de yararlanmayı planlamıştı. O sıralar Türkiye'de bulunan ve Simko diye bilinen Şikak Kürt Aşireti Reisi İsmail Ağa ile ilişki kuruldu. Zaho bölgesindeki Gılıgoyan Aşireti'nin desteği sağlandı. Güli ve Gürür Aşiretleri de Nasturiler'e karşı savaşa katıldı. 15 Eylül günü Gavdan, Manhuran, Pavriz, Bardino ve Kiravi aşiretleri de Cafer Tayyar Paşa kuvvetlerine katılacaklarını bildirdiler.”¹⁰³ Böylelikle Kürtler, Kurtuluş Savaşı sonrası bir kez daha Ankara Hükümeti'nin yanında yer alarak Kürt-Türk birlikteliğini dünyaya kanıtlıyorlardı.

Nasturi Ayaklanması, 28 Eylül günü kesin biçimde bastırıldı ve isyancı Nasturiler, İngiliz hakimiyetindeki Irak'a kaçtılar. Aslında Ankara, Nasturi ayaklanması patlamadan çok daha önce İngilizlerin Nasturileri ve Kürtleri kullanarak Musul konusunda avantaj elde etmeye çalıştığının farkına varmıştır. Konuya ilişkin Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 31 Aralık 1923 günü Londra Büyükelçisi Yusuf Kemal Bey'e şu talimatı vermiştir: “İngilizlerin gerek Musul, gerek İran sınırında izledikleri Kürt ve Nasturi siyaseti aleyhimizedir. İngilizlerin bu politikalarından duyduğumuz rahatsızlık kendilerine iletilmelidir.”¹⁰⁴ Ayaklanmanın çıkması ve gelişimi sürecinde İngilizlerin doğrudan katkısının nedeni, ayaklanmanın zamanlamasından net biçimde anlaşılabilir: Musul sorununa ilişkin ikili görüşmeleri bilinçli biçimde tıkayan İngiltere, 6 Ağustos günü konunun çözümü için

¹⁰⁰ Mumcu, age., s.38

¹⁰¹ Mumcu, age., s.37

¹⁰² Mumcu, age., s.38

¹⁰³ Mumcu, age., s.38

¹⁰⁴ Kısıklı, agm., s.515

Cemiyet-i Akvam'a müracaat etmiş hemen bir gün sonrasında ise Hakkari'de Nasturi isyanı patlak vermiştir. Konunun Cemiyet- i Akvam'da görüşüldüğü tarihlerde Musul'un burnunun dibindeki Türkiye'ye bağlı Hakkari'de Hıristiyan bir azınlığın çıkarttığı ayaklanmayla uğraşiyor olması hiç şüphesiz Türkiye'nin elini zayıflatan ve Batı kamuoyunda aleyhine bir havanın doğmasına sebep olan önemli bir etken olmuştur.

Nasturi ayaklanmasının bastırılmasından sonra da İngiltere'nin yarattığı iç ve dış tehditler devam etmiştir. Konuyla ilgili Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 23 Ekim 1924 günü Milli Savunma Bakanlığı'na şu raporu göndermiştir: *"Musul Sorunu henüz açık ve belli bir biçim göstermemekte ve bu nedenle genel durumdaki belirsizlik devam etmektedir. İngilizler, bir yandan çeşitli durumlar yaratarak ve siyasi görüşmeler hazırlayarak ve düzenleyerek zaman kazanmakta, bir yandan da Irak'ta daha güçlü bulunmak konusuna önem vermektedirler. Musul ilinin kuzey bölümlerinde sıkıyönetim ilanı, izinli subayların Irak'taki kıtalarına ivedilikle yollanmaları, Irak'taki kuvvet siklet merkezinin Musul'a naklolunması, İngilizlerin İran içinde de faaliyet göstermekte olmaları, bizzat müstemlekeler bakanının uçakla Musul'a kadar giderek denetlemelerde bulunması, aynı zamanda Irak başbakanının da Irak hükümeti adına Musul'un bütün sancaklarını dolaşması ve denetlemesi ve en son istihbarat cümlesinden olarak kuvvetli bir İngiliz donanmasının Basra'ya hareket ettirilmiş olması, İngiltere'nin Musul Sorunu'na çok önem verdiğini göstermektedir."*¹⁰⁵

Genelkurmay Başkanı, İngiltere'nin yalnız siyasi görüşmelerle yetinmeyebileceğini, askeri açıdan da hazırlıklar içerisinde olduğu kanısındaydı. Fevzi Çakmak'ın gözlemleri tamamen doğrudu. İngiltere gerekirse savaşmak pahasına Musul'u elinde tutmayı planlıyordu. Fakat savaş son seçenektir. Şeyh Sait Ayaklanması da işte tam bu günlerde başladı.

Cemiyet-i Akvam'ın görevlendirdiği üçlü komisyon, 13 Kasım 1924 günü göreve başladı ve ilk toplantısını Londra'da yaptı. 16 Ocak'ta Bağdat ve Musul'da toplanan Komisyon kararını vermeden İngiltere açısından yapılabilecek şey Türkiye sınırları içinde bir Kürt isyanı tezgahlamak olabilirdi. Böylece Türkiye'de yaşayan Kürtler bile Türklere karşı isyan ederken Musul'daki Kürtlerin Türkiye'ye bağlanmasının yanlışlığı ortaya konulmuş olacak diğer yandan da Türk hükümeti askeri ve siyasi anlamda tüm gücüyle

¹⁰⁵ Mumcu, age., s.39

isyana odaklanırken Musul konusunu istedikleri biçimde sonuçlandırabileceklerdi. Türkiye’de mevcut siyasi koşullar da bir Kürt isyanı için oldukça elverişliydi. Saltanatı kaldırıp cumhuriyeti ilan eden Ankara, laikliği temel düsturlarından biri kabul ederek Şer’iye ve Evkaf Vekaleti’ni kaldırmış, tekke, zaviye, türbe ve medreseleri kapatmış ve en önemlisi de 3 Mart 1924’de halifeliği kaldırmıştı. İngilizler için halifeliğin kaldırılması Kürtlerle Türkleri birbirine düşürmek için iyi bir fırsat olarak algılanmıştır. Musul’da görevli bir İngiliz yetkili konuya ilişkin şu yorumu yapmıştır: "Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi kaynatan Türk propagandası, Kürtlerin Halife'ye kesin bağlılıklarına dayanıyordu. Türkler'in bindikleri dalı kesmeleri ise, İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olmuştur... Tabi, bu durumdan kendimiz (İngiltere) için yararlanmayı ihmal etmedik"¹⁰⁶

Gerçekten de İngilizler, mevcut durumun yarattığı imkanlardan en iyi biçimde yararlandılar: 13 Şubat 1925 günü Şeyh Sait İsyanı başladı. İsyanda İngiliz parmağına işaret eden Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi adlı kitabında 7 Mart 1925'te Diyarbakır'a, üzerinde 'Kürdistan Krallığı Harbiye Bakanlığı' yazılı zarflar içinde bazı İngiliz silah şirketlerine ait katalogların geldiğini" belirtmiştir.¹⁰⁷

Daha Nasturi isyanı sırasında Fransız istihbaratçılarının Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri şu rapor İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri aydınlatır nitelikteydi: "Türkler, Nasturi Kürtler'i üzerine 8. Süvari Alayı'nın iki taburunu göndermişlerdi. Bu birliklerdeki Kürt subaylarının bazıları firar etmişler. Ancak daha sonra yakalandılar. Bunların arasında bulunan Şeyh Sait'in arkadaşı Bitlisli Yusuf Ziya Bey'in kardeşi de tutuklandı. Türkler, 1924 yılından bu yana İngilizler'le işbirliği yapan Kürtler'i hedef alıyorlar..."¹⁰⁸

Şeyh Sait ayaklanmasına ilişkin Bilal Şimşir'in yorumu da dikkate değerdir: *"Musul sorununu görüşen Milletler Cemiyeti [MC], 3 kişilik bir komisyonu bölgeye göndermişti. Musul Vilayeti ahalisi Türkiye'ye mi, yoksa Irak'a mı katılmak istiyordu? Komisyon bunu araştırıp inceliyordu. Musul Vilayeti halkının çoğunluğu Türkiye'yi isteyecek gibi görünüyordu [burada da zamanlamaya dikkat]: Üçlü MC komisyonu tam bölgede inceleme yaparken ve raporunu hazırlamak üzereyken, bu defa 22-23 Şubat 1925*

¹⁰⁶ Kısıklı, agm., s.519

¹⁰⁷ Mumcu, age., s.188

¹⁰⁸ Mumcu, age., s.51

gecesi Şeyh Sait Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ayaklandırıldı. Türkiye, Anadolu'yu koruyabilmek için Musul'u kaybetti.”¹⁰⁹

Komintern belgelerinde İngilizlerin bu isyanı Musul konusunda kullanacağı ve TBMM’de de isyanın İngilizlerce tertip edildiği kanaatinin hakim olduğu belirtiliyordu: “Muhalefetten Kâzım Karabekir de başbakanın açıklamalarını “Fethi Bey ayaklanmanın arkasında her halde dış kaynaklı entrikaları görüyor.” biçiminde yorumlamış ve kendisi de (İngiliz) oyunların(ın) rol oynadığına inandığını söylemişti... İngilizlerin, Kürt ayaklanmasını desteklediklerinin somut bir kanıtı yok. Ancak; aylar boyunca yapılan planlı hazırlıklar, isyancıların, makineli tüfeklerin de desteğiyle çok iyi donatılmış oldukları ve hele ayaklanmanın zamanlamasının yarattığı kuşklar Türk basını tarafından haklı olarak dile getiriliyor. Ne var ki İngiltere için ayaklanmanın başarılı olup olmaması hiç de önemli değil. Önemli olan Türkiye sınırları içinde Türk karşıtı ayrılıkçı bir silâhlı hareketin varlığı. Musul sorununun, Kürt-Nasturi-Keldani odaklı çözülmesi gerektiğini savunan İngiltere’nin eline böylelikle kararlılığını güçlendirici sağlam bir kanıt geçiyor ve bunu da önümüzdeki yazın başında Musul sorununun görüşüleceği Cenevre Konferansı’nda kullanacak.”¹¹⁰ Gerçekten de İngilizler için ayaklanmanın başarılı olup olmaması hiç önemli değildi. Onlar için önemli olan Musul’u ellerinde tutabilmektir. Nitekim Türkiye, Şeyh Sait İsyanı ile uğraşırken İngiltere, Milletler Cemiyeti Komisyonu’ndan istediği yönde bir raporun çıkmasını sağlamıştır. Milletler Cemiyeti Komisyonu’nun hazırladığı doksan sayfalık raporun sonuç bölümünde şöyle denilmektedir: "Komisyon yasal açıdan bakıldığında sorunlu bölgenin, bu konudaki hakkını reddedinceye kadar, Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu görüşündedir. Konuya sadece ilgili nüfusun çıkarları açısından bakıldığında, komisyon sorunlu bölgenin taraflar arasında paylaşımının sakıncalar yaratacağı görüşündedir. Bu düşünceden hareketle komisyon, belirlemiş olduğu gerçeklere gerekli önemi atfederek ve özellikle ekonomik, coğrafi ve bölgede yaşayanların çoğunluğunun eğilimleri gibi önemli unsurları da göz önünde bulundurarak, Bruxelles Sınırı'nın güneyindeki tüm toprakların, Irak'a uygulanacak mandaterlik süresinin 25 yıl

¹⁰⁹ Şimşir, age., s.95

¹¹⁰ Turan, Işıl, “Komintern Belgelerinde Şeyh Sait İsyanı ve Ankara’daki Kabine Değişikliği”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sy. 11, 2007, ss.183-191, s.186-187, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/turkiyearastirmalari>, 12.07.2011

olması ve Irak yönetimine girecek Kürtler'e bazı haklar tanınması şartıyla, Irak'a bırakılması görüşünü benimsemiştir".¹¹¹

Komisyon kararına karşı Türk hükümetinin itirazları Cemiyet-i Akvam tarafından dikkate alınmamıştır. Komisyon raporunu inceleyerek kesin karara varacak olan Cemiyet-i Akvam'dan İngilizlerin istediği gibi bir sonuç çıkacağından emin olan İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain, 4 Aralık 1925 günü Türk Büyükelçisi Ahmet Ferit Bey'le görüşmüş ve "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nce alınacak karar karşısında bu milletlerarası kuruluşu hiçe sayacak bir davranışa girmeyeceğini ümit ettiklerini ifade etmiş, aksi bir durumla karşılaşmaları halinde, Türkiye'nin karşısında Büyük Britanya İmparatorluğu'nu bulacağını bilmesini" istemiştir.¹¹² Ayrıca "Kararın Türkiye aleyhinde çıkması halinde, aralarında görüşerek Türkiye tarafından daha kabul edilebilir imkânları araştıracaklarını" da söylemiştir. Görüldüğü üzere; İngilizler, kararın kendi lehlerinde çıkacağından emindiler.

16 Aralık 1925 günü Musul konusundaki kararını açıklayan Cemiyet-i Akvam, İngilizleri hayal kırıklığına uğratmamış, Musul'u İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakmıştır. Bu karar Ankara'da büyük bir sarsıntı yaratırken gazetelerde de yeni bir savaşın kapıda olduğu yorumlarına sebep olmuştur. "Ancak basındaki savaş çığırtkanlığına karşın, ülke yeni bir savaşı kaldıracak durumda değildir. Şeyh Sait ayaklanmasının yarattığı sıkıntılı ortam sürerken, Doğu Anadolu'da bir de 'Sason ayaklanması' patlak vermiştir. Ülke reformları halka kabul ettirebilme mücadelesi vermektedir. Kalkınmaya, sanayileşmeye ihtiyaç vardır. Yeni bir savaş bütün bu işlerin yapılabilmesini geciktirecektir."¹¹³ Ayrıca, Cemiyet-i Akvam'ın uluslararası niteliği nedeniyle Ankara'nın kararı kabul etmemesi uluslararası alanda yeni ve genç Cumhuriyet'in yalnızlaşmasına sebep verecektir. Bütün bu sebeplerle Ankara, konuya daha serinkanlı yaklaşmış ve Cemiyet-i Akvam kararı doğrultusunda İngiltere'den alabileceğinin en fazlasını alarak anlaşma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye ile İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre, Cemiyet-i Akvam tarafından belirlenen sınır

¹¹¹ Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yay., Ankara, 1995, s. 187.

¹¹² Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1978, s.315.

¹¹³ Kısıklı, agm., s.522

kabul edilerek Musul, Irak'a bırakılırken, Musul halkı Irak vatandaşı sayılmış, ancak, 18 yaşını bitirmiş olanlara iki ay içinde isterlerse kendi vatandaşlıklarını seçebilme hakkı tanınmış, Musul bölgesinden elde edilen petrol gelirlerinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. ¹¹⁴

¹¹⁴ Kemal, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sy. 40, Kasım 2007, ss. 643-691, s.680.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1514'de Çaldıran Savaşı'nda Kürtler'in Safeviler'e karşı Osmanlı'nın yanında yer alması ve sonrasında Osmanlı'ya kendi rızalarıyla biat etmeleri ile başlayan ilişkiler, Yavuz Sultan Selim tarafından inşa edilen ve bölge realitesiyle mükemmel derecede uyumlu idari sistem sayesinde 19.yüzyılın başlarına kadar sorunsuz biçimde sürmüştür. 19. yüzyılla beraber ortaya çıkan sorunların nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Bölgede merkezi otoriteyi yeniden tesis etmeye çalışan Osmanlı'nın Kürt emirlerini ortadan kaldırarak bunların yerlerine merkezden atanan valileri göndermesi,
- Bölgeye gönderilen valilerin bölge insanı nezdinde yeterli meşruiyet oluşturamamaları sebebiyle aşiretler arası dengeleri sağlayacak, çatışmaları engelleyecek otorite eksikliğinin ortaya çıkması,
- Bu durumun bölgede aşiretler arası kanlı çatışmalara neden olması, güvenlik ve asayişin ortadan kalkması,
- Aşiretler üstü otorite olarak şeyhlerin güçlenmesi ve bu şeyhlerin Osmanlı'nın yürüttüğü modernleşme çabalarını dine aykırı görmeleri nedeniyle Kürtlerle devlet arasında ortaya çıkan gerilim,
- Modernleşme hareketinin bir parçası olarak Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilan edilmesi ve bunların gayri Müslimler lehine getirdiği düzenlemelerin Kürtlerin bölgedeki başat ve egemen rollerini kaybetmelerine neden olması,
- Misyonerlerin bölgede yüzlerce yıl bir arada ve huzur içinde yaşamış olan Ermeni, Nasturi, Kürt, Arap toplulukları birbirine ve Osmanlı'ya düşman hale getirmeye yönelik yürüttükleri çalışmalar.

19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede art arda Kürt isyanları yaşanırken bir yandan da emperyalist Batılı devletlerce konsoloslar, gezginler ve misyonerler eliyle Kürtçülüğün altyapısını oluşturmaya yönelik teorik çalışmalar sürdürülmüştür.

"Kürtçülüğün babası" diye bilinen Katolik misyoner P. Maurizio Garzoni tarafından 1787 yılında ilk Kürtçe sözlüğün Roma'da basılmasıyla başlayan bu çalışmalar, 19. yüzyıl boyunca tüm hızıyla devam etmiştir. Bu çalışmaların altında yatan amaç, yüzlerce yıl etle kemik gibi birbirine sıkı sıkıya bağlı ve huzur içinde yaşamış olan Türklerle Kürtleri birbirine düşman hale getirebilmektir. Emperyalist Batılılar, bu amaçla bulabildikleri az sayıdaki bilgi ve belgeye dört elle sarılıp üzerine kendi uydurduklarını da ekleyerek Kürtler için yeni bir tarih yazdılar. St. Petersburg, Londra, Paris ve Roma gibi şehirler Kürtçülüğün teorik alt yapısının hazırlandığı başlıca kentlerdi. Emperyalist Batılı devletlerce yaklaşık bir asır boyunca yapılan titiz çalışmalar sonucu yaratılan Kürtçülüğün emperyalist amaçlar doğrultusunda somut biçimde kullanılması ise II. Meşrutiyet ve sonrası döneme rast gelmektedir. Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu son cümle Kürtçülüğün II. Meşrutiyet öncesi kullanılmadığı anlamını taşımamaktadır. Örneğin Ruslar, Osmanlı ile yaptıkları savaşlarda Kürt aşiretleri kendi yanına çekebilmek için yoğun bir Kürtçü propaganda faaliyeti yürütmüştür. Ayrıca 19. yüzyıl boyunca çok sayıda Kürt ayaklanması olmuştur. Fakat bu ayaklanmalar, yukarıda tezin ilgili bölümlerinde ayrıntılı biçimde aktarıldığı üzere, Kürtçülük etkisi ile ortaya çıkmış değillerdi. Bunlar çoğunlukla ya bir Kürt emirin Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına tepkisinden ya da bir aşiret reisi veya şeyhin kendi hakimiyet alanını genişletme çabasından kaynaklanmıştır. Oysaki; II. Meşrutiyet ve sonrasında ortaya çıkan Kürt hareketlerinde Kürtçülüğün etkisi belirgindir. Bu etki, İstanbul'da örgütlenen Kürtçüler ile bunların destekçileri olan Batılı devletlerden kaynaklanmıştır. Bu anlamda, emperyalist Batılı devletlerin Şark meselesi olarak adlandırabileceğimiz satranç oyununda Kürtleri kendi emelleri doğrultusunda bir piyon olarak kullanmaları, II. Meşrutiyet ve sonrasına denk düşmektedir. II. Meşrutiyet, Mondros ve sonrasında Kurtuluş Savaşı boyunca ortaya çıkan Kürtçü hareketler incelendiğinde, İngilizlerin başrolde olduğu görülmektedir. İngilizler, özellikle Kurtuluş Savaşı ve sonrasında (Musul sorununu kendi çıkarları doğrultusunda sonuçlandırdıkları 5 Haziran 1926'ya kadar) Kürtçülüğü aktif bir politika enstrümanı olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla, 19.yüzyılın başlarından itibaren Batılılarca temelleri atılmaya başlanan Kürtçülüğün 1919 sonrası tam manasıyla emperyalizmin bir piyonu haline geldiğini söyleyebiliriz. Yukarıda ayrıntılı biçimde ele alınan Ali Galip Olayı, Koçgiri ve Şeyh Sait isyanları, İngilizler başta olmak üzere emperyalist Batılıların Kürtçülüğü kendi çıkarları doğrultusunda nasıl kullandıklarının somut birer göstergesidir.

II. Meşrutiyet, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı dönemleri açısından yapılabilecek bir diğer değerlendirme de bu dönemde meydana gelen Kürtçü hareketlerin ikili bir yapı sergilediğidir. Bu ikili yapının birinci ayağını, İstanbul'daki eğitimli orta-üst gelir grubuna ait ve tamamına yakını aşiret bağlarından gelen Kürtler oluşturmaktadır. Bunlar, halktan kopuk ve seçkin bir yapıya sahip olup Fransız İhtilali sonrası dünyayı kasıp kavuran milliyetçiliğin etkisindedirler. Temel hedefleri özerk veya tam bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. Fakat milliyetçiliğin etkisinde olmalarına karşın amaçları bir ulus devlet kurmaktan ziyade genlerine işlemiş olan aşiret yapısının bir sonucu olarak kendilerinin ve mensubu buldukları ailenin saltanatı elinde bulunduracağı bir Kürt devleti kurmaktır. Zaten bundan dolayıdır ki; kendi aralarındaki rekabet, KTC şemsiyesi altında yürüttükleri Kürtçü faaliyetlere de sekte vurmuştur. İkili yapının diğer ayağını ise Anadolu'daki aşiretler oluşturmuştur. Bu aşiretler, milliyetçilik akımının etkisinden uzak tamamen aşiret aidiyeti ve Müslüman kimliği içerisinde dünyayı algılayan bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla çıkardıkları ayaklanmalar, II.Meşrutiyet öncesi dönemde olduğu gibi, kendi aşiret topraklarını genişletmek veya kendi aşiretlerinin yönetimi oluşturacağı bir devlet kurma hedefine yöneliktir. Durum bu şekilde olunca, aşiretler arası ittifaklar kısa sürede yerini ihtilaflara bırakmış, çıkan ayaklanmalar ise kısa sürede bastırılabilmiştir. Bu anlamda Kürt aşiretlerin çıkardığı isyanlar, hiçbir zaman halk tabanına yayılmamış ve 'milli' olarak tanımlanabilecek bir yapıya sahip olmamıştır. Lozan'a kadarki süreçte Kürtçülüğün bu ikili yapısının en somut biçimde görülebildiği isyan ise önceki bölümlerde ayrıntılarıyla üzerinde durduğumuz Koçgiri ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmanın altyapısının oluşmasını sağlayan ve liderliğini yapanlar, İstanbul'dan KTC'nin görevlendirdiği isimlerdir. Bunlar iyi eğitim görmüş, Dersim bölgesiyle aşiret bağlantıları devam eden ve milliyetçiliğin etkisi altında olan kişilerdir. Dolayısıyla isyancıların taleplerine yüzeysel bir değerlendirme ile bakıldığında isyanın milliyetçi bir ayaklanma olduğu sanılabilir. Oysaki isyanın ilerleyen sürecinde aslında isyanın milliyetçi bir ayaklanma olmadığı; isyana katılanların aşiret reislerine bağlılık güdüsüyle hareket ettiği açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. İsyanın ilerleyen günlerinde Ankara Hükümeti'nin propaganda çalışmaları sonuç vermiş, çok sayıda aşiret reisi isyana sırt dönmüşlerdir. Bunlardan bir kısmının üzerinde Nurettin Paşa'nın askeri tehditleri de etkili olmuştur. Sebebi ne olursa olsun gerçek şudur ki; milliyetçi düşüncelerden uzak biçimde bir araya gelen aşiretlerin ittifakı kolayca çözülmüştür. Ayaklanmaya milli değerlerin hakim olmadığı bir diğer göstergesi de

KTC'nin çabalarına rağmen isyana Sünni Kürt aşiretlerinin destek vermemiş olmasıdır. Özetle, ikili yapının birlikte hareket ettiği Koçgiri isyanında milliyetçilik akımı, Anadolu'daki Kürtlere hakim olmadığından ve onlar kendilerini halen aşiret yapısı içinde tanımladıklarından; KTC, amacına ulaşamamış, milliyetçi bir isyan gerçekleştirememiştir.

Bu dönemdeki Kürtçülük hareketlerinin diğer önemli bir özelliği de içsel dinamiklerinin yetersizliğidir. Kürtçüler, milliyetçilik akımının geniş halk kitleleri arasında yayılmasını sağlayamadıklarından dolayı hareketin iç dinamikleri yetersiz kalmış, bu ise Kürtçüleri dışsal dinamiklere muhtaç etmiştir. İngilizler, Kürtçülerin bu durumunun farkındadırlar. İngiliz Yüksek Sekreterliği'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı, 29 Mart 1920 tarihli mektup bu durumu gözler önüne sermektedir: “Kürtlerin büyük çoğunluğu bir dış iktidarın hükmü altına girmekten başka bir şey beklemiyor, çok azı ağa ve şeyhlerinden daha yukarıya bakıyor, Kürdistan'ın dışında eğitilen ve bölücü fikirler savunan küçük sayıdaki Kürt ise nüfuzlarını önemlerini abartmaya meyillidirler.”¹

Kürtçülüğün bu zayıf yönleri, emperyalist devletlere Kürtçüleri kendi çıkarları doğrultusunda değersiz bir piyon olarak kolayca kullanmaları imkanını vermiştir.

Özetle; bu dönemki Kürtçülüğü, emperyalist Batılı devletlerce 19. yüzyılla beraber yeşertilmeye başlanılan, suni ve halktan kopuk faaliyetler olarak açıklayabiliriz. Aslına bakılırsa, Anadolu'daki Kürtlerin Türklerle beraber yüzlerce yıllık bir tarih paylaşmış olmaları ve geleceklerini de (Müslüman kimlikleri nedeniyle) Halife'ye bağlı biçimde Türklerle beraber çizme iradeleri Kürtçü hareketleri köksüz bırakmıştır. İngiliz gizli belgelerine göre; İngilizler de bu düşüncededir. İngilizler, bu belgelerde Kürtlerin Türklerle beraber yaşamaya alışmış olduğunu, Türklerle Kürtleri birbirinden ayırmanın çok zor olduğunu belirtmişlerdir.² Dolayısıyla İngilizler de Türklerle Kürtlerin ortak tarih bilincinin ve geleceği beraber inşa etme iradelerinin farkındadır. İstanbul'daki bir avuç Kürtçü ise yürüttükleri faaliyetlerin her aşamasında kendilerini başta İngilizler olmak üzere emperyalist devletlerin kucağına bırakmışlar, emperyalistler ise onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp işleri bittiğinde de bir köşeye fırlatmışlardır. Aslına bakılırsa Kürtçüler için bu durum kaçınılmazdı: Anadolu'nun gerçeklerinden uzak, bu bir avuç Kürtçü için emperyalist Batılı devletlerden medet ummaktan başka çare bulunmamaktaydı. Başta İngilizler olmak üzere emperyalist Batı içinse Kürtlerin bağımsız veya yarı özerk bir

¹ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybûn Yayınları, Ankara, 1992, s.315-316

² Ulubelen, age., s.220

devlete sahip olmasının kendileri için hiçbir önemi yoktu. Onlar için önemli olan husus, diğer Osmanlı topraklarını olduğu gibi Misak-i Milli sınırlarını da kendi çıkarları doğrultusunda ele geçirebilmektir. Kürtler, bu amaca ulaşmak için kullandıkları araçlardan biriydi sadece. Bunun en somut göstergesi ise İngilizlerin Musul ve çevresindeki zengin petrol kaynaklarına sahip olabilmek için Kürt ve Türk nüfusu, kuzey-güney yönünde ikiye bölmekten kaçınmamış olmasıdır. Hatırlanacağı üzere; genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm çabalarına ve bölge halkının tüm taleplerine karşın İngilizler, Musul ve çevresini bölgede azınlık durumunda olan fakat kendi mandasını kabul etmiş Araplara bağlamış, böylece bölgedeki Kürt-Türk nüfusun bir kısmı Irak sınırlarına hapsolürken diğer kısmı ise Türkiye sınırları içinde kalmıştır.

Diğer yandan şunu da belirtmek gerekir ki; Mustafa Kemal önderliğindeki Kurtuluş mücadelesi sırasında Kürtler, tıpkı Yavuz Sultan Selim döneminde olduğu gibi kendi gönüllü tercihlerinin bir sonucu olarak Türklerle omuz omuza savaşmışlardır. Türk'ü, Çerkezi, Lazı, Arnavut'u, Kürd'ü (...) kısacası bu vatanın tüm evlatları, hep beraber emperyalist Batılı devletlere karşı destansı bir mücadele vererek Misak-i Milli sınırlarını korumuşlardır. Dolayısıyla Şark Meselesi, Batı açısından tam olarak son bulmamıştır. Halen Anadolu toprakları üzerinde emperyalist emellerini devam ettiren Batı, günümüzde de kirli oyunlarını sürdürmektedir. Kürtçülük, bu manada halen Batı'nın elindeki önemli araçlardan biridir. 1926'da Şeyh Sait isyanından faydalanarak zengin petrol yataklarına sahip Musul bölgesini hakimiyetine alan Batı, bu tarihten sonra uzunca bir süre Kürtçülük kartına olan ilgisini kaybetmiştir. Taa ki; 1980'lerin başına kadar. Kürtçü PKK terör örgütünün gerek kurulması ve gerekse de gelişmesinde Batılı güçlerin katkısı inkar edilemez boyuttadır. Bu noktada şunu da vurgulamakta yarar var ki; Batıların terör örgütü PKK'ya yardım etmelerinin sebebi, Kürt toplulukların mutluluğu ve refahını düşündüklerinden değil; 1926 öncesi olduğu gibi bölgeyi kendi çıkarlarına uygun biçimde şekillendirmek içindir. 1980'lerden itibaren PKK ve onun uzantılarına hiçbir yardımı esirgemeyen Batı, 1988 Halepçe katliamı sırasında binlerce Kürt'ün Saddam Hüseyin tarafından kimyasal silahlarla öldürülmesi karşısında Irak'a müdahaleyi gerekli görmedi. Fakat aynı emperyalist Batı, Saddam'a bağlı Irak askerlerinin zengin petrol kaynaklarına sahip Kuveyt'i işgal etmesi karşısında Irak'a müdahaleyi "demokratik ve özgür bir dünya için!" şart gördü. Çünkü bu kez Saddam, yanlış bir hamleyle Batı'nın çıkar alanına yani petrol kaynaklarına müdahale etmişti. Kısacası, Batılı devletlerin PKK'ya verdikleri

doğrudan ve dolaylı desteğin altında yatan sebep, Batılı devletlerin Kürtlere karşı besledikleri ulvi duygulardan değil, bölgede kendi çıkarları doğrultusunda kullanacakları bir piyona duydukları ihtiyaçtır.

Görüldüğü üzere; bir asır önceki Kürtçülük ile günümüzde yürütülen Kürtçü faaliyetler nitelik olarak önemli benzerlikler taşımaktadır. Oynanan oyun aynı olmakla beraber oyuncuların isimleri değişmiştir. Öyleyse çalışmamızın başında belirttiğimiz “sosyal bilimlerde benzer nedenler benzer sonuçlar doğurur” çıkarsamasından yararlanarak günümüzdeki Kürtçülüğü anlamak için tarihsel altyapısını kavramak ve toplumu aydınlatmak gerekmektedir. Bu tez, bu amaca yönelik hazırlanmıştır. Fakat burada unutulmaması gereken nokta; günümüz Kürtçülüğünü anlamak için konuya bütünsel açıdan bakmanın şart olduğudur. Eğer Türkiye Cumhuriyeti olarak konuya kesin bir biçimde çözüm bulunacaksa bunun ancak bu bütünsel bakış açısıyla mümkün olacağını bilmemiz gerekir. Yoksa otuz yıldır yapıldığı gibi Kürtçülüğü eşittir PKK olarak görüp güvenlik kaygılı günlük politikalarla konu çözülmeye çalışılırsa³ PKK ortadan kaldırılabilsede dahi Kürtçülük varlığını sürdürecektir. Dolayısıyla Kürtçülük, yaratıcısı olan emperyalist devletlerin elinde Anadolu insanının aleyhine kullanılacak bir piyon olmaya devam edecektir. Bu ise kısa sürede yeni bir Kürtçü terör örgütünün ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle Kürtçülük, güvenlik boyutu göz ardı edilmeden tarihsel, ekonomik, politik, sosyolojik vb. tüm yönleriyle beraber masaya yatırılmalı ve elde edilecek verilerin ışığında hazırlanacak kısa-orta-uzun vadeli politikalar yardımıyla çözülmelidir. Ancak bu şekilde Kürtçülüğün bir piyon olarak kullanılması engellenebilir ve Batı'nın elinden Kürtçülük kartı nihai olarak alınabilir.

³ Son 10 yıllık süreçte güvenlik politikalarının yerini siyasal, sosyal ve ekonomik yaklaşımlar almış olmasına karşın sorunun kesin olarak çözümü için bu yaklaşımların daha kurumsal bir boyuta taşınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Adıbelli, Ramazan, “XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Misyonerlik Faaliyetlerinin Rolü Kayseri Örneği”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sy.26,2009/1, ss. 313-332.
- Afyoncu, Erhan, *1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Ahmed Akgündüz, “Şark Meselesinin Tarihi Esasları”, <http://www.osmanli.org.tr/belgelergerceklerikonusuyor-2-74.html>
- Ahmed, Kemal Mazhar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Berhem Yayınları, Ankara, 1992.
- Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 1992.
- Akçam, Taner, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara, 1999.
- Akyol, Mustafa, “Türkler, Kürtler ve Osmanlılar”, <http://www.mustafaakyol.org/gayri-resmi-tarih/turkler-kurtler-ve-osmanlilar/>
- _____, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.
- Alikılıç, Dünder, *Abbasi Devleti'nden Hakkari Beyliğine İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2006.
- Atiya, Aziz, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay., İstanbul, 2005.
- Aydın, Mithat, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi”, ss. 79-122, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/189.pdf>
- _____, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, ss.7-19, Http://Pauegitimdergi.Pau.Edu.Tr/Makaleler/1361249905_7-19.Pdf
- Aydın, Suavi, “Doğu ve Batı Hristiyanlığı Arasında Son Hesaplaşma: Modernleşme ve Doğu Hristiyanlığı Üzerinde Misyon Faaliyetleri”, Ahmet Taşgın, Eyüp

- Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), Süryaniler ve Süryanilik, C. 3, Orient Yayınları, Ankara, 2005, ss. 101-129.
- Aytepe, Oğuz, *Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Tarih ve Toplum, Sy. 174, Ankara, Haziran, 1998.
- Bedir Han, Emir Celadet; Lescot, Roger, *Kürtçe Grameri*, Institut kurde de Paris, Paris, 2001.
- Binark, İsmet , *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim* , A.T.O. Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2005.
- Bruinessen, Martin Von, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bruinessen, M.V., *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim, İstanbul, 1995.
- Celil, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Mehmet Demir (Çev.), Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- Celil Celile, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Pêrî Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çelik, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sy. 40, Kasım 2007.
- Çetin, Mahmut, *Kart-Kurt Sesleri, İsyancı Bedirhan Bey'in Yaramaz Çocukları ve Bir Kardeşlik Poetikası*, Biyografi.net, İstanbul, 2005.
- Çolak, İsmail, *Kürt Meselesinin Açılımı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009.
- Dabağyan, Levon Panos; *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*, 3. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2005.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu, “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 18, Aralık 2007.
- Denker, M.Sami;Kurubaş, Erol, “ Jeo Politika Ve Jeo Strateji Açısından Kürt Konusu, PKK ve Türkiye(I)”, <http://sbe.dpu.edu.tr/7/225.pdf>
- Deri, Mehmet, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Batılı Devletlerin, Rusya’nın ve ABD’nin Ermeni Okullarına Emperyalist Etkileri ve İlgili Devletlerin Ermeni

Meselesi'nin Ortaya Çıkışındaki Rollerini",
<http://www.zafersen.com/mderimakale.pdf>

Doğan, Cabir, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2011, Sy:23, ss.31-43.

_____, "Bedirhan Bey İsyanı, Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sy.12, Yıl: 2010/2.

_____, "1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2010, Sayı:22, ss.1-18.

Doğanay, Rahmi, "Misak-ı Milli'ye Göre Lozan", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11 Sy.2, Elazığ, 2001, ss. 281-294.

Dündar, Safiye, *Kürtler ve Azınlık Tartışmaları*, Doğan Kitapçılık, 2009.

Kuran,Ercüment, "ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası", Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri, Sivas, 1985.

Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayın-Dağıtım, Ankara, 2004.

Ertürk, Yaşar, *Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Fendoğlu, H. Tahsin, "Amerika Birleşik Devletlerinin Misyonerleri Ve Osmanlı Devleti", Türkler, C: 14, Ankara 2002,
<http://www.hasantahsinfendoglu.com/akademik/makaleler/ABD%20N%C4%B0N%20M%C4%B0SYONERLER%C4%B0%20VE%20OSMANLI%20DEVLET%C4%B0.pdf>

Foggo, Hacer Yıldırım, *Kırmızı Püskül: 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2002.

Gencer, Ali İhsan, "Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması",
<http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf>

- Gencer, Fatih, “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara-2010.
- Göldaş, İsmail; *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.
- Gürbüz, Macit, *Kürtleşen Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2006.
- Halfin, *19.Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Basım Yayın, İstanbul, 2011.
- Haydaroğlu, İ. Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Ankara , 1990.
- Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yay., Ankara, 1995.
- Hür, Ayşe, “Osmanlı’dan Bugüne Kürtler ve Devlet”, www.setav.org/ups/dosya/27464.pdf
- İleri, Cihangir, *Osmanlı Devletindeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyamları*, Ahmet Tasgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), Süryaniler ve Süryanilik, Orient Yayınları, C. 1, Ankara, 2005.
- İlter, Erdal, “Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13545.pdf>
- Kaleli, Emrullah, “Anadolu Selçuklu Devri Türk Haçlı Münasebetleri (1096 –1192)”, T.C Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2004.
- Kartın, Cengiz, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele Döneminde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti”, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Ağustos 2005.
- Kemal, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sy. 40, Kasım 2007.

Kılıç, Davut, “XIX. Asırda İngiltere’nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansımaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sy.117, Aralık, 1998, ss. 89-97.

Kılıç, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1248/14269.pdf>

Kılıç, Osman, “Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri”, *Ermeni Araştırmaları*,
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=557>

Kılıç, Remzi, “Osmanlı Türkiyesi’nde Azınlık Okulları”, *Türk Kültürü*, Sy. 431, Ankara, 1999.

Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sy. 24, Kasım 2003, ss. 487-526.

Kocabaş, Süleyman, *Sultan II. Abdülhamit: Şahsiyeti ve Politikası*, Vatan Yayınları, İstanbul,1995.

Kocabaşoğlu, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri” ,
<http://www.misyonerlik.com/main/index.php?content=read&hid=122>

Kodaman, Barçın, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”,
<http://Tez.Sdu.Edu.Tr/Tezler/Ts00271.Pdf>

Kodaman, Bayram, “II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 Mayıs 2010.

Kurubaş, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye Cilt 1*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Kutschera, Chrisç, *Kürt Ulusal Hareketi*, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

Küçük, Abdurrahman; Güngör, Harun, *Millî Bütünlüğümüzün Kaynağı Asya’dan Anadolu’ya Taşınanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997

Küçük, Mehmet Alparslan, “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2, 2009, Küçük, Cevdet, Şark

Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika, Sy.613,
<http://www.iudergi.com/tr/index.php/tarih/article/view/3286/2898>

Lazarev, M.S, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917–1923)*, Öz-Ge Yayıncılık, Ankara, 1993.

Malmisanij, *Cizira Botanlı Bedirhaniler*, 2. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2000

Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002.

_____, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926)*, TKAE Yayınları, Ankara, 1992.

Ömer Kürkcüoğlu, *Türk İngiliz ilişkileri (1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1978.

Önder, Ali Tayyar, *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2008.

Özgürel, Avni, *Ayrılkçı Hareketler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006.

Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Mumcu, Uğur, *Kürt İslam Ayaklanması*, um:ag Yayınları, Ankara, 1999.

Kutlay, Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybün Yayınları, Ankara, 1992, ss.315-316.

Parlar, Suat, “Öntürkler ve Jönkürtler I”,
http://www.halksahnesi.org/incelemler/jonturkler_jonkurtler/jonturkler_jonkurtler.htm

Sarıkoynucu Değerli, Esra, “İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)”,
Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E - Dergisi, Sy. 14, 2008,
İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler
Enstitüsü Celalabat – Kırgızistan,
<Http://Www.Akademikbakis.Org/14/İngiltere.Pdf>

Sasuni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt ilişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992.

- Satılmış, Selahattin, “XIX. Yüzyılda Hakkari’de Hıristiyan Bir Cemaat: Nasturiler”, www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/.../satilmis.pdf
- Sezer, Ayten, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelaytensezer.pdf>
- Sonyel, Salâhi, R. *Gizli Belgelerle Lozan'ın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıralarım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sükan, Bige, “Fransa'nın Türkiye Politikaları ve Ekonomi Çıkarları(1919-1922)”, Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri Sempozyumu, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, s.217, www.scribd.com/doc/.../Osmanlıdan-Lozana-Batın-Paylaşım-Projeleri
- Şahin, Gürsoy, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme”, <http://www.aku.edu.tr/AKU/DosyaYonetimi/SOSYALBILENS/dergi/VIII/gshahin.pdf>
- Şahin, Hasan, “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 29, Erzurum, 2006, ss.213-238.
- Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1990.
- _____, *Ermeni Meselesi 1774- 2005*, Bilgi yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, *Kürtçülük(1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010.
- _____, “Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gailisi (1887-1896)” Ermeni Araştırmaları, Sy. 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=267>

- Şişman, Adnan, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak’ta Montanizm’e Dair Çalışmalar”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt III, Sy:2, Afyon, Aralık 2001.
- Turan, Işıl, “Komintern Belgelerinde Şeyh Sait İsyanı ve Ankara’daki Kabine Değişikliği”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sy. 11, 2007.
- Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ekinci, Tarık Ziya, "Kemalist Aydınlanma ve Kürtler II", <http://www.gelawej.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=366>
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Turan, Ömer, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, XII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, III, 1999.
- _____, “Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri”, <http://www.turksam.org/tr/yazdir238.html>
- Turan, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlı Devleti’nin Tasfiyesi”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, <http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/59.pdf>
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, DER Yayınları, İstanbul, 1985.
- Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.
- Uluç, A.Vahap, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, Mukaddime, Sy.2, 2010, www.mukaddime.artuklu.edu.tr/documents/Makaleler/Sayi2/57.pdf
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı*, Osmanlı, C. VI, YT Yayınları, Ankara 1998.
- Yavuz, Nuri, “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.23, sy.3, Ankara, 2003, ss. 89-98.
- Yılmazçelik, İbrahim, *Diyarbakır Eyaleti’nin Yeniden Teşkilatlandırılması, Osmanlı*, C. VI, YT Yayınları, Ankara, 1999.

Yonan, Gabriele, *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*, Erol Sever (Çev.), İstanbul:
Pencere Yayınları,1999.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı :	Dörtyol-1978		
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	1984	1992	Güven İlkokulu
Lise :	1992	1995	Osmaniye Atatürk lisesi
Lisans :	1995	2000	A.Ü. Siyasal Bil. F. Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans :	2001	2002	Nottingham Üniversitesi
Medeni Durum :	Evli		
Bildiği Yabancı Diller Düzeyi:	İngilizce-İyi		
Çalıştığı Kurum(lar) :	2000 ve Hala Çalışıyor		İçişleri Bakanlığı Mülki İdareler Amirliği
			2012 Akın AĞCA